

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2017 2

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

*„Dirbtuvės“
Emilie
PLAZOLLES
ir Angela
MALVASI
Idėja,
scenarijus,
pastatymas,
scenografija
ir lėlės Alaino
MOREAU*

*„Triukšmo
kontrolė“
Meno vadovai
ir choreogra-
fai Mari BO ir
Silje Solheim
JOHNSEN*

*Dmitrijaus
Matvejevo
nuotraukos*

*Apie festivalį
KITOKS
skaitykite p. 29*

Kultūros ir meno
žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

KULTŪROS BARAI

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Almantas SAMALAVIČIUS. Skaičių misticizmas ir universitetų „optimizacijos“ pinklės / 2
Marius ŠČAVINSKAS. Aukštojo mokslo reformos miražas, arba Kur dingsta svarstymai apie
kokybę? / 6

Problemos ir idėjos

Andrius MARTINKUS. *Pox Americana* / 11
Zygmunt BAUMAN. Solidarumas – žodis, ieškantis kūno / 17

Kūryba ir kūrėjai

Agnė ALIJAUSKAITĖ. Eilėraščiai / 21
Kenan MALIK. Žmogiška šventojo meno širdis / 23
Arvydas GRĮŠINAS. Eglės Lekevičiūtės pagrindis / 27
Aušra KAMINSKAITĖ. KITOKS iš inercijos / 29
Lijana ŠATAVIČIŪTĖ. Išsiilgusiems harmoningos klasikos. *Apie Felikso Jakubausko parodą
„Tarp dangaus ir žemės“* / 31
Simonas NORBUTAS. „Apeirono“ teatras – pieštuko ir trintuko dialektikos belaukiant / 33
Šiuolaikinis teatras turi atakuoti žiūrovų smegenis. *Su režisieriumi Artūru Areima kalbasi
Andrius Jevsejevas* / 36
Spektaklis – tai demokratijos aktas. *Su režisieriumi Andro Enukidze kalbasi Arūnas
Spraunius* / 40
Ieva STEPONAVIČIŪTĖ. Fantazuoti miestą: *Radiant Copenhagen* projektas / 43
Odeta ŽUKAUSKIENĖ. Grybų kosmogonija. *Išpūdziai iš Aušros Barzdukaitės-Vaitkūnienės
parodos* / 46
Mykolas KARČIAUSKAS. Iš vengriškojo dienoraščio / 49
Lina BUIVIDAVIČIŪTĖ. Ateities projekcija į praeitį. *Nuo distopijos iki intelektualiojo romano* / 57
Roberto SALVADORI. Freudo nuogybės / 62
Herkus KUNČIUS. Muziejus ir demonai. *Didžiojo valdovo karūnos vagystė* / 65

Praeities dabartis

Anne-Marie ROVIELLO. Paslėpta totalitarizmo prievarta / 76

Iš kultūros istorijos

Vytautas LANDSBERGIS. Čiurlionio pirštas / 80

Laikai ir žmonės

Vytautas BUDVYTIS. Jono Basanavičiaus atnašavimas prigimtai kalbai / 82

Paveldas ir paminklai

Regimantas PILKAUSKAS. Želdynų erdvės aklavietė. *Skverų atnaujinimo patyrimai
Raguvoje ir Vadokliuose* / 89

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Tikrai gražūs kukuliai / 93
Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Feliksas JAKUBAUSKAS. Triptiko „Riksmi ir šnabždesiai“ 3-ioji dalis. 2014. Vilna,
viskozinis šilkas. Mišri technika (gobelenas, audimas ruoželiu); 130 x 150
4 p.: Iš Aušros BARZDUKAITĖS-VAITKŪNIENĖS personalinės parodos
„Gamtos gurmano kabinetas“

SKAIČIŲ MISTICIZMAS IR UNIVERSITETŲ „OPTIMIZACIJOS“ PINKLĖS*

Šiandieniniai universitetai yra pačios pavojingiausios institucijos pasaulyje. Jos gamina armijas ekonomikos racionalistų, kurie žygiuoja kuo toliau nuo tikrųjų problemų. Kurdami vertybių požiūriu neutralų mokslą, jie apeina tikrąsias moralines ir dvasines problemas [...] Nepaisant filantropijos dūmų uždangos, dengiančios humanitariką ir liberaliuosius menus, dideli pinigai dideliame mokslui yra didelis verslas.
Sulak Sivaraksa

Aukštojo mokslo problemos, persekiojančios Lietuvą jau beveik tris dešimtmečius, atsidūrė ir naujosios vyriausybės, regis, dar nespėjusios apšilti kojų, darbotvarkėje. Lyg ir turėtų džiuginti, kad aukštąjį mokslą valstybės institucijos laiko vienu iš svarbiausių prioritetų, tačiau kelia nerimą keistas užmojis paskubomis išspręsti įsisenėjusius kazusus. Seimo nariai ir Vyriausybės atstovai, tarsi siekdami užbėgti vieni kitiems už akių, karštingai pristatinėja visuomenei numatomos pertvarkos gaires, tik spėk skaityti spaudos pranešimus: „Lietuvos regionuose turi išlikti kokybiškas aukštasis mokslas, tačiau tai nebūtinai reiškia, kad turi būti išlaikytos neefektyviai dirbančios esamos aukštosios mokyklos, – sako Ministras Pirmininkas Saulius Skvernelis.“

„Universitetinės studijos regionuose, tame tarpe ir Šiauliuose, išliks – mes kalbame apie tai, kad jos turėtų būti visiškai kitokios kokybės. O kas galvoja, kad tai yra tapatu su universitetų išlaikymu, tai čia yra dvi skirtingos esminės pozicijos ir išsiskyrimas, – Žinių radijui ketvirtadienį sakė premjeras. – Mes manome, kad aukštos kokybės konkurcingos universitetinės studijos regionuose privalo likti,

bet jos turi būti tokios, kokių reikia Lietuvos valstybei ir patiems studentams pirmiausia, o ne administracijai.“¹

Jei tokias mintis dėstyty kuris nors naujausiuose Seimo rinkimuose daugumą gavusios partijos ideologas, galėtume jas interpretuoti kaip ilgesnį ar trumpesnį laiką brandintų reformų gaires, tačiau taip kalba asmuo, Valstiečių ir žaliųjų partijos gretose atsidūręs rinkimų išvakarėse, o profesinėje veikloje labiausiai pasižymėjęs kaip autoinspektorius. Todėl nusistebėtina grižtas jo tonas, demonstruojant aukštojo mokslo problemų išmanymą, ir kai kurių sąvokų įkyrus kartojimas verčia ne juokais suklusti.

Lietuvos aukštojo mokslo krizė taip ilgai užsitęsė todėl, kad nė viena iki šiol veikusi vyriausybė nesugebėjo rasti būdo, kaip ją įveikti. Veikiau atvirkščiai – tik dar labiau ją pagilindavo. Antai Steponavičiaus-Putinaitės-Subačiaus triumviratas įdiegė atvirai neoliberalią aukštojo mokslo finansavimo sistemą, prioritetą teiktas privačių bankų paskoloms. Ši liūdnei pagarsėjusi pertvarka veikiai susikompromitavo, įteisinusi „krepšelių sistemą“, kuri turėjo užtikrinti, kad aukštojo mokslo „verslas“ išstums silpniausias institucijas ir sustiprins lyderius. Didelis užmojis baigėsi šnipštu, nors vienas iš pagrindinių šios reformos variklių – Gintaras Steponavičius, – iki šiol neabejoja, esą tai universalus vaistas nuo visų aukštojo mokslo

* Straipsnis parengtas pagal pranešimą „Lietuvos aukštojo mokslo slenksčiai: ar įveiksime juos skaičiais?“, skaitytą 2017-02-07 LMA seminare-diskusijoje „Lietuvos mokslo ir studijų institucijų būklė“.

ligų, bent jau sprendžiant iš jo pasisakymų Vilniaus universitete, Petro Skargos jubiliejaus minėjime, 2016 m. Ši bankrutavusi reforma aukštąsias mokyklas dar labiau nustekeno, priverstinai įvėlė į beprotišką studijų programų „menu“ pasiutpolkę. Besivaržydamos dėl valstybės dotacijų, jos begėdiškai konkuravo net ir tose srityse, kur lyderiai visiškai aiškūs, taigi, čia net negalėjo būti jokios konkurencijos. Universitetai, užuot nuosekliai stiprinę tuos sektorius, kuriuose buvo tradiciškai stipriausi, metėsi į paikas varžybas, siūlydami iš piršto laužtas studijų programas ar tiesiog patraukliau pervadindami senąsias. Regis, pravertė sovietmečių subrandinta veiklos imitavimo patirtis. Besivaržant dėl krepšelių, studijų programų skaičius pasiekė rekordą – 1500. Šiuo atžvilgiu šalis pranoko ekonomiškai stipresnes kaimynines valstybes, galiausiai vėjus peržengė net elementarias sveiko proto ribas. Suprantama, universitetus lengva kaltinti, kad jie tapo savo pačių entuziazmo aukomis, tačiau nepamirškime, kas inicijavo ir įteisino bukaprotiškas varžybas – tai šovė į galvą aukščiausios valdžios institucijoms.

Šiandien aukštasis mokslas, išvargintas nesibaigiančių, dažniausiai tik imituojamų reformų, yra rimtai pasiligojęs. Negalavimų simptomai akivaizdūs, bet jų priežastys nėra nustatytos, taigi, negalima imtis ir veiksmingo gydymo. Aukštojo mokslo ateitį pastaraisiais metais iš delno būrė visi, kas netingi: ir politikai, ir žurnalistai, ir verslininkai. Šia opia tema pasisakė net namų šeimininkės, net socialiai marginalizuoti sluoksniai, iš įvairiausių šalies ir emigracijos pakampių užtvindę interneto anoniminių komentarų erdves paranojiškais, neurotiškais svaičiojimais, priežastis painiodami su pasekmėmis, o šias su simptomais. Beje, neurozė – tai tokia būseną, kai apima nuolatinis neįveikiamas nerimas. Bandymai nuslopinti neurotinę įtampą ne palengvina paciento būklę, o sukelia dar daugiau psichologinių problemų. Neurotikas ima painioti tikrus dalykus su menamais, įsivaizduotais ar neteisingai suvoktais, taip įsisuka užburtas ratas, iš kurio išsivaduoti beveik neįmanoma. Užsitęsusi socialinė neurozė būdinga intensyvią kaitą išgyvenančioms visuomenėms, kurias persekioja įkyri visuotinio nestabilumo būseną. Postkomunizmo analitikai (pavyzdžiui, rumunų mąstytojas ir politikas Andrei Plesu) tą diagnozavo jau

prieš porą dešimtmečių. Apmaudu, bet Lietuva, per tą laiką įstojusi į Europos Sąjungą, įsiliejusi į kitas tarptautines struktūras, sukaupusi lyg ir nemenką gyvenimo demokratijos sąlygomis patirtį, įveikti socialinės neurozės nesugebėjo. Veikiau atvirkščiai – slegianti būseną įgavo chronišką pobūdį, tarsi gyventume nuo vienos nesėkmės iki kitos. Kas galėtų garantuoti, kad narsūs dabartinės valdžios užmojai nesibaigs dar vienu fiasko?

Ar iš tikrųjų kiekvienas gali būti teisėjas aukštojo mokslo byloje? Ar visiems pakanka žinių, supratimo, kvalifikacijos narplioti sudėtingus šio sektoriaus reikalus? Pasak Umberto Eco, *„niekas nėra silpnaproty iš profesijos, išskyrus kai kurias išimtis, tačiau asmuo, kuris yra puikus vaistininkas, puikus chirurgas, puikus banko tarnautojas, gali pasakyti kvailystę klausimais, kurių neišmano arba kurių gerai neapgalvojo“*. Italų rašytojas ir mokslininkas taip kalbėjo apie žiniasklaidos vaidmenį šiandieninėje globalioje medijų visuomenėje: *„Tinkle reaguojama greitai, neturint laiko pagalvoti. Teisinga, kad tinklas leidžia pasireikšti ir tiems, kurie nekalba protingų dalykų, tačiau kvailybių perteklius liejasi per kraštus.“*²

Anoniminių interneto „svarstymų“ apie Lietuvos aukštojo mokslo reikalus gausa šiais tinklo visagalybės laikais verčia politikus reaguoti net į akivaizdžiausias kvailystes ir patiems daryti naujas, neretai dar didesnes. Anoniminių tinklo komentarų erdvėse kvailystes neretai platina ir akademinės sferos atstovai, matyt, pasidavę pasąmonės srautui...

Teisybės dėlei reikėtų pridurti, kad šiuo atžvilgiu nesame vieniši. Įvairiausiose pasaulio vietose visuomenė pudruojasi, žvelgdama į globalizacijos veidrodį. Skolinantis globalias idėjas, imituojant praktiką, importuojami ir dalykai, kurie laikomi išganingais vaistais nuo socialinių ligų, bet iš tikrųjų tik dar labiau pagilina neurozės būseną. Tarptautiniu mastu pripažintas KanaDOS mąstytojas, ugdymo ir aukštojo mokslo tyrinėtojas Henry's A. Giroux, prieš kurį laiką aptarė, kokią globalų poveikį neoliberalizmas daro aukštajam mokslui: *„Plataus masto išpuolis prieš aukštąjį mokslą yra vykdomas Šiaurės Amerikoje, Jungtinėje Karalystėje ir įvairiuose Europos kraštuose. Nors šio išpuolio prigimtis kiekvienoje šalyje skiriasi, egzistuoja bendras įsitikinimų ir praktikų*

rinkinys, verčiantis aukštąjį mokslą virsti korporacijų galios ir vertybių tarnu.“ Pertvarkyti aukštąjį mokslą pagal rinkoje veikiančių galingų korporacijų modelį jau kurį laiką bandoma ir Lietuvoje. Neoliberalia ideologija žavisi skirtingiausios politinės jėgos. Ne išimtis ir premjeras Saulius Skvernelis – jau cituotame jo pareiškimе apie aukštojo mokslo ateities gaires tarsi vaiduoklio šešėlis, apsireiškiantis „Hamleto“ dramoje, išnyra gerai žinomi „plastiški žodžiai“, iš esmės tušti ir apgaulingi verbaliniai fantomai – „konkurencingos studijos“, „efektyvumas“, „aukšta kokybė“ ir pan.

Dar gerai nenustačius, dėl kokių priežasčių – vidinių, išorinių, istorinių, kultūrinių ar politinių – Lietuvos universitetai atsidūrę tokioje nepavydėtinoje padėtyje, entuziastingai imama taikyti „efektyvią“ terapinę programą. Namudiniai „užkalbėtojų ir šundaktarių“ vaistai pasiligojusiam aukštajam mokslui skiriami pramaišiu su „ekspertų“ ir šios srities profesionalų rekomenduojamomis procedūromis. Pastaruoju metu itin agresyviai peršama aukštųjų mokyklų tinklo „optimizacija“, primygtinai raginant mažinti esą pernelyg didelį universitetų skaičių. Beje, apie tokio mažinimo būtinybę pranešta gerokai anksčiau, negu Seimo ir Vyriausybės krėsluose įsitaisė dabartinė dauguma. Šį stebuklingą vaistą nuo visų sektoriaus ligų jau prieš gerus metus rekomendavo Mokslo ir studijų stebėsenos ir analizės centras (MOSTA). Šiai agentūrai ne vienus metus vadovavo dabartinė švietimo ir mokslo ministrė Jurgita Petrauskienė. Į šios ministerijos kabinetus masiškai persikraustė jauni energingi buvę MOSTA darbuotojai, kurių didžiuma, beje, neturi jokių mokslo laipsnių, nėra dirbę nei pedagoginio, nei mokslo tiriamojo darbo. Matyt jie ir darys jaunatviškai energingą mokslo ir studijų tinklo „optimizaciją“.

Svarstant aukštojo mokslo pertvarkos planus, vis labiau ryškėja nesutarimas tarp Seimo ir Vyriausybės. Įstatymų leidėjai kol kas tvirtina, kad jie nėra pasisakę ar nurodę, kokie universitetai išliks, o kuriems lemta išnykti, juo labiau nenuspręsta, kokio skaičiaus universitetų Lietuvai reikia. Premjeras ir jo komanda jau atvirai tvirtina, esą po numatytos pertvarkos šalyje liks ne daugiau penkių universitetų. MOSTA ekspertai jau anksčiau rekomendavo dabartinį tinklą sumažinti iki

5–6 universitetų, taigi, ideologinis dabartinės reformos šaltinis daugiau nei akivaizdus.

Kyla ironiška pagunda kalbėti apie tam tikrą skaičių misticizmą – jaunieji Pitagoro pasekėjai tiki skaičių visagalybe, todėl prioritetą teikia aritmetinėms procedūroms, esą „išganysiančioms“ aukštąjį mokslą. Ar universitetų stambinimas, jungimas, naikinimas gali iš esmės pagerinti aukštojo mokslo būklę, studijų ir tyrimų kokybę? Kuo pertvarkos vadybininkai grindžia įsivaizdavimą, esą stambesni universitetai veikia tobuliau ir efektyviau už mažesnius? Kol kas viešumoje šis abejotinas argumentas ramstomas tik fragmentiška, iš piršto laužta statistika, esą kai kuriose Vakarų šalyse universitetų susijungimas, t. y. jų skaičiaus sumažinimas jau davė teigiamų rezultatų. Kokie bus tos pertvarkos rezultatai, kol kas galima tik spėlioti, nes rimtesnei analizei reikia tam tikros laiko perspektyvos. Spaudimas stambinti aukštąsias mokyklas, kad jos tarsi verslo įmonės prisišliktų prie didesnių ir stipresnių korporacijų, jaučiamas globaliu mastu. Tai rodo gana siaurą universitetų vaidmens ir funkcijų visuomenėje supratimą. Bet ar svetimomis kvailystėmis būtina sekti? Poslinkiai Rytų Europoje, deja, liudija, kad griebiamasi lengviausio ir primityviausio lėkštų idėjų importo, aukštąsias mokyklas modeliuojant pagal verslo korporacijų modelį. Drastiškai siauriamos studijų programos, eliminuojamos tos, kurių neva menkai pasigenda dabartinė darbo rinka, nors rimti sociologai jau kalba apie globaliu mastu besiformuojančią „postdarbo visuomenę“, taigi, įprastas darbo santykių pobūdis keičiasi iš esmės.

Kad ir ką manytų, kad ir kokia praktika remtųsi aukštųjų mokyklų tinklo „optimizatoriai“, būtina atsakyti į klausimą, ar didesnis universitetas iš tikrųjų veikia geriau, efektyviau už mažesnį? Jei taip, vadinasi, geriausiais pasaulyje laikomi universitetai turėtų būti itin stambūs. Tačiau skaičiai liudija visai ką kita. Antai Harvardo universitetas, globaliu mastu pirmaujantis jau keletą dešimtmečių, 2015 m. duomenimis turėjo tik 22 000 studentų, Stanfordo – 8 000, Princetono – 7 800, Jeilio – 12 000, Čikagos – 15 000, Masačiūsetso technologijos institutas – 11 000, Kalifornijos technologijos institutas – 2 200 studentų. Iš visų prestižiniais laikomų

JAV universitetų, kurie daug metų patenka į geriausiųjų dešimtuką, tik valstybinis Kalifornijos universitetas Los Andžele prieš porą metų turėjo 42 000 studentų. Stambūs valstybiniai universitetai, turintys daugiau kaip 50 ar 100 tūkstančių studentų smarkiai atsilieka. Pasižvalgykime po Jungtinę Karalystę, kurios universitetai nuo seno garsėja tarptautiniu mastu. Oksfordo universitete 2015 m. studijavo 22 000, Kembridžo – 19 000 studentų.³ Palyginkime – Vilniaus universitete 2013–2014 m. studijavo 20 500 žmonių. Tad ko iš tikrųjų siekiama, primygtinai reikalaujant stambinimo ir apsijungimo? Nejau norima, kad tiek Vilniaus universitetas, tiek keletas kitų didesnių Lietuvos universitetų pagal studentų skaičių varžytųsi su Pekino, Tokijo ar Londono metropoliniais universitetais? Beje, pastarasis prieš keletą metų turėjęs daugiau kaip 150 000 studentų, visose srityse smarkiai nusileido mažesnėms, elitinėms šalies aukštojo mokslo įstaigoms.

Tad kai kurių politikų ir ekspertų tvirtinimai, esą sustambinus esamus universitetus pagerės mokslo tyrimų ir studijų kokybė, švelniai tariant, abejotini. Siekį sumažinti Lietuvos universitetų skaičių diktuoja, matyt, visai ne tos priežastys, kurios viešai deklaruojamos. Suomijoje, kurios aukštojo mokslo tinklą tiek Prezidentė Dalia Grybauskaitė, tiek kai kurie mokslo politikai laiko pavyzdiniu, 5,5 milijono gyventojų tenka 16 universitetų, nedaug didesnėje Švedijoje jų yra 17. Kodėl reikalaujama, kad Lietuvoje liktų penki ar šeši? Iš kur šis keistas, jokiais apčiuopiamais duomenimis nepagrįstas valstybinis fundamentalizmas?

Su universitetų jungimu ir stambinimu susijusi ir dar viena rimta problema. Nors kai kas Lietuvoje norėtų matyti vos vieną universitetą, kuris būtų stiprus mokslo tyrimų požiūriu (tokios nuomonės laikosi, pavyzdžiui, buvęs Vilniaus universiteto mokslo prorektorius profesorius Juozas Vidmantis Vaitkus), derėtų paklausti, kaip tokio požiūrio šalininkai įsivaizduoja masinio ir elitinio lavinimo santykį. Ar elitinius mokslo tyrimus įmanoma vykdyti masinio lavinimo institucijoje? O juk universitetų masifikacija pastaraisiais dešimtmečiais yra viena didžiausių problemų globaliu mastu. Jai skirta šimtai analitinių studijų, bet Lietuvos mokslo politikai ir aukštųjų

mokyklų administratoriai, ko gero, nėra niečieno apie tai girdėję... Tada belieka biblinėmis intonacijomis sušukti – vargas, Jeruzale, tau ir tavo vaikams...

Kai kurie politikai, net universitetų administratoriai vartoja žodyną, kuriame nestinga jau minėtų „plastikų žodžių“, antai pastaruoju metu šmėžuoja tokios sąvokos kaip „*tarptautinis konkurencingumas*“. Tačiau su kuo ir dėl ko ketinama konkuruoti? Dėl užsienio studentų? Dėl valstybės ar Europos Sąjungos paramos? Gal dėl lėšų mokslo tyrimams? Jei taip, tai kokių – vietinių ar tų, kurias skirsto ir administruoja tarptautinės organizacijos? Be to, iki šiol niekas nėra pagrindęs, kad aukštojo mokslo institucijų dydis tiesiogiai susijęs su didesniais lėšų srautais. Jei būtų taip, tada Londono metropolinis universitetas senų seniausiai būtų nurungęs dydžio požiūriu gerokai menkesnius Oksfordą ir Kembridžą, jau nekalbant apie mažiau kaip 10 000 studentų turinčias tokias aukštojo mokslo įstaigas, kaip elitinis Šv. Andrejaus universitetas ar Londono ekonomikos mokykla. Įdomu, ką į tai galėtų atsakyti aritmetika susižavėję centro MOSTA pitagorininkai?

Suklestėjus valstybės remiamam skaičių misticizmui, kuris vietoj esminių tikslų teikia prioritetą mechaniskam stambinimui / jungimui, tikrąsias problemas dangsto simuliacijomis ir hologramomis, visuomenei ir vėl siūlomi apgaulingai paprasti sprendimai, geriausiu atveju leisiantys įsisenėjusias ir neišspręstas problemas perkelti į ateitį... Efektingai atrodanti „skaičių reforma“, skubotai peršama aukštojo mokslo optimizacija vargu ar prisidės prie to, kad mažėtų emigracija ir socialinė marginalizacija, kad pakiltų apgailėtinais žemas intelektinis, kultūrinis šalies lygis ir su tuo susijusi gyventojų „moralinė temperatūra“...

Nemalonūs klausimai, į kuriuos teks ieškoti atsakymų. Tik ar nebūsime pavėlavę?

¹ <http://www.bernardinai.lt/2017-01-19-s-skvernelis-regionuose-isliks-auksta-sis-mokslas-o-ne-konkurencingos-mokyklos/154366>

² <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2017-02-06-silpnaprociai-ir-atsakinga-spauoda/155120>

³ Žr. Rimantas Želvys. The Mythology of Higher Education and Its Regional Context, *Lituanus* Vol 61: 3 (2015), p. 20.

AUKŠTOJO MOKSLO REFORMOS MIRAŽAS, arba KUR DINGSTA SVARSTYMAI APIE KOKYBĘ?

Pastaruoju metu daugybė tikrų ir tariamų ekspertų, specialistų, švietimo sistemos darbuotojų ir šiaip žmonių, neabejingų aukštojo mokslo likimui, ne juokais susirūpino dėl jo perspektyvų Lietuvoje. Mat švietimo ir mokslo ministrė, buvusi Mokslo ir studijų stebėsenos ir analizės centro (MOSTA) direktorė Jurgita Petrauskienė pareiškė, kad ryžtingai imsis universitetų, institutų ir jiems prilygstančių įstaigų optimizavimo. Mokslo įstaigų vadovai, akademinė bendruomenė kuo puikiausiai suvokia, kad aukštąjį mokslą būtina struktūriškai reformuoti. Vis dėlto žodžiai „*optimizavimas*“, „*struktūrinės reformos*“ dabar tapo tokie madingi, kad veikia lyg burtažodžiai, kuriuos tariantis žmogus pasijunta esąs ne tik išmintingas, bet ir kone stebukladarys. Tačiau tie, kurie skaitė Lymano Franko Baumo pasaką apie Ozo šalies burtininką, žino, kad pagrindinius jos herojus išmintingais, drąsiais, draugiškais pavertė anaip tol ne burtazodžiai...

Kad Lietuvos aukštajam mokslui būtinos reformos, niekas nesiginčia. Tačiau apie kokias reformas kalbame? Pirmiausia reikia suvokti, koks turinys slypi po magiškais žodžiais „*optimizavimas*“, „*struktūrinės reformos*“, „*mokslo kokybė*“. Švietimo ir mokslo ministerijos valdininkai net sušilę aiškina, kad pir-

miausia reikėtų optimizuoti finansinius išteklius, girdi, pinigų yra tiek, kiek yra, ir ne daugiau. Išties „geležinis“ argumentas, nieko nei pridėsi, nei atimsi! Kad būtų pasiektas šis tikslas, aiškina jie toliau, reikia mažinti universitetų skaičių, esą daugelis dabar egzistuojančių aukštųjų mokyklų dirba, kad dirbtų (anot naujojo Ministro Pirmininko, universitetų administracijos dirba pačios sau, tarsi universitetą tik administracija ir sudarytų). Lietuvos gyventojų skaičius dėl visiems suprantamų priežasčių mažėja ir ateityje mažės, o universitetų absolventai, ypač bausieji socialinius ir humanitarinius mokslus, atseit nieko nesugeba, todėl gausina darbo biržos išlaikytinių arba emigrantų gretas. Tad po „optimizacijos“ liks tie universitetai, kurių absolventai susiranda darbą pagal įgytą profesiją. Kitaip tariant, galės gyvuoti vien tos aukštųjų mokyklų studijų kryptys, kurios yra „rentabilios“, patrauklios darbo rinkai, atliepia visuomenės ir valstybės poreikius, atsižvelgia į socialinio ir ekonominio gyvenimo realijas Lietuvoje ir kitose ES šalyse. Čia reikėtų pasakyti, kad tokių projektų, kurie atliepia politikų norą „suvaldyti“ visuomenę arba pateikti „reikiamą“ politinio, socialinio ir kultūrinio gyvenimo vaizdą, užsakovė paprastai būna valstybė. Kitos studijų programos,

ypač tos, kurios surenka mažai studentų, yra atseit mažiau kokybiškos (tarsi studijų kokybę lemtų studentų skaičius), mažiau „rentabilios“, suprask, mažiau reikalingos visuomenei, tikras akmuo po kaklu, gramzdinantis aukštąjį mokslą į nebūties liūną. Todėl tikslinga, rimtais veidais aiškina valdininkai, „optimizuoti“ universitetų tinklą, kad būtų racionaliai paskirstomi negausūs finansai ir t. t., ir pan. Kitaip sakant, čiupt už vadžių ir vėl iš pradžių. Remiantis deterministiniu mąstymu, daroma prielaida, kad kone vienintelė panacėja yra aukštojo mokslo įsitaigų „optimizavimas“.

Pasitelkiant masinio informavimo priemones, visuomenė jau beveik įtikinta, pasak Almanto Samalavičiaus,¹ stebuklinga šios panacėjos galia, o tie, kurie reiškia tam tikras abejones, gretinami su reformos priešininkais, paisančiais vien siaurų savanaudiškų interesų. Vis dėlto atkreipkime dėmesį, kad valdininkai dažniausiai kalba apie finansinių srautų, skiriamų universitetų išlaikymui, „optimizavimą“, studijų programų „subalansavimą“, pritaikymą darbo rinkai ir valstybės poreikiams, palankesnę studijų kreditavimo sistemą, universitetų žinioje esančio turto, infrastruktūros geresnį panaudojimą ir t. t. Žodis „kokybė“, tiesa, irgi sušmėžuoja, bet, panašu, vien tam, kad pridengtų finansinių srautų persikirstymą.

Verslininkai iki užkimimo aiškina, kad universitetai privalo atsiliiepti į globalizacijos keliamus ekonominius iššūkius, turi rengti tuos atskirų veiklos šakų profesionalus, kurių reikia, norint užtikrinti Lietuvos konkurencingumą, darbo rinkos dinamiką, tolygią visuomenės raidą (didinant darbo užmokestį, užtikrinant paslaugų pasiekiamumą ir kt.). Be to, universitetai, norintys vykdyti toli siekiančius mokslinius eksperimentinius ir fundamentinius tyrimus, privalo bendradarbiauti su verslu. Socialinių partnerių pritraukimas turi tapti ne siekiamybe, o realybe, nes tai vienas iš kelių, kaip mokslo pasiekimus pritaikyti verslui (reikia pripažinti, kad universitetams to iš tikrųjų trūksta, racionalus bendradarbiavimas būtų sveikintinas). Iš verslininkų lūpų

skamba visus užburiantis šūkis, nusakantis šviesią Lietuvos ateitį, – „*Mokslo inovacijos, verslumas ir konkurencingumas!*“

Tačiau ką slepia ši graži retorika? Aiškėja, kad verslui reikalingos tik tos studijų kryptų programos, kurios padeda „įvaldyti“ išmaniąsias technologijas, parengia universalų specialistą, gebantį orientuotis „visame kame“ ir dirbti „visa ką“. Skatinamas tik toks mokslo ir verslo bendradarbiavimas, kuris per maksimaliai trumpą laiką leidžia tikėtis pelno.² Visa kita tėra, pasak valdininkų ir verslininkų, akmuo po aukštojo mokslo kaklu. Dėl šios priežasties universitetų „optimizavimas“ – neišvengiama būtinybė, antraip nebus galima užtikrinti, kad studijos orientuotųsi į darbo rinką ir valstybės poreikius. Žodžiu, viską išspręs burtininkė – laisvoji rinka, kaip ji tą daro Vakarų šalyse. Mokslo kokybė verslininkams rūpi tik tiek, kiek jos reikia, kad galutinis visuomenei pristatomas produktas atitiktų minimalius kokybinius reikalavimus.

Atkreipsime dėmesį, kad ir valdininkai, ir verslininkai tariasi žinantys, ko iš aukštojo mokslo reikia visuomenei ir valstybei, kokius mokslo tyrimus tikslinga vykdyti, t. y. jie kalba tiek visuomenės (taigi, ir visų mokslininkų), tiek valstybės vardu. Antai jeigu dabar Lietuvai trūksta, tarkime, 2000 IT specialistų, universitetai turėtų kuo skubiau patenkinti šį poreikį, nes negailestingoje konkurencinėje kovoje brangi kiekviena akimirka! Atrodytų, viskas logiška, tokie valdininkų ir verslininkų lūkesčiai yra pagrįsti, teisėti.

Priminsiu, kad prieš gerus dvidešimt metų trūko vadybininkų, viešojo administravimo specialistų, todėl aukštosios mokyklos ir kolegijos suskubo juos rengti, atsiliėpdamos į valstybės, kaip buvo deklaruojama, to meto poreikius. Kai pradėjo trūkti vadinamųjų „darbininkiškos“ pakraipos profesionalų (jų trūkumą, žinoma, lėmė ir įgavusi pagreitį emigracija), susigriebta „kepti“ šio profilio specialistus. Universitetai ir kolegijos (kurių dalis vadina save aukštosiomis neuniversitetinėmis mokyklomis) ėmė rengti plataus profilio specialistus, o socialinių moks-

lų populiarumas smuko. Socialinių ir humanitarinių mokslų absolventus, dar nebaigusius studijų, pradėta vadinti būsimaisiais bedarbiais, pasmerktais emigruoti arba tapti prekybos centrų kasininkais. Skiepijamas nevisavertiškumo (palyginti su „išmaniosiomis technologijomis“) kompleksas anksčiau ar vėliau turėjo demoralizuoti studentus ir jų tėvus, pagaliau darbdavius. Toks specialistų rengimo *ping-pongas* (t. y. primityvus mokslo politikos suvokimas, „ko reikia Lietuvai“) neabejotinai prisidėjo, kad aukštosios mokyklos, kaip studijų centrai, būtų galutinai išmuštos iš pusiausvyros. Blogėjantys demografiniai rodikliai, didėjanti emigracija šį disbalansą tik dar labiau pagilino. Nepaisant to, valdininkai ir verslininkai, dejuojantys, kad Lietuvai dabar trūksta, tarkime, 2000 IT specialistų, tebesiūlo ir toliau žaisti *ping-pongą*, tiesa, gerokai sumažinę žaidėjų, t. y. universitetų, skaičių.

Tačiau grįžkime prie aukštojo mokslo kokybės. Kodėl ji dingsta iš universitetų „*optimizavimo*“ ir „*struktūrinių reformų*“ retorikos, kurią bendrais bruožais jau aptarėme? Ne mažiau svarbus klausimas, apie kokią kokybę kalbama? Ar apie mokslo kokybę, ar apie studijų kokybę, ar apie mokslo politikos, kuri irgi labai svarbi, kokybę? O tai nėra vienas ir tas pats, nors visos trys sritys tarpusavyje susijusios. Mokslo kokybę nusako mokslinė intelektualinė veikla (vadinamoji pažanga), šios veiklos poveikis visuomenei ir valstybei. Studijų kokybė neabejotinai siejasi su mokslo kokybe. Vis dėlto studijų kokybę nusako, *kaip* galima siekti mokslinės intelektualinės veiklos ir *kaip* šį siekį, atsižvelgiant į konkrečios epochos reikalavimus, kuo efektyviau realizuoti. Mokslo politikos kokybę nusako akademinės bendruomenės, kitų suinteresuotų sluoksnių, žinoma, ir valdžios siekis iš mokslo gauti „optimalią“ naudą visuomenei. Pastaruoju metu Lietuvoje mokslo politika suvokiama tik ekonominės naudos kontekste, todėl „optimalios“ naudos grąža faktiškai prilyginama mokslo finansavimo kaštams. Trumpai apžvelkime *kokybės* lygmenį.

2015 m. MOSTA pristatė tarptautinių ekspertų vertinimą, parodžiusį, kad Lietuvos humanitarinių

mokslų kokybė universitetų padaliniuose ir mokslo institutuose (pvz., VU Istorijos fakultete, Lietuvos istorijos institute (LII), VDU Menų bei Filologijos fakultetuose, Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute (BRIAI)) yra beveik vienodo lygio ir atitinka aukščiausius tarptautinius mokslo kokybės reikalavimus. Visos išvardytos institucijos surinko nuo 21 iki 17 balų iš galimų 25, o bendrame vertinime gavo 4 iš 5 suminių balų.³ Kitos humanitarinių mokslų profilį turinčios institucijos ir universitetiniai padaliniai surinko mažiau (kai kurie net gerokai mažiau) balų. Atsižvelgtina į dar vieną svarbų niuansą. Ne visų mokslo institucijų, įvertintų 4 suminiais balais, padėtis yra vienoda ne tik finansavimo, bet ir žmogiškųjų resursų atžvilgiu, t. y. vienos mokslo institucijose (pvz., LII) dirba gerokai daugiau mokslininkų negu kitose (pvz., VU Istorijos fakultete ar BRIAI).⁴ O tai reiškia, kad keliamus mokslo kokybės reikalavimus atitinka ir mažesnės mokslo įstaigos. Vadinasi, mokslo kokybę lemia ne mokslininkų sutelkimas po vienu stogu (*daug* nereikia *gerai*), viliantis, kad tokiu būdu išsprends mokslo finansavimo problemas, bet visai kiti dalykai. Tačiau valdininkai skuba „optimizuoti“ būtent mažesnes įstaigas, nes pagal jų *logiką* „daug“ ir „didelis“ reiškia „geras“.

Jeigu, remdamiesi tarptautinių ekspertų pateiktais vertinimais, padarysime išvadą, kad humanitarinių mokslų kokybė bent jau išvardytuose universitetuose ir mokslo institucijose yra pakankamai aukšta, kils natūralus klausimas, ko pasigendama ir kas „optimizuotina“, kad kokybė pasiektų 5 iš 5 balų. Tokio pobūdžio klausimai, deja, nekeliami, nors dangstomasi būtent mokslo kokybės lozungu. „Geležinis“ valdininkų argumentas, kad pinigų yra tik tiek, kiek jų yra, atskleidžia norą „optimizuoti“ universitetus, remiantis anaipol ne mokslo kokybės kriterijais.

Studijų kokybė, kaip minėta, susijusi su mokslo kokybe. „Optimizavimo“ šalininkai ne visada linkę įžvelgti šį ryšį, užtat jie kuo puikiausiai mato, koks besidubliuojančių studijų programų „grįžtamasis“ ryšys visuomenėje. Reikia pripažinti, kad aukštosios

mokyklos, išitraukusios į *ping-pongo* žaidimą, prikūrė begalę viena į kitą panašių programų, o reformų iniciatoriai neretai kaip tik ir deklaruoja siekį gerinti studijų kokybę. Šis „gerinimas“ reiškia, kad besidubliuojančios studijų programos bus panaikintos (neakredituotos) arba nebus leidžiama toliau veikti toms programoms, kurios nesurenka „reikiamo“ studentų skaičiaus, atseit studentai renkasi laiko „išmėgintas“, t. y. „geras“, „perspektyvias“ programas (žinoma, programų „gerumas“ priklauso ir nuo rinkodaros). Programos naikinamos, remiantis jų įvertinimu, apimančiu tokius parametrus kaip dėstytojų kvalifikacija, studentų skaičius, absolventų įsidarbinimas „pagal diplomą“, tarptautiškumas ir pan.

Dėstytojų kvalifikacija vertinama pagal straipsnių gausą, pagal tai, ar jie patenka į priklausančius ISI (*Institute for Scientific Information*) ir panašius žurnalus, į duomenų ir citavimo bazes-indeksus. Kitaip tariant, straipsnių kokybė matuojama bibliometriniais rodikliais, kurie savaime yra kiekybiniai, o ne orientuoti į mokslinių darbų turinio kokybę. Kad dabartinė vertinimo sistema skatina mokslo darbų kiekybę, o ne kokybę, yra konstatavusi ir pati MOSTA.⁵ Tačiau ji nekalba apie tai, kaip dėstytojas dėsto, tiesiog siūlo „optimizuoti“ (t. y. mažinti) pripažįstamų mokslinių žurnalų skaičių (taigi, ir toliau bus remiamasi kiekybiniais rodikliais). O juk studijų kokybė priklauso ir nuo dėstytojų kokybės⁶ (ne vien nuo dėstytojų parašytų mokslo tiriamųjų straipsnių skaičiaus, nes mokslininkas, atitinkantis bibliometrinius rodiklius, nebūtinai yra puikus novatoriškas dėstytojas, ir atvirkščiai). Beje, reikia pripažinti, kad pasaulyje nėra vieningos bibliometrinių rodiklių vertinimo sistemos, taigi, prieš darant reformą, atskirai derėtų aptarti vertinimo kriterijus. Studijų kokybę smukdo ir disciplinų kiekis, skiriamas vienam dėstytojui. Valdininkų „logika“ tokia: kam reikalingi atskiras disciplinas dėstantys dėstytojai, jeigu, „optimizuojant“ lėšas, keliolika disciplinų gali dėstyti tas pats asmuo? Studijų kokybė priklauso ir nuo pačių studentų pastangų, gebėjimų, nors neretai tas „užmirštama“.

Šalia bibliometrinių rodiklių, tarptautiškumo, kuris iš tikrųjų svarbus, dažnai pateikiamas dar vienas studijų kokybės vertinimo kriterijus – jau minėtas „grižtamasis“ ryšys. *A priori* daroma prielaida, kad kokybiškos tik tos studijų programos tose aukštojo mokslo įstaigose, kurias baigę studentai įsidarbina, liaudiškai tariant, „pagal diplomą“ ir dar gauna „padorų“ atlyginimą. Kuo mažesnis tokių įsidarbinusiųjų skaičius (arba jų gaunamas atlygis), tuo didesnis valdininkams kyla įtarimas, kad studijų programos prastos, praktinių įgūdžių įgaunama nepakankamai, universitetai rengia bedarbius, emigrantus, prekybos centrų kasininkus. Tokie aiškinimai suplaka į vieną kelis skirtingus aspektus – tai 1) darbo rinkos galimybės (per kelis ar keliolika metų darbo rinka iš tikrųjų gali pasikeisti, o užmokesčio augimas, kaip rodo pačių mokslininkų atlyginimai, deja, nepriklauso nuo įgyto išsilavinimo), 2) absolventų asmeninio gyvenimo peripetijos (juk ir gerai studijavęs studentas gali nerasti darbo arba jį slegia asmeninio pobūdžio problemos, nieko bendra neturinčios su studijų kokybe, darbo rinka ar atlyginimų augimu), 3) socialinės šalies problemos (juk emigraciją lemia ne „prastos“ studijos aukštosiose mokyklose, atvirkščiai – kai kurių sričių specialistai randa darbą užsienyje būtent todėl, kad Lietuvoje įgijo pakankamai kokybišką išsilavinimą), 4) įsivaizdavimas, kas yra universitetas (toks įsivaizdavimas, kalbant apie aukštojo mokslo reformą ir universitetų „rentabilumą“, yra ypač svarbus).

Jeigu universitetą suvoksime kaip instituciją, rengiančią konkrečios srities specialistus, absolventų, įsidarbinusių pagal studijų programą, skaičius galės būti tam tikras kokybės rodiklis. Tačiau, jeigu universitetą suvoksime kaip instituciją, kuri rengia kūrybingą, mąstantį, ieškoti informacijos mokantį, įgytas žinias gebantį pritaikyti įvairioms gyvenimo situacijoms, išsilavinusį žmogų, t. y. kaip tik tokį, kokio pasigenda šių dienų valdininkai ir verslininkai, tada reikalavimas įsidarbinti pagal baigtą studijų programą atkrinta, nes niekas nenagrinėjo, kokias universitete įgytas žinias, įgūdžius buvęs studentas

pritaikė įvairiose gyvenimo situacijose, įsidarbines „ne pagal diplomą“, įsitraukęs į visuomeninę ir / ar pilietinę veiklą ir pan. Be to, įgytų žinių, įgūdžių panaudojimas, apskritai „nauda“ visuomenei ar / ir konkrečiam asmeniui gali išryškėti kur kas vėliau, o ne tuoj pat, kai baigiamas universitetas. Paradoksalu, bet valdininkai ir verslininkai priekaištauja, esą universitetai neparengia plataus profilio kūrybingų, mąstančių darbo rinkos dalyvių, nors universitetai jie suvokia kaip įstaigas, rengiančias konkrečios srities specialistus (iš čia kyla noras reguliuoti stojančiųjų į tam tikras studijų programas skaičių, atsisakyti „nerentabilių“ programų, nes valdininkai ir verslininkai „žino“, kokių specialistų reikės, o kokie „nepageidautini“).

Kaip tik šiuo „žinojimu“ ir grindžiama mokslo politika.⁷ Mat valdininkai ir verslininkai *a priori* remiasi nuostata, kad valstybės pažanga ir ekonominis konkurencingumas priklauso nuo mokslo finansavimo. Kitaip tariant, kuo labiau bus finansuojamas mokslas (tiksliau – tam tikros jo šakos), tuo greičiau valstybė pasieks pažangos ir užsitikrins ekonominę gerovę. Ryšys tarp mokslo ir valstybės pažangos neabejotinai yra, tačiau toji pažanga kažkodėl vertinama vien ekonominiais (iš dalies technologijų „įvaldymo“) rodikliais. Tokiu būdu iškreipiama pati mokslo politika, kuri turėtų remtis ne tik ekonominės naudos, paklausos ir pasiūlos kriterijais. Kultūrinis, socialinis gyvenimas, sveikatos apsauga, nustatant valstybės pažangą, yra apeinami, universitetų ir mokslo įstaigų „nematerialinis“ vaidmuo ignoruojamas, nors akivaizdu, kad valstybės pažanga priklauso ir nuo valstybės socialinės, kultūrinės politikos, nuo visuomenės kultūros lygio, sąmoningumo, pilietiškumo, sveikatingumo ir daugelio kitų „nematerialinių“ aspektų.

Nustatyti ryšį tarp mokslo, studijų kokybės ir „nematerialiųjų“ rodiklių labai sunku. Kaip studijų „grįžtamasis“ ryšys, taip ir konkretūs rezultatai gali pasirodyti ne iš karto, vos baigus universitetą, o gerokai vėliau. Tačiau tai nereiškia, kad šiuos rodiklius reikėtų ignoruoti, nes tada Lietuvos mokslo politika

ir toliau remsis vien ekonominiais parametrais, lemiančiais mokslo finansavimą. Tokiu atveju mokslo, studijų ir mokslo politikos kokybė yra priklausoma nuo vadinamojo pramoninio-taikomojo mokslo, besivadovaujančio logika, kad „geras mokslas“ tas, kuris atneša daugiausia naudos (pirmiausia komercinės). Atsižvelgiant į tai, keltinas klausimas, ar reforma neturėtų prasidėti nuo valdininkų mąstymo reformos, reikalaujant kokybiškai *kitokios* mokslo politikos? Keičiant mokslo politiką, lygia greta turėtų būti aiškiai nustatyti kokybiniai (o ne vien kiekybiniai) mokslo ir studijų vertinimo kriterijai, kuriais remiantis būtų galima toliau vykdyti reformą. Tada nedominuos iškreiptas arba primityvus valdininkų ir verslininkų mokslo, studijų ir mokslo politikos suvokimas, grindžiamas vien ekonomine nauda. ■

¹ Žr. Almantas Samalavičius. Užkalbėtojų ir šundaktarių vaistai aukštojo mokslo negalavimams gydyti. *Kultūros barai*. 2015, nr. 11, p. 16–20.

² Apie aukštojo mokslo komercializaciją ir jos pavojus plačiau žr. Politinė griežtumo filosofija ir žinių falsifikacija. Su Thomas'u Docherty'u kalbasi Almantas Samalavičius. *Kultūros barai*. 2016, nr. 6, p. 9–13. Plg. Almantas Samalavičius. Kokių universitetų reikia Lietuvai? *Apie aukštojo mokslo reformą po reformos bankroto*. *Kultūros barai*. 2016, nr. 5, p. 3–4, 6; Neoliberalaus universiteto pagundos. Su aukštojo mokslo, komunikacijų ir kultūros analitiku Henry'u A. Giroux kalbasi Almantas Samalavičius. *Kultūros barai*. 2016, nr. 4, p. 11–14.

³ *Lithuania: Research Assessment Exercise. Panel H: Humanities*. Vilnius. 2015, p. 16, 64, 72, 77.

⁴ Kai kuriuos skaičius galima rasti MOSTOS parengtoje „Lietuvos mokslo ir studijų būklės apžvalgoje“. Vilnius. 2016, p. 114–115.

⁵ *Ibid.*, p. 22–23.

⁶ Apie tai buvo rašoma dar 2010 m., tačiau studijų kokybė ir toliau vertinama, remiantis bibliometriniais ir mokslo metriniais kiekybiniais rodikliais, plg. Rimas Norvaiša. Požiūris į mokslą ir akademinės veiklos vertinimas. *Mokslo Lietuva*. 2010, nr. 11, p. 5.

⁷ Apie mokslo politikos kryptis ir kontroversijas plačiau – Zenonas Norkus. Akademinis mokslas ir demokratija. *Politologija*. 2001, 4(24), p. 10–13, 15–17, 20–25, 28–29, 33–39. Plg. Almantas Samalavičius. Kokių universitetų..., p. 4–6.

Andrius MARTINKUS

POX AMERICANA

Orakulas, prieš ketvirtį amžiaus paskelbęs ištarmę apie „istorijos pabaigą“ ir prasidėjusią *pax Americana* epochą, po Donaldo Trumpo pergalės JAV prezidento rinkimuose pavadino Jungtines Valstijas „žlugusia valstybe“.¹ O pagrindinis pasaulio komunistas per kapitalistų internacionalo tarybos susirinkimą Davose pasiūlė tapti neoliberalios globalizacijos lyderiu.² Taip linksmi prasidėjo 2017 m., kuriais minėsime Rusijos perversmo šimtmetį ir Reformacijos, vadintinos didžiąja Vakarų krikščionijos revoliucija, penkių šimtų metų sukaktį. Prieš šimtą metų JAV įsitraukė į Pirmąjį pasaulinį karą, pradėdamos istorinį savo kaip globalios politinės, ekonominės ir karinės galios žygį. Lietuvos esminės transformacijos per pastaruosius pustrčio šimtmečio – valstybingumo praradimas (1793–1795 m. ir 1940 m.), jo atgavimas (1918 m. ir 1990–1991 m.) – chronologiškai sutampa su labai svarbiais įvykiais Rusijos ir JAV istorijoje. Tadas Kosciuszka, 1794 m. sukilimo vadas, buvo vienas iš JAV nepriklausomybės karo didvyrių. Lietuvos ir Rusijos valstybingumo transformacijų praėjusiame amžiuje ryšys akivaizdus. Šiame kontekste Reformacijos penkių šimtų metų jubiliejus svarbus ne tik dėl Martyno Mažvydo, kitų Lietuvos kultūrai reikšmingų vardų, bet ir todėl, kad reformuota krikščionybė stovi prie JAV valstybės atsiradimo ištakų.

Šiomet palaimintuoju bus paskelbtas arkivyskupas Teofilus Matulionis (1873–1962). Tai pirmasis lietuvis kankinys, kurį Romos Katalikų bažnyčia iškels į altoriaus garbę. Komunizmo kankinys. Lietuvos valstybingumo atkūrimo šimto metų jubiliejus, kurį, tikėkimės, švęsime ateinančiais metais, Rusijos perversmo šimtmetis vėlų šių metų rudenį, ir lietuvių beatifikacija suteikia progą į dabartinius Lietuvos ir Rusijos santykius pažvelgti komunizmo nusikaltimų kontekste. Deja, tenka konstatuoti, kad vietoj komunistų atėję neoliberalai padarė viską, kad istorinė atmintis apie kančias, patirtas totalitarinio režimo laikais, užuot tapusi vienu iš tiltų, siejančių lietuvių ir rusų tautas, kurstytų abipusį nepasitikėjimą, netgi priešišumą. Kad globali neoliberali pasaulio tvarka yra nusikalstama, įsitikinę ne tik komunistai, anarchistai, kitokio plauko „kairieji“, bet ir katalikai tradicionalistai, kaip antai vokiečių filosofo, katalikų teologo Dietricho von Hildebrando (1889–1977), kurį popiežius Pijus XII pavadino „XX amžiaus Bažnyčios daktaru“, mokinyš Johnas Rao (g. 1951 m.), Niujorko Šv. Jono universiteto istorijos profesorius, D. von Hildebrando instituto vadovas, kasmetinio Romos forumo⁴ organizatorius. Kai 2006 m. Prahoje Rao skaitė paskaitą, pavadintą „Naujoji pasaulio tvarka ir karas su terorizmu“, Prahos arkivyskupas prikišo jam „ekstremizmą“. Pagrindiniame JAV katalikų

tradicionalistų leidinyje *The Remnant* paskelbtame viešame laiške oponentui Rao rašė: „Modernusis nacionalizmas nuo Giuseppe's Mazzini'o iki George'o Busho pagarbos vertą meilę šaliai paverčia nepriimtina pseudoreliginio pobūdžio ideologija. Mano argumentas Prahoje buvo tas, kad amerikietiškas nacionalizmas šiuolaikiniame pasaulyje yra ryškiausias ir pavojingiausias šios ideologinės pseudoreligijos pavyzdys, keliantis grėsmę visame pasaulyje tiek kitų šalių teisėtiems patriotiškiems nepriklausomybės siekiams ir kultūriniam integralumui, tiek tikros religijos interesams.

Savo kalboje Prahoje aiškinau, kad nacionalizmas Jungtinėse Valstijose – tai politinė filosofija, kurią kartą pavadinau „amerikanizmu“, bet pasaulyje ji plačiau žinoma kaip „pliuralizmas“. Ši neteisėta nacionalistinė politinė filosofija skelbia, kad Amerika ir amerikietiška sistema sukūrė naują, unikalų ir neklystamą mechanizmą, kuris laiduoja laisvę ir laimę visoms bet kurios visuomenės grupėms ir individams, užtikrina taiką, demokratišką jų bendradarbiavimą. Šią ideologiją nekvestionuojamai priimti, pseudoreligiją dievinti reikalaujama iš visų amerikiečių – čia jų lojalumo tautai įrodymas. Tai viešai dėstoma, iškeliama per politines ceremonijas. Užtenka paskaityti George'o Busho ir kitų kalbas, pasakytas tokiomis progomis, kad suprastume sakralinį tų keistų liturgijų, priešiško tikrojo amerikiečių patriotizmo dvasiai, pobūdį.

Amerikanizmas ir pliuralizmas Jungtines Valstijas ir jų gyvenimo būdą laiko pasaulio istoriją keičiančia jėga, kurios misija universalesnė ir labiau atperkanti negu įsikūnijimas. Šią globalią misiją esą palaiminęs Dievas, nes į Naująjį pasaulį atvedė puritonus, kad jie pastatytų „Miestą ant kalvos“ kaip pavyzdį visai žmonijai. Tačiau Amerikos, kurios istorinė raida tokia ypatinga, visuomenė šį tikslą supranta kaip pagrįstą „akivaizdžiais sveiko proto ir gamtos dėsniais“. Naujojo pasaulio puritonai, jau praradę atgamtinį tikėjimą, to išmoko iš Apšvietos sekuliaristų. Antgamtinis tikėjimas buvo pakeistas nauja politine ideologija, reikalaujančia fanatiškai įsipareigoti.

Tai reiškia, kad Dievo ir Gamtos vardu iš kiekvienos tautos, kultūros ir individo įsakmiai reikalaujama palaikyti tai, kas Jungtinėse Valstijose apsimeta patriotizmu. Vienintelis bet kur šioje planetoje leidžiamas „patriotizmas“ yra nacionalistinės amerikanizmo ir pliuralizmo ideologijos, pseudoreligijos garbinimas. Tie, kurie nepriklausomybės ir kultūrinio integralumo dėlei drįsta rimtai priešintis tokiam stabui, laikomi Dievo ir Gamtos priešais. Dabartiniame kontekste jie laikomi „teroristais“. Kas, jei ne „teroristas“, gali fiziškai priešintis palaimingiausiai ir neklystamiausiai iš visų istorijai žinomų Dievo ir Proto dovanų, suteikiančių laimės pilnatvę?“

Atsakydamas į priekaištą dėl simpatijų „islamizmui“, Rao pabrėžia: „Man nelabai aišku, ką reiškia šitas terminas, kai kalbama apie taip smarkiai susiskaldžiusį islamo pasaulį, išskyrus tai, kad jis vartojamas apibūdinti musulmonams, kurie priešinasi George'o Busho ir jo sąjungininkų reikalavimams. Savo kalboje aš iš tikrųjų pabrėžiau, kad jaučiu tam tikrą simpatiją musulmonams, kurie priešinasi įsakymui prieš jų valią priimti Naująją pasaulio tvarką, dievinančią stipriausiojo valios triumfą, o kartu griaušančią amžių senumo vietines kultūras, vietines ekonomikas. Naujoji pasaulio tvarka visus, besipriešinančius jai labiau negu vien samprotavimai salonuose, vadina „teroristais“. [...] Aš matau siaubingas islamo ydas, mutatis mutandis sėjančias blogybes, analogiškas toms, kurias sukelia amerikanizmo ir pliuralizmo pseudoreligija. Man kelia nerimą abiejų šių jėgų globalus evangelizmas, tačiau taip jau yra, kad šiuo metu galingiausia Naujoji pasaulio tvarka.“⁵ Reikia tik priminti, kad tai buvo pasakyta 2006 m., kai situacija Artimuosiuose Rytuose ir visame pasaulyje buvo visai kitokia negu dabar.

1954 m. išleistoje esė „Naujasis Babelio bokštas“ von Hildebrandas tvirtino, kad didysis ginčas tarp komunizmo ir demokratijos yra vienas iš daug gilesnės problemos aspektų: „Realus konfliktas yra prieštaravimas tarp krikščionybės iš vienos pusės ir absoliučiai antikrikščioniškos gyvenimo koncepcijos – iš kitos.“ Šios antikrikščioniškos gyvenimo koncepcijos šerdis

yra žmogaus *kūriniškumo* neigimas, pasireiškiantis dviem pagrindiniais pavidalais – tai demokratiniuose Vakaruose dominuojantis *individualistinis savipakan-kamumas* ir komunistiniuose Rytuose įsiviešpatavęs *kolektyvistinis antipersonalizmas*. Už išorinio ir, atrodytų, nesutaikomo šių nuostatų antagonizmo slypi bendros dvasinės jų šaknys – žmogaus prigimties kaip sukurtosios tikrovės atmetimas. Abiejų nuostatų pagrindas – ateistinio egzistencializmo dogma (nuosekliausiai išplėtota Jeano Paulio Sartre'o filosofijoje). Pagal ją, žmogus yra *tik tai*, kuo jis *pats save* padaro. Abiejų nuostatų adeptai – naujojo Babelio bokšto statytojai, pamynę Kūrėjo ir transcendencijos teises. Tos pragariškos tikrovės, kuriai pasmerkia visuomenę totalitarinis režimas, fone pavojus, kurį kelia pirmoji nuostata, darosi mažiau akivaizdus. Von Hildebrandas, neneigdamas būtinybės priešintis komunizmui, savo esė baigia taip: „*Grėsmė, kurią kelia Sovietų Rusija, be totalitarizmo siaubo įkūnijanti dar ir absoliutų materializmą bei kraštutinę antikrikščionybę, būtina priešintis karine jėga, užtikrinant visišką parengtį. Tačiau pripažindami, kaip aktualu užkirsti kelią šiai blogiausiai iš žmonijos pavergimo formų, aiškiai suvokdami didžią ir kilnią misiją, tenkančią Jungtinėms Valstijoms, – gelbėti pasaulį nuo šios baisios grėsmės, neturime pamiršti, kad galutinis žmonijos pasirinkimas toje kryžkelėje, kurioje ji šiandien stovi, numano daugiau negu vien pergalę prieš komunizmą. Jis numano, kad bus atsisakyta perdėto mūsų žemiškos egzistencijos vertinimo, bus įveikti bandymai atmes-ti mūsų kūriniškumą. Jis numano visišką perkeitimą Kristuje.*“⁶

Dietricho von Hildebrando mokiny s Rao gyvena epochoje, kurioje „naujojo Babelio bokšto“ – Naujosios pasaulio tvarkos – globalus architektas yra Jungtinės Valstijos, diegiančios „amerikanizmo“ ir „plur-alizmo“ pseudoreligiją. Rao nesusižavėjo Franciso Fukuyamos iškart po komunizmo žlugimo paskelbta *pax Americana* – „Amerikos taikos“ – tikrove, kurią jis pavadino *pox Americana*⁷ – „Amerikos raupais“. Tokia pasaulio po 1991 m. diagnozė. Šios ligos istoriją Rao aprašė tekste „Amerikanizmas ir Bažnyčios

kolapsas Jungtinėse Valstijose“.⁸ Ligos pradžią jis įžvelgia „iškankintoje Amerikos sieloje“, kuri neleido Jungtinėse Valstijose susiformuoti „tautai“ tikrąją šio žodžio prasme ir tikram patriotizmui – vietoj jo atsirado „amerikanizmas“, ilgainiui savo įkaitu pavertęs visą pasaulį. Pati Amerikos „siela“ susiformavo, veikiamą daugybės veiksnių, iš kurių bene svarbiausiais Rao vadina anglosaksišką konservatizmą ir puritonišką protestantizmą. Apie pirmąjį pasako nemažai teigiamų žodžių, tačiau antrasis „*buvo mokytojas, kuris taip mažai nusimanė apie žmogaus prigimtį, kad neišvengiamai užnuodydavo bet ką, kas tik prie jo prisiliesdavo*“. Viena iš pagrindinių puritoni-zmo dogmų skelbė visišką žmogaus sugedimą po pirmosios nuodėmės. Išsigelbėti žmogus galės tik individualiu tikėjimo aktu kreipdamasis į Dievą, kuris jį, nepataisomai sugedusią pabaisą, nori išgelbėti. Pasak puritoniškosios predestinacijos (nulemtumo) doktrinos, jokie – nei geri, nei blogi – žmogaus veiks-mai negali pakeisti amžinojo likimo, kurį dar prieš jam gimstant numatė Dievas.

Tokia religinė pasaulėžiūra turėjo daugiariopas pasekmes. Bedugnė, atsivėrusi tarp Adomo ir Ievos palikuonių, visiškai sugadintų jų nuodėmės, ir to-bulo Dievo, nepalieka erdvės visuomeniniam darbui kaip Apvaizdos plano daliai. Visi tikintieji yra tarsi atomai Dievo akivaizdoje, absoliučiai vieniši santy-kyje su Juo. „Atomizmą“ Rao laiko bene svarbiausia socialine puritoni-zmo yda. Bendruomenę, valdžią, autoritetą, pačią Bažnyčią, kaip keliaujančiųjų į iš-ganyką bendruomenę, puritoni-zmas paženklino nepasitikėjimu ir įtarumu. „Bažnyčia“ toleruojama tik tiek, kiek ji reikalinga tam tikroms simbolinėms funkcijoms atlikti ir maldos susirinkimams, – tai tik instrumentas, laiduojantis „demokratinę“ atomizuo-tų tikinčiųjų susibūrimą. Nors žmogus buvo sukur-tas „pagal Dievo paveikslą ir panašumą“ (t. y. kaip kū-rėjas), tačiau pirmoji nuodėmė tą žmogaus paveikslą nepataisomai subjaurojo, todėl kūrybinės pastangos transformuoti pasaulį religijos požiūriu tampa be-vertės. Vertės netenka muzika, dailė, architektūra, kiti menai, o Europa su jos miestuose žydinčia kul-

tūra, globojama Katalikų bažnyčios, yra apokaliptinė „didžioji ištvirtė“ (Apr 17, 1), beviltiškai dekadentiška, išganymui pavojinga, gal net visiškai su juo nesuderinama vieta. Tačiau anapus vandenyno, ačiū Dievui, plyti Naujasis pasaulis, žmogaus tuštybės dar nesugadinta vieta, kurioje galima sukurti saugią aplinką sielos išganymui, Naująją Jeruzalę, „Miestą ant kalvos“. Rao pažymi, kad puritonai, vykdami į Naująjį pasaulį, neturėjo intencijos pakeisti „tautos“ ir „patriotizmo“ sąvokų. Jie buvo anglai ir paveldėjo Anglijos „sielai“ būdingą sveiką konservatizmą. Kita vertus, destruktivias revoliucines puritonų idėjas kurį laiką stabdė socialinio gyvenimo tradicijos, kurias Katalikų bažnyčia diegė daugelį amžių. Vis dėlto pati puritoniško protestantizmo logika vertė transformuoti patriotizmo sampratą. Amerikoje ši procesą ypač paskatino Apšvieta ir jos nešama sekuliarizacija. Pačios Jungtinės Valstijos yra Apšvietos epochos kūdikis.

Puritoniško protestantizmo idėjų branduolyje slėpė trys veiksniai, iš vidaus skatinę puritoniškos aplinkos sekuliarizaciją. Pirmiausia pačios pagrindinės puritonizmo dogmos (visiškas žmogaus sugedimas po pirmosios nuodėmės ir tai, kad iš anksto numatoma žmogų arba išganyti, arba pasmerkti) vertė su siaubu nusigręžti nuo Dievo. Antras veiksnys – puritonizmo religinė pasaulėžiūra, lėmusi, kad tarp žmogaus ir Dievo atsivėrė bedugnė, skatinanti abejoti Kristaus misijos prasingumu, neigti Įsikūnijimo galimybę, o dieviškumą lokalizuoti anapus žmogiškosios patirties ribų. Pasaulis nuvertintas, atsisakyta kūrybinių žmogaus pastangų religinio įprasminimo, taigi, liko vienas žingsnis iki visiškai gamtos atskyrimo nuo Dievo. Sparti puritoniškos aplinkos sekuliarizacija, tikėjimo transcendentine tikrove nykimas dažnai būdavo sunkiai pastebimas būtent dėl anglosaksiško konservatizmo įtakos. Apeliavimas į Dievą, krikščioniškos terminologijos vartojimas ilgą laiką nuo pačių puritonų slėpė, kaip smarkiai jie nutolę nuo autentiškų religinių šaknų.

Tačiau sekuliarizuotas žmogus negali visiškai išsilaisvinti nuo religinių idėjų, formavusių jo kultūrą.

„Sekuliarus puritonas“ išlaiko puritonišką santykį su pasauliu. Rao nurodė tris religinės puritonizmo pasaulėžiūros aspektus, mūsų laikais pasiekusius logišką baigtį.

Pirmiausia sekuliarus puritonas ir toliau suvokia žmones kaip atomus – tai asmenys, neskiriantys visuomenei reikšmingo vaidmens. Kaip kadaise jo protėviai kreipdavosi į Dievą per privatų tikėjimo aktą, taip dabar jis privačiai tiki nuosavais „tikslais“, kurių siekia, nepaisydamas kaimynų. Kaip kadaise jo protėviai privačiai skaitė ir aiškinosi Šv. Raštą, taip dabar jis savo žemiškoje kelionėje pasitiki vienu pačiu savimi. Kaip kadaise jo protėviai Bažnyčią su jos hierarchija laikė nepageidaujama įsibrovėle tarp individo ir Dievo, taip dabar jis įtariai vertina visas pasaulietines institucijas. Valstybė, šeima, tradicijos suvokiamos kaip kažkas, per prievartą primateamas iš išorės, kaip šio pasaulio blogis. Jas galima toleruoti tik tiek, kiek individas laisvai jas priima ir kontroliuoja, pasitelkdamas demokratines struktūras pagal analogiją su puritonų kongregacijomis. Dabartinis puolimas prieš visus autoritetus, ypač suaktyvėjęs nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio, tiesiogiai sietinas su šia nuostata ir negali būti be jos suprantas. Sekuliarizuotas puritonizmas ir autoritetas yra mirtini priešai.

Antrasis puritonizmo religinės pasaulėžiūros aspektas – kūrybinių pastangų transformuoti pasaulį menkinimas. Tą rodo didžiosios dalies amerikiečių požiūris į Vakarų „aukštąją kultūrą“. Kaip ir jų protėviai, dauguma sekuliarių puritonų ją tiesiog niekina. Pradedant architektūra ir muzika, baigiant apranga ir maisto gaminiu – viską, kas tik pakyla virš vidutinybės lygio, jie laiko kvailystėmis ir tuščiu laiko švaistymu. Tie sekuliarūs puritonai, kurie vis dėlto jaučia poreikį išsiskirti iš pilkos masės, dažniausiai nesugeba suvirškinti tikrosios, rimtosios Vakarų kultūros, išsiskiriusios antikinėje ir katalikiškoje tradicijoje, vaisių, todėl stacia galva neria į biologines bei psichologines perversijas. Vieni sekuliarūs puritonai aukščiausiu žmonijos pasiekimu laiko *Big Mac*, kiti – homoseksualaus menininko su-

kurtą, keliais milijonais dolerių įvertintą sulaužyto dantų krapštuko skulptūrą.

Be to, sekuliarus puritonas tebėra įsitikinęs, kad JAV – tai Dievo išskirtinai globojama Naujoji Jeruzalė, šventųjų, pabėgusių iš Babilono, buveinė. Net jei nebetiki į Biblijos Dievą, tebėra įsitikinęs, kad kažkokia dieviška jėga veda JAV, įsteigsiančias žemėje dangaus karalystę. Dieviškas Amerikos išskirtinumas dabar siejamas su demokratinėmis šios šalies institucijomis, su geografine jos izoliacija nuo dekadentiškų Europos kultūrų ir su pliuralizmu, laiduojančiu taikią atomizuotų individų koegzistenciją. Transcendentinį tikėjimą Dievu ir dangumi praradęs sekuliarizuotas puritonizmas siekia žemiško rojaus, kuriame gyventų autonomiškai, į dievus panašūs, atomizuoti individai, veikiantys demokratinėse visuomenėse, sukurtose „pagal Amerikos pavykslą ir panašumą“.

Šioje vietoje, pasak Rao, priartėjame prie amerikietiško patriotizmo esmės. Jeigu net sekuliarizuotas puritonizmas mano, kad Amerika – tai „Miestas ant kalvos“, vadinasi, ji yra kažko, ką verta ginti, „namai“. Tačiau tas „kažkas“ nėra „tauta“ tradiciniame šio žodžio prasme, nes ji irgi reikalauja pagarbos autoritetui – institucijoms, papročiams, tradicijoms, o sekuliarizuotas puritonizmas yra mirtinas jų priešas. Tikras patriotas turi būti pasiryžęs atomistinė savo laisvę paaukoti dėl šalies gerovės. Kraštutiniu atveju jis turi būti pasiryžęs paaukoti gyvybę, gindamas savo tautą. Tačiau sekuliarizuoto puritonizmo požiūriu tai per didelė kaina. Sekuliariam puritonui „tauta“ tradiciniame prasme yra per daug „autoritarinė“ tikrovė, kurioje jis regi pavojingą Bažnyčios, kadaise bandžiusios įsiterpti tarp jo protėvių ir Dievo, šešėlį. Patriotizmo problemą sekuliarizuotas puritonizmas sprendžia, pasak Rao, skelbdamas, kad Jungtinės Valstijos – „Miestas ant kalvos“ – yra ne „tautos“ tradiciniame prasme „namai“, o *antiautoritarinių principų* buveinė. Patriotizmas, kuris primena žmogui jo ryšį su gimtąja žeme, su miestu, su kalba, su kitais piliečiais, su praeities ir ateities kartomis, atmetamas kaip „despotiškas“. Vietoj jo atsiranda „patriotiz-

mas“, išvaduojantis nuo visų šių suvaržymų. Šitas naujasis „patriotizmas“ reikalauja valstybines JAV institucijas ginti ne todėl, kad jos teisėtai valdo šalį, bet pirmiausia todėl, kad jos yra įrankiai, padedantys griauti patį autoriteto principą ir tradicijas. Naujasis „patriotizmas“ reikalauja „Miesto ant kalvos“ sienas ginti ne todėl, kad jos juosia „tautos namus“, o todėl, kad jos saugo antiautoritarinius ir antitradicinius principus – sekuliarizuotą „laisvę“. Jeigu dėl kokių nors priežasčių JAV atsisakytų Naujosios Jeruzalės – žmonijos laisvinimo – misijos, naujasis „patriotizmas“ iš savo adeptų bematant pareikalautų to, ką tikri patriotai visame pasaulyje ir visais laikais vadina patriotizmo priešybe. Jis pareikalautų su panieka nusigręžti nuo Jungtinių Valstijų ir prisiekti bet kuriai kitai pasaulio šaliai, perėmusiai žmonijos išlaisvinimo misiją. Kitaip tariant, naujasis „patriotizmas“ pareikalautų to, ką tikri patriotai visame pasaulyje ir visais laikais vadina išdavyste. Todėl naujasis „patriotizmas“ nėra tikras patriotizmas, o amerikiečiai, Rao požiūriu, vis dar nėra tikra „tauta“.

Amerikanizmas – taip Rao vadina naująjį „patriotizmą“ – „yra religija, kuri garbina Jungtines Valstijas kaip sekuliarizuotos puritoniškos rojaus vizijos įsikūnijimą“. Amerikanizmas yra erezija, Amerikos „sielos“ liga, kuri suvešėjo, veikiamą tiek anglosaksiško konservatizmo, tiek revoliucinio puritoniško protestantizmo. Ši liga paūmėjo su Apšvietos atnešta sekuliarizacija. Revoliucinis sekuliarizuoto puritonizmo pradai vis labiau nustelbdavo anglosaksiško konservatizmo pradą, kuris – Jungtinių Valstijų ir viso pasaulio nelaimei – atliko priedangos funkciją ir neleido teisingai diagnozuoti ligos. Amerikanizmas yra toks pat dogmatiškas ir kartu toks pat revoliucinis sekuliarus kultas kaip ir marksizmas, tačiau anglosaksiško konservatizmo priedanga leido jam pateikti save pasauliui kaip vieną praktinį metodą siekti „gero gyvenimo“. Po senamadiško britų džentelmeno kauke slėpėsi žiaurus gangsteris, mirtinas bet kokio autoriteto ir tradicijos priešas, piktybinis auglys, iš savo židinio metastazė po metastazės plintantis po žmonijos kūną.

Jau garsioji Jameso Monroe doktrina (1823 m.), Rao teigimu, buvo ne tiek JAV nacionalinių interesų išraiška, kiek amerikanizmo dvasios manifestacija, Vakarų pusrutulio paskelbimas „tikrosios laisvės“ zona. Visą XIX a. Jungtinėse Valstijose vyko įnirtinga amerikanizmo kova su Katalikų bažnyčia. (Vedami nuoširdaus noro būti JAV patriotais, dauguma katalikų, patys to nesuvokdami, tapo amerikanizmo erezijos aukomis. Šiuo atžvilgiu ypač nukentėjo airiai, pabėgę nuo anglų priespaudos istorinėje tėvynėje, o jausdami dėkingumą JAV už įgytą „laisvę“, įkliuvo į amerikanizmo, kuris yra jų skriaudėjų anglų dvasios kūrinys, spąstus. Aišku, tarp airių katalikų buvo tikinčiųjų, atpažinusių amerikanizmo erezijos melą. Kaip vieną ryškiausių pavyzdžių Rao nurodo Šv. Patriko bataliono karius – per JAV ir Meksikos karą 1846–1848 m. jie palaikė katalikišką Meksiką, tapusią pirmąja amerikanizmo auka tarp-tautinėje arenoje, ir krito už ją.⁹⁾

1917 m. Jungtinėms Valstijoms įsitraukus į Pirmąjį pasaulinį karą, amerikanizmas peržengė Naujojo pasaulio ribas, o po 1945 m. prasidėjo dar intensyvesnė jo ekspansija. Rao neneigia Vatikano II susirinkimo teisėtumo, tačiau tvirtina, kad nebent aklas nepastebėtų, kaip, įvykus šiam susirinkimui, amerikanizmo dvasia suvešėjo Bažnyčioje. Kalbėdamas apie „*marksistinių, kapitalistinių, feministinių ir homoseksualistinių idėjų*“ intervenciją į Bažnyčią po Vatikano II susirinkimo, Rao tvirtina, kad tai „*ryškūs amerikanizmo spaudimo ženklai*“. Tiems kritikams „iš dešinės“, kurie visų pagrindinių dabartinės Vakarų visuomenės problemų priežastimi laiko kultūrinį marksizmą, kapitalizmo kaimynystę su marksizmu, feminizmu, homoseksualizmu atrodo įtartina. Tačiau tų, kurie pritaria, kad „*liberalus kapitalizmas ir socializmas iš tikrųjų yra kraujo broliai, turintys tas pačias atomistines ir natūralistines Apšvietos šaknis*“, o socializmo doktrinių intelektualinis pagrindas yra „*liberalių kapitalistų argumentai*“, ¹⁰ tokia kaimynystė neturėtų stebinti.

Rao tekstai rodo, kaip, remiantis kitokiu sąvokų rinkiniu, galima aprašyti dabartinę ligotą pasaulio

būklę (aišku, vertėtų klausti, ar po Adomo ir Ievos nuopuolio žmonija apskritai kada nors buvo „sveika“, bet čia jau kita tema). Pagrindinė revoliucinė ir antitradicinė globali jėga yra Jungtinės Valstijos. Neapvykanta išrinktajam JAV prezidentui kyla iš „amerikanizmo“ adeptų visame pasaulyje baimės, kad „Miestas ant kalvos“ išduos savąją pasaulio „laisvinimo“ misiją (laisvosios rinkos utopija ir globalizmas, be abejo, yra neatsiejama šios misijos dalis). Todėl susirinkusieji Davose, *pax Americana* orakulo lūpomis išvadinę JAV „*žlugusia valstybę*“, jau dairosi, kas galėtų pakeisti JAV. Pagrindinis pasaulio komunistas pasiūlė Kinijos kandidatūrą. Bet ar šitiekos socialinės inžinerijos eksperimentų iškankinta Kinijos „siela“ pajėgs perimti „Amerikos rauptų“ estafetę? Neoliberali Lietuvos valstybės propaganda susirūpinusi, kad *pax Americana* laisvinimo epocha priėjo liepto galą. Šio teksto autorius, kuriam akivaizdu, kad Lietuvos „išlaisvinimas“ nuo beveik milijono jos gyventojų yra tiesioginė *pox Americana* pasekmė, jos užuojautos šiam užkratui nejaučia. ■

¹ Francis Fukuyama, „America: the failed state“, www.prospectmagazine.co.uk/magazine/america-the-failed-state-donald-trump

² Davosas: 5 pagrindinės šių metų temos, www.bns.lt/topic/1912/news/51773197/

³ Andrius Martinkus, „Rusijos revoliuciją prisimenant“. *Šiaurės Atėnai*. 2017 m. sausio 27 d. Nr. 2 (1258).

⁴ www.romanforum.org

⁵ John Rao, „An Open Letter to Miroslav Cardinal Vlk“, <http://jcrao.freeshell.org/Cardinal%20Vlk.html>

⁶ Dietrich von Hildebrand. *The New Tower of Babel: Modern Man's Flight from God*. Sophia Inst Pr (1994).

⁷ John Rao, „Pox Americana“, <http://jcrao.freeshell.org/PoxAmericana.html>

⁸ John Rao, „Americanism and the Collapse of the Church in the United States“, <http://jcrao.freeshell.org/Americanism.html>

⁹ John Rao, „Visions of Western and European Order“, <http://jcrao.freeshell.org/MexicoApril2016.html>

¹⁰ John Rao, „An Introductory Anti-Capitalist Manifesto“, <http://jcrao.freeshell.org/Capitalism.html>

SOLIDARUMAS – ŽODIS, IEŠKANTIS KŪNO

Būti solidariam reiškia, kad mąstymas ir veiksmai remiasi priesaku *vienas už visus, visi už vieną*. 1765 m. prancūzų *Encyclopédie* tokią tarpusavio atsakomybę (grupės individui, o individo grupei) pavadino *solidarité*. Šis žodis kyla iš *solidaire*, reiškiančio „vienas nuo kito priklausomas“, „išbaigtas“, „visas“. Na, o pats būdvardis kildinamas iš *solide*, kuris verstinas kaip vientisumas, išbaigtumas, masyvumas, pastovumas.

Grupė, kurios nariai laikosi solidaraus požiūrio, linkusi į pastovumą, yra atspari sunkumams, kuriuos sukelia plačiai paplitusios ydos – pavydas, nepasitikėjimas vienas kitu, įtarumas, interesų konfliktai, pranašumo demonstravimas... Solidarūs elgesys sėkmingai užkerta kelią priešpriešai tarp privačių interesų ir bendrojo gėrio, pavienius individus paverčia bendruomene, puoselėjančia jų tarpusavio priklausomybę, o bendrai fizinei egzistencijai suteikia moralumo matmenį. Na, bent jau taip viltingai buvo kalbama XVIII a., kai pradėjo griūti *ancien régime* ir kai atrodė, kad atverstas naujas – solidarumo, kurį pradėta aukštinti, vertinti ir ugdyti, – puslapis.

Solidarumo sprogdymas

Stichiškai susibūrusios grupuotės „Okupuok Volstritą“ viena iš pirmųjų iniciatyvų buvo į Zuccotti parką Manhatane pasikviesti legendinį lenkų *Solidarność* lyderį Lechą Walensą ir perimti iš jo estafetę, vaizdžiai tariant, stoti į kovą, kad galia būtų perleista

žmonėms. Volstrito „okupantai“ laikė save šio socialinio sąjūdžio broliais, nes *Solidarność* sugebėjo sutelkti Lenkijos piliečius, kad šie pasipriešintų politinei galiai, trypančiai žmonių teises, ignoruojančiai jų valią. Volstrito priešai panašiu būdu ketino įveikti klasinius, etninius, politinius, ideologinius nesutarimus, skaldančius Amerikos visuomenę. Visuotinį susipriešinimą skatina abejingumas, egoizmas, godumas, asmeninės naudos vaikymasis. „Okupantų“ akyse visas šias ydas įkūnijo Volstrito bankininkai.

Aktyvistai teigė atstovaujantys 99 proc. amerikiečių. Šios „okupacijos“ šalininkai negalėjo nežinoti, kad į Zuccotti parką atvyko margo plauko minia iš įvairiausių užkampių, garsėjančių nuolatiniais vaidais ir tarpusavio priešišku. Ko gero, jie tikėjosi, kad visi nesutarimai laikinai bus primiršti, kalbėjimo tonas taps nuosaikesnis, juk siekiama bendro tikslo – išsklaidyti košmarą, kuris persekioja beveik visus amerikiečius (taip, kaip komunistinė diktatūra persekiojo lenkus, Mubarako tironija – egiptiečius, o Qaddafis terorizavo Libijos gyventojus).

Vengta užsiminti apie tarpusavio antagonizmą ir akivaizdžius skirtumus, ypač stengtasi vengti diskusijų apie tai, kokia būtų Amerika, jei vienas procentas turtingiausių amerikiečių nebevaldytų 93 proc. privataus šalies kapitalo. „Okupantai“ gyrėsi žurnalistams, kad spontaniškas jų judėjimas iš tikrųjų labai populiarus, be to, niekas juo nemanipuliuoja, atseit tą įrodo faktas, kad nesama konkrečių lyde-

rių, suteikiančių kryptį bendriems veiksams. Jie iš tikrųjų neturėjo jokio lyderio. Net negalėjo turėti. Nes lyderis jau vien pagal apibrėžimą yra žmogus, turintis viziją ir veiksmų planą, o šio judėjimo visos nuostatos, vizijos, net programa buvo sukurptos Zuccotti parke. Problemos, kurias anksčiau jie slėpė, atidėdavo, sąmoningai nutylėdavo, galiausiai išnirio į paviršių, kilo aršūs tarpusavio konfliktai, kuriuos ne taip lengva užglaistyti. Palapinių miestelis staiga tapo vaiduoklių miestu, kaip jau buvo nutikę Kijevo nepriklausomybės ar Kairo išsivadavimo aikštėse. Stiprus milijonų žmonių judėjimas, siekęs suvienyti susipriešinusias stovyklas, akimirksniu iširo, dingo ir visos priežastys, dėl kurių ši laikina sąjunga galėtų toliau gyvuoti.

„Okupuok Volstritą“ kaip ir kiti „pasipiktinimo judėjimai“ buvo tam tikras „solidarumo sprogimas“. O sprogimai, kaip žinome, yra ne tik staigūs, šokiruojantys, bet ir trunka labai trumpai. Kartais tokie judėjimai primena „solidarumo karnavalus“. Pasak rusų filosofo Michailo Bachtino, karnavalai sudrumsčia kasdienybės monotoniją, laikinai palengvina slegiančią rutinos našta. Jie parodo sustabarėjusios tvarkos beprasmybę, paskelbia ją negaliojančia bent jau tol, kol vyks festivalis. Tačiau, kai triumfo poezija atslūgsta, visi vėl grįžta prie banalios kasdienybės prozos.

Rutinai reikia tokių periodiškai vykstančių karnavalų, nes jie išsklaido susikaupusią įtampą. Emocijas būtina išlieti, kad jos nekeltų pavojaus, sugedusį kraują nuleisti, atsikratyti pasibjaurėjimo kasdienybe ir antipatijos rutinai. Tačiau viskas daroma tam, kad įkyrėjusi sekinanti ir varžanti tvarka vėliau būtų vėl atkurta. Trumpai tariant, karnavalinį solidarumą lemia ne tiek tos šventės aistros ir erzelynė, kiek tyla ir ramybė, apimanti, ištrūkus iš bejausmės rutinos. Trokštate solidarumo? Jei taip, tada stokite į akistatą su nuobodžia kasdienybės tvarka, o atsidūrę jos gniaužtuose, perpraskite jos logiką, jos beprasmiškumą, jos reikalavimų, nurodymų, draudimų galią. Ir pasverkite savo jėgas, atsižvelgdami į kasdieninius veiksmus žmonių, kurie, veikiami istorijos, sugebėjo iš esmės pertvarkyti gyvenimą.

Nuvertinimas

Pasaulyje, bent jau toje jo dalyje, kurioje gyvename, nuobodi kasdienybė nėra svetinga solidarumui. Vis dėlto taip buvo ne visada – moderniosios eros išvakarėse visuomenė buvo iš tikrųjų solidari. Tą lėmė glaudūs ir stiprūs socialiniai ryšiai, akivaizdi žmonių tarpusavio priklausomybė. Daugybė šiuolaikinės egzistencijos aspektų irgi moko solidarumo, skatina nepaisyti rangų, eiti išvien su visais. Gausius darbininkų būrius gamylose sieja bendra rutiniška darbotvarkė, reguliuojama laikrodžių ir gamybos linijų, įkyri viską aprėpianti priežiūra, standartizuoti, visiems vienodi reikalavimai. Tačiau diametraliai priešingi abiejų klasių – valdytojų ir pavaldinių – įsitikinimai, viena vertus, ir neišvengiama tarpusavio priklausomybė, antra vertus, neleidžia jų santykiams pakilti į aukštesnę evoliucijos lygmenį. Tad logiška ieškoti nuolatinio *modus covivendi*, stipriai save apribojant, kaip to reikalauja sunkiai pasiektas kompromisas.

Solidarumo privalumus pabrėžia ir profsąjungos, ir kooperatyvai, vartotojų, nuomininkų ir kitokios bendruomenės. Valstybės valdymo forma, kai nacionalinė valdžia pripažįsta vietinės valdžios savarankiškumą, palanki solidarumui. Bendruomenišką žmonių koegzistencijos prigimtį, žinoma, rodo ir socialinės rūpybos (*Sozialstaat, état providence*) nors lėta, bet užtikrinta plėtra, grindžiama solidarumo idealais ir patirtimi.

„Vėlyvojo moderno“ (nors šis apibrėžimas nepagrįstas*) giliai individualistinė vartotojų visuomenė nusistačiusi prieš solidarumą – taip elgtis skatina tarpusavio nepasitikėjimas, įtarumas ir nuolatinė konkurencija. Šių veiksmų šalutinis efektas labai dažnai yra solidarumo atsisakymas, tenkinant asmeninius norus, siekiant savanaudiškų tikslų. Viena iš solidarumo nuvertinimo priežasčių yra abejingumas – vis mažiau kam rūpi tiek bendrasis gėris, tiek visuomenės, kuriai individas priklauso, kokybė. Kaip teigia įžvalgus

* Apibrėžti „vėlyvąją stadiją“ galima tik tada, kai daugybę stadijų turėjusi epocha jau yra pasibaigusi. O šiuolaikinė epocha dar toli gražu nėra tapusi praeitimi.

šiuolaikinės kultūros transformacijų tyrėjas Ulrichas Beckas, individualistinė asmens prigimtis skatina pavieniui grumtis dėl savo tapatybės, užuot siekus sutarimo su visuomene. Toks yra šiuolaikinis paieškų ir atradimų leitmotyvas. Pasikliaujant ribotais asmeniniais resursais, ieškoma individualaus sprendimo, kaip susidoroti su problemomis, kurias „sukėlė visuomenė“ (efektyvumo požiūriu tokia laikysena pagal savo absurdiškumą prilygsta pastangoms statydintis asmeninį bunkerį atominio karo atvejui).

Priešingai negu anksčiau, kai visuomenė imdavosi „žaidimo arbitrės“ (prisiimdama atsakomybę už socialinės tvarkos modelį ir jo apsaugą) ar „sodininkės“ (saugodama vertingą bendrąjį paveldą, patikėtą žmonių globai) vaidmens, šiandien intensyviai ir nepamaldaujamai diegiamas „medžiotojo“ konceptas – pagal tokį požiūrį svarbiausias yra trofėjų skaičius, jų dydis ir medžioklės krepšio talpa. Medžiotojas nesiūčia įpareigotas pasirūpinti, kad gyvūnų nepristigtų ateities medžioklėms. Vartotojų visuomenė, kuri laiko pasaulį tiesiog potencialių vartojimo objektų saugykla, rekomenduoja štai tokią išgyvenimo strategiją – viešojoje erdvėje tiesiog reikia susirasti patogią ir saugią nišą, skirtą privačiam naudojimui. Toks požiūris nesuteikia svetingumo vilties, ugdo abejingumą kitiems žmonėms, jų vargams ir nelaimėms, o savisaugos tikslais verčia spęsti spąstus, pinti kvailus žabangus galimiams priešams. Tokiame pasaulyje solidarumui vietos nėra.

Naujos tiesos

Mažėjant nusiteikimui rūpintis bendruoju gėriu, o, svarbiausia, pačios visuomenės kokybe, nyksta ir tradiciniai solidarumo veiksniai, pavyzdžiui, institucijos, puoselėjančios solidarų požiūrį. Sunku pasakyti, kokios to nykimo priežastys, o juo labiau numatyti, kokie bus padariniai. „Darbo rinkos pertvarkymas“ lėmė, kad bendruomenės, kurias sieja darbo vieta, tapo nepastovios. Prarandant stabilumą, vis menkliau saugomą įstatymų, darosi sudėtinga užmegzti glaudesnius ryšius su kolegomis. Tokia

valdymo filosofija atsakomybę už finansinius rezultatus perkelia ant pečių pavaldiniams, todėl visi yra priversti konkuruoti su visais.

Tokia filosofija reikalauja, kad darbuotojas būtų vertinamas pagal jo indėlį į kompanijos pelningumą. Kiekvienas yra priverstas iš paskutiniųjų konkuruoti su visa komanda, kad išgyventų iki kito atleidimų raundo. Ši prievarta politiškai korektiškai pridengiamą gražiais pavadinimais: „rangos sutartys“, „užsakomosios paslaugos“. Susiklosčius tokiai padėčiai, o ji be išeities, lengviau gyventi nepadės nei kvalifikacinių kategorijų įvedimas, nei jų atsisakymas, nes viskas darosi pavojingai panašu į savižudišką elgesį. Dar grėsmingiau tai, kad anksčiau jaustą solidarumą tarp valdytojų ir pavaldinių su iš to kylančia tarpusavio atsakomybe ir vienu darbu krūvio pasiskirstymu, viena pusė (turbūt nereikia sakyti kuri) paprasčiausiai atšaukė.

Potencialiems darbuotojams darosi sunku nuolatos kraustytis iš vienos vietos į kitą, o potencialūs darbdaviai gali perkelti gamybą bet kada ir bet kur be didelio vargo. Todėl „santuoka“ tarp vadovų ir pavaldinių labai netvari – toji pusė, kurios interesų nepaisoma, gali ryžtis skyryboms. Apie solidarumą kaip duotybę neverta nė kalbėti – naivu tikėtis solidarų veiksmų, kai ryšiai vis labiau trūkinėja, yra palaidi, lengvai išardomi, o atsakomybė pernelyg trapi. Darbo vietų bet kurią akimirką gali nelikti, vadovai ar savininkai gali dingti, nesumokėję atlygio net ištikimiausiems, nadingiausiems ir labiausiai vertintiems darbuotojams. Tokiomis sąlygomis neverta net stengtis sukurti abiem pusėms patrauklų ilgalaikį *modus covivendi*.

Šias naujas tiesas gyvai iliustruoja ir skiepija populiarius televizijos realybės šou. Žiniasklaida skelbia, kad tų šou dalyviai yra vieni kitų priešai – net gerus dalykus jie daro kaimynų sąskaita, ką jau kalbėti apie pastangas išlikti bet kokia kaina. Visų pradinis tikslas yra nertis iš kailio, kad pirmiau už juos būtų išmesti kiti dalyviai, tarsi siūlant analogiškai elgtis ir žiūrovams. Visos koalicijos ar sąjungos sudaromos *ad hoc*, jos laikinos, paremtos savo interesų gynimu ir kenkimu kitiems, niekas čia nežada ištikimybės ir niekas nepriima ilgalaikės (apie nuolatinę neverta net kalbėti)

atsakomybės. Iš tokių šou kas nors išvaromas beveik kasdien – tai geležinė taisyklė. Vienintelis nežinomasis yra, kas ką gudriau apgaus, o kam teks būti gėdingai išmestam. Tokie dalykai kaip bendrasis gėris ar užuojauta kitiems čia būtų viešai išjuokti, nes kiekvienas kaunasi tik pats už save. Atrodytų, visi TV šou autoriai ir prodiuseriai susitarė rasti kuo daugiau argumentų, pagrindžiančių liūdną Sigmundo Freudso išvadą, kad iš visų Dievo įsakymų sunkiausia yra „*mylėti savo artimą kaip patį save*“, būtent jo pasekmės rizikingiausios.

Žalingos intencijos

Šiuolaikinis miesto gyvenimas, sklindinas pavoju, erdvinės atskirties ir izoliacijos, nėra palankus solidarumui. Ginkluoti apsaugininkai stebi biurų pastatus, sergsti „atsitvėrusias bendruomenes“, kurios už vartų randa (labai brangią) užuovėją nuo pavoju, knibždančių mieste. Kai kas gali sau tą leisti, tarp jų ir tie, kurie diktuoja miesto raidos kryptį. Atsiranda vis daugiau ir daugiau architektūrinių sprendimų, kurie, užuot palengvinę, apsunkina žmonių galimybę judėti, laisvai jaustis. Stebėjimo kameros stiklinėmis akimis stebi visus ties kiekvienu kampu ar įėjimu, tarsi žvelgtų iš panoptikumo bokštelio. (Panoptikumas – Jeremy'o Benthamo išradimas, kurį Michelis Foucault pasitelkė kaip modernių technologijų jėgos archetipą. Tai architektūrinis sprendimas, tinkamas tiems, kurie nori kontroliuoti kiekvieną savo pavaldinių žingsnį.) Tačiau dabar praeiviai stebimi ne tam, kad „nepabėgtų“, o tam, kad „neįeitų“. Sakytiau, toks instrumentas turėtų vadintis ne panoptikumas, bet banoptikumas, kuris uždraudžia nepageidaujamiems asmenims artintis prie „atsitvėrusios bendruomenės“ per saugų (teoriškai) atstumą, kad ši išvengtų piktadarybių, kurių (pagal apibrėžimą) tikimasi iš kitų.

Kiekvienas nepažįstamasis (o miestuose, ypač megalopoliouose, visi, išskyrus keletą išimčių, esame nepažįstami) atrodo įtartinas. Prieš tai minėti būdai, kaip bandoma užkirsti kelią tikroms ar įsivaizduojamoms grėsmėms, kurios kyla patiems žmonėms ar jų nuosavybei, nenuslopina baimės, priešingai – kaip tik

patvirtina, kad grėsmė reali, o baimė, apimanti susidūrus su „nepažįstamaisiais“, turi pagrindą. Kuo sudėtingesnės spynos ir grandinės kabinamos dieną, tuo baisesnį įsilaužimų ir persekiojimų košmarai vaidenasi naktį. Darosi dar sudėtingiau bendrauti su tais, kurie už durų, o užvis baisiausia jas atidaryti. Gilėja fizinė ir psichologinė atskirtis, prarandama bendra kalba ir tarpusavio supratimas – šiems procesams nebereikia šalutinių stimulų, jie tarsi patys save kursto, judėdami iš inercijos, patys save maitina pagal principą „pasidaryk pats“. Tikriausiai tai pirmasis *perpetuum mobile*, kurį žmonijai pavyko sukurti.

Taigi, susikaupę daugybę įrodymų (kur kas daugiau negu čia aptariau), kad pasaulyje, kuriame gyvename ir kurį savo veiksmais kasdien – sąmoningai ar nesąmoningai – keičiame, solidarumas nėra labai didelis. Tačiau lygiai taip pat netrūksta įrodymų, kad pasaulyje, kurį žudo susvetimėjimas, dar neišnykusi solidarumo dvasia, nepradingęs jo troškimas.

Kartkartėmis, tylomis bet gana užtikrintai ši dvasia bando sugrįžti iš užmaršties. Tą patvirtina faktas, kad vienur arba kitur staiga ima ir sėkmingai prasiveržia „solidarumo sprogitimas“, o dar dažnesni „solidarumo karnavalai“ (švenčiame tai, ko taip stipriai ir skausmingai pasiilgstame, nuvarginti nuobodžios kasdienybės). Kaip grybai po lietaus dygsta vietinės iniciatyvos, grindžiamos kooperacija, bendradarbiavimu, nesvarbu, kad dažniausiai jos kuklios, neretai efemerinės. Daugeliu atžvilgių žodis „solidarumas“ ieško kūno, kad galėtų realizuotis. Ir nesiliaus aistringai, nekantriai ieškojęs, kol jam pagaliau pavyks.

Šių kūno paieškų kontekste mes, XXI a. gyventojai, esame ir ieškotojai, ir ieškojimų objektas. Esame ir išvykimo, ir atvykimo į tikslą taškuose tuo pat metu. Esame keleiviai, einantys keliu, bet ir brėžiantys jo trasą, palikdami savo pėdsakus. Kelias bus nutiestas, kai atsispaus mūsų pėdsakai, tačiau, kol tai dar nėra įvykę, negalime jo tiksliai nubrėžti žemėlapyje. Nepaisant to, sunku atsispirti pagundai, kad toks žemėlapis, kurio eskizų jau nubraižyta begalės, pagaliau būtų sukurtas. Vienas eskizas iš tų, kuriuos žinau, ypač pabrėžia žodį *solidarumas*, nes šis „kartografas“ kur kas geriau negu

kiti žemėlapių kūrėjai nuspėja istorijos posūkius. Vienas šviesiausių dabarties protų, sociologas Richardas Sennettas vietoj žemėlapių, kuriame sužymėti nežinomi takai, pateikė rinkinį instrukcijų, kaip nutiesti kelią, kuriuo bus einama ateityje.

Sennetto heuristinė formulė (kurią jis apibūdina kaip „*šiuolaikinio humanizmo formą*“ – tai humanizmas, neatsiejamas nuo solidarumo) yra trisluoksni: „*neformalumas, neišbaigtumas, bendradarbiavimas*“. Kiekvienas sluoksnis čia vienodai svarbus. „*Neformalumas*“ ragina prisidėti prie bendrų veiksmų be jokios išankstinės darbotvarkės ar elgesio normų – leiskime joms atsirasti palaipsniui, išsikristalizuoti kooperuojantis. „*Neišbaigtumas*“ rodo, kad savo požiūrio nelaikome vieninteliu teisingu, pripažįstame klaidos galimybę. Nekeliame sau tikslo visos naštos užkrauti ateičiai – nebandysime primesti savo nuomonės, įtikinėdami, kas teisinga, o kas klaidinga. Turėtume ir mokyti, ir mokytis tuo pat metu, susiedami tiek mokytojo, tiek mokinio vaidmenis. Kad paaiškintų šią sąveiką, Sennettas vietoj *dialogo* ar *derybų* renkasi *bendradarbiavimo* sąvoką, pabrėždamas, kad ji nėra susijusi su būtinybe nustatyti, kieno argumentai nugalėti, o kieno pralaimi.

„*Neformalus neišbaigtas bendradarbiavimas*“ kaip ir bendruomenė, kurią saisto solidarumas, neskirsto žmonių į nugalėtojus ir pralaimėjusiuosius. „*Neformalus neišbaigtas bendradarbiavimas*“ kaip ir pastangos užmegzti solidarų ryšį kiekvienam suteikia daugiau išminties, visi tampa turtingesni, išradingesni negu buvo anksčiau. Kiekvienas žino daugiau, gali daugiau, įveikia ambicingesnes, svarbesnes užduotis. Kad ir ką sakytume apie „neformalų neišbaigtą bendradarbiavimą“, jis tikrai neverčia, įgyjant vieną vertybę, būtinai prarasti kitą, – taigi, vilties dar yra. ■

Vertė Elena PALECKYTĖ

© Zygmunt Bauman / *New Eastern Europe* / European Solidarity Centre

© Eurozine. 2014

Agnė ALIJAUSKAITĖ

Jeigu

jeigu galėčiau,
atiduočiau tau pusę
savo jaunystės –
tada tu gyventum
ilgiau,
ilgiau nenumirtum
ir pasaulis būtų mažiau
pasiilgęs

Iš eilės

kiekvienam po atskirą
Leviatano slankstelį –
žibantį, naują,
išklydusį iš kelio
vis rodantį,
kaip reikia neklysti
kaip būti surikiuotam
iš eilės,
o ne prieš
eilę
keistų sutapimų,
kurių nepaaiškina
fizika –
štai ir viskas,
su fizika baigta
duokit mums naują,
žibančią
ir nieko nerodančią

Kryptys

užtemimas yra tada,
kai tavo planeta
pridengia mano
laukimą
kai tą nutyli
senovės mitų
sakytojai

ir visos kortos krinta
kaip mes
nugarėlėm į viršų
Vilniaus gatvėm
aukštyn
net ir nepučiant vėjui
mitas pridengia
miestą

Miestai

1.
atėjo laikas
kai miestas pats
nustato žmogaus
kainą

doleris
jau būtų beveik
per daug
daugiau verta
viena Šekspyro eilutė
apie Alepą

gerai, kad raštai
išlieka ilgiau
negu žmonės

2.
negerai, kad

Vilnius niekada nebuvo
Jeruzalė,
bet Marijos žemės vardą
apsivilkdavo taip pat
dažnai kaip
kiti miestai

tik dabar pamažu
nusivelka

3.
vabalo kiautas
apgaubęs
saulės įšildytus
tiltus
vieną kitą
gulbę
sunkią švininę,
beveik ir ne baltą
raudonų plytų
pilių
Praha mon amour

4.
sako žmonės dabar
ten rengia iškylas,
giminės šventes

įdomu kurį
gimtadienį
geriausia švęsti
Aušvice

5.
nes dabar viskas
apsiginkluoja Disneilendo lemputėm
prieš nuobodaus miesto
pilką asfaltą
vietom sugriautą,
bet žibantį
žibantį

ŽMOGIŠKA ŠVENTOJO MENO ŠIRDIS

Marilynne Robinson romano „Gileada“ pagrindinis veikėjas pastorius Johnas Amesas, eidamas bažnyčios link, pastebi jauną porą, žingsniuojančią gatvę priešais jį:

„Pasibaigus smarkiam lietui, švytėdama išniro saulė, medžiai buvo šlapi ir žaižaruojamai žibėjo. Pagautas kažkokio impulso, manau, paprasčiausiai išliedamas energiją, vaikiną pašoko ir sujudino vieną iš aplytų šakų – pasipylė švytintis lietaus vanduo. Juokdamiesi abu pradėjo bėgti, mergina šluostėsi plaukus ir suknelę, tarsi jai būtų kiek nemalonu, nors taip tikrai nebuvo. Visa tai atrodė gražu tarsi koks mitologinis pasakojimas. Nežinau, kodėl pagalvojau apie tai dabar, tačiau tokio- mis akimirkomis lengva patikėti, kad vanduo skirtas pirmiausia laiminti, o tik paskui lieti daržovėms ar prautis. Norėčiau būti tam skyręs daugiau dėmesio.“

Ši nuostabi, įkvepianti ištrauka rodo nepaprastą Robinson gebėjimą įžvelgti poeziją kasdieniškiausiuose dalykuose. Robinson yra krikščionė, beje, kalvinistė (kad ir kaip neįtikėtina, Jeaną Calviną ji mato labiau kaip humanistą, panašų į Erazmą, negu kaip ugnį kurstantį pamokslininką, griežtai baudusį žmoniją, kurią laikė niekšybėmis knibždančiu maišu). Marilynne'os gyvenimas, jos raštai užlieti gilaus religinio tikėjimo. Visa Robinson kūryba turi asketiško grožio, „protestantiško nuogumo“, pasak kritiko Jameso Woodo,¹ ji primena anglų poetą George'ą Herbertą ir „Amerikos religinę dvasią, kūrusią kongregacionizmą, XIX a. transcendentalizmą su veržliais religiniais raiteliais – Emersonu, Thoreau ir Melville'u“.

Akivaizdu, kad Robinson kūrinių dvasinė galia, kylanti iš gilaus religinio tikėjimo, nėra ne vien religinė. „Tai gyvybės didybė“, – rašė Darvinas veikale „Rūšių atsiradimas“ (*Origin of species*), išreikšdamas susižavėjimą gamtos gebėjimu kurti „neišsenkamas nuostabiausias ir

gražiausias formas“. Robinson ir Darvino susižavėjimo pobūdis skiriasi. Bet ji irgi įžvelgia visko, su kuo susiduria, net mažiausių kasdienybės smulkmenų ar didžiausių moralinių egzistencijos dilemų, didybę. Pati Robinson tikriausiai sakytų, kad taip atskleidžiamas pasaulio dieviškumas. Tačiau atsiveria ir kai kas labai žmogiška – gebėjimas atrasti poeziją, transcendentalumą ne religijoje, o pačiame žmoguje.

Žinoma, nereikia būti tikinčiam, kad gebėtum žavėtis religiniu menu. Netikintys žmonės vis vien gali klausytis Mozarto *Requiem* ar Nusrat Fateh Ali Khans *qawwli*, žvelgti į Michelangelo Adomą ar Sheikh Lotfollah mečetės raštus Irako Isfahane, skaityti Dante's „Dieviškąją komediją“ ar Lao Zi „Daode Jing“ ir visu tuo žavėtis, apimti nuostabos ir jausdami pagarbą. Vis dėlto nemažai tikinčiųjų abejoja, kad netikintieji galėtų adekvačiai suvokti religinio meno prasmę. Tačiau šį klausimą galima apversti ir klausti, kas sakraliniam menui suteikia šventumo? Tikintiesiems sakralumas mene ir ne tik mene visada asocijuojasi su šventumu, dieviškumu. Neseniai (2013) miręs kompozitorius Johnas Taveneris buvo vienas iškiliausių modernios religinės muzikos autorių. Šio giliai religingo vyro, atsivertusio į rusų ortodoksų bažnyčią, tikėjimas ir mistikos pajauta giliai persmelkusi visą jo muziką. Taverieriui ir daugeliui šiuolaikinių žmonių šventasis menas istoriškai neatsiejamas nuo religijos.

Tačiau yra ir kitoks požiūris. Galbūt paradoksalu, bet į sakralųjį meną galima žvelgti ne kaip į dieviškumo išraišką, o labiau kaip į bandymą suvokti, ką reiškia būti žmogumi. Ne tik fiziškai, ne tiesiogiai patirti, ką reiškia būti žmogumi čia ir dabar, o labiau transcendentiskai. Viso to prasmę sunku apibrėžti vien teiginiais, todėl bandome tai daryti, pasitelkdami dailę, muziką ar poeziją. Transcendentalumas nebūtinai yra religinis, susie-

tas su dieviškumo konceptu. Tai labiau suvokimas, kad žmogiškumas pasireiškia ne tik individo dvasiniame bei fiziniame gyvenime, bet ir bendroje socialinių būtybių egzistencijoje. Tą rodo mūsų, bendraujančių būtybių, gebėjimas pakilti aukščiau savo fizinio kūno ir suvokti save kaip didesnio projekto dalį, įsiliėti į pasaulį, puoselėti žmogiškumą, siekiant prasmės ir tikslo, kuris egzistuoja tik tada, kai mes, žmonės, jį sukuriame.

Šitoks transcendentalumo suvokimas laikui bėgant keitėsi. Prieš moderniuosius amžius buvo sunku įsivaizduoti tikslą ir prasmę, nesusijusią su dievais, su Dievu ar su pačia visata (nors bandymų būta – jau senovės Graikijos, Indijos, Kinijos filosofija stengėsi prasmę bei tikslą suvokti vien iš žmogaus pozicijų). Vis dėlto transcendentalumas neišvengiamai buvo matomas religinėje šviesoje. Tačiau, pasauliui modernėjant, imta vis labiau tikėti, kad prasmė ir tikslas – tai žmogaus kūriniai. Prancūzų filosofas Denis Diderot tikino: *„Jei atsikratome žmogaus, tada būties mąstymas, kontempliavimas, žvelgiant nuo žemės paviršiaus, šis judantis ir taurus gamtos spektaklis, nieko nebereiškia, tai tiesiog liūdna ir nebyli scena.“* Tik *„žmogaus buvimas padaro būtį prasmingą“*.

Diderot – viena svarbiausių Apšvietos asmenybių. Tačiau į Vakarų dailę ir muziką naujasis suvokimas pradėjo smelktis ne XVIII a., bet gerokai anksčiau. Pradedant vėlyvaisiais viduramžiais, „šventasis“ menas vis labiau humaniškėjo. Vokiečių kritikas Erichas Auerbachas savo garsiojoje studijoje pavadino Dantę *„sekuliaraus pasaulio poetu“*.² „Dieviškoji komedija“, nors remiasi amžiniais ir nekintamais rojaus ir pragaro vaizdiniais, iš esmės yra labai žmogiškas bandymas suprasti pasaulį.

Dante, pasak Auerbacho, ryžosi visiškai kitaip pažvelgti į rojų ir pragarą, negu drįsdavo ankstesni kūrėjai. Jų vizijose mirusieji arba panirdavo į *„dalinę egzistenciją šešėlių karalystėje, kurioje individuali asmenybė sunaikinta, bent jau susilpninta“*, arba gerieji ir išgelbėtieji būdavo atskiriami nuo nedorėlių ir prakeiktųjų, *„grynai moralizuojant, panaikinant visus žemiškuosius ryšius“*. Dante's rojuje ir pragare sielos išlaiko savo pasaulietiškąsias formas ir mintis, troškimus, nuodėmes ir vertybes. Auerbachas teigia: *„Jų egzistencija anapusiniame pasaulyje tik pratęsia, sustiprina, galutinai įtvirtina*

žemiškąją egzistenciją – tai, kas asmeniškai žmoguje, kuo ypatingas jo likimas, rūpestingai išsaugoma.“ Pagrindinis „Dieviškosios komedijos“ veikėjas yra žmogus, o krikščioniškoji mintis dar nebuvo su tuo susidūrusi. Dante tartum laukė Renesanso, vėlesnių epochų poetų ir dailininkų, Michelangelo Dovydo ir Adomo, Botticelli'o Veneros, Shakespeare'o Hamleto ir Falstafo...

Prabėgus 100 metų nuo tada, kai buvo parašyta „Dieviškoji komedija“, olandų menininkas Diericas Boutsas nutapė „Laidojimą“. Tarp kitų Renesanso šedevrų, esančių Londono nacionalinės galerijos *Sainsbury* sparne – Bellini'o, Botticelli'o, Raphaelio, da Vinci'o kūrinių, – Boutso darbai gal ir neišsiskiria. Tačiau tokių paveiklų, šventumo sąvokos raidą taip gerai iliustruojančių kūrinių yra nedaug. „Laidojimas“, baigtas apie 1450 m. ir tikriausiai turėjęs tapti altoriaus dalimi, vaizduoja tradicinę sceną – Kristaus laidojimą po nukryžiovimo. Į kapą leidžiamą Kristų laiko Juozapas Arimatietis, pagarbiai liečiantis jo kūną per lininį drabužį. Juozapui iš šono, už Kristaus, stovi trys Marijos – Marija Salomė, Marija Klopietė ir Mergelė Marija. Boutsas vieną nutapė iš priekio, antrą iš kairės, trečią iš dešinės. Pirmoji šluostosi ašaras, kita prisidengusi burną, o Mergelė Marija švelniai laiko Kristaus ranką, padėdama jam atgulti į kapą. Motiną prilaiko Jonas, kurio sielvartingas veidas skleidžia išgastį ir nerimą. Nikodemas, užsislaptinęs Kristaus garbintojas, leidžia į žemę jo pėdas. Klūpanti ir atgailaujanti nusidėjėlė Marija Magdalietė žvelgia į Kristaus veidą, ji – vienintelė moteris, pakėlusį aukštyn akis.

Paveikslas ne tik pasakoja Kristaus laidojimo istoriją, bet ir atskleidžia dailininko pastangas suteikti istorijai gyvumo. Kristus su gedėtojais pavaizduoti ne tik kaip tam tikros istorijos veikėjai, bet ir kaip realūs žmonės, emociškai ir religiškai artimi žiūrovams. Boutsas nori jiems sukelti tuos pačius gedulo, nuolankumo, nuostabos jausmus, kokie apėmę nutapytus asmenis. Gedėtojai apsirengę to meto drabužiais, melsvi ir žalsvi atspalviai atspindi jų sielvartą. Juozapo, Jono, Nikodemo ir visų keturių Marijų nesupa liūdėsio simboliai – gedėtojai iš tikrųjų jaučia netekties skausmą. Palyginti su kitais religiniais Renesanso paveikslais, Boutso personažų gestai gali atrodyti nerangūs, stilizuoti, emocijos statiškos. Vis

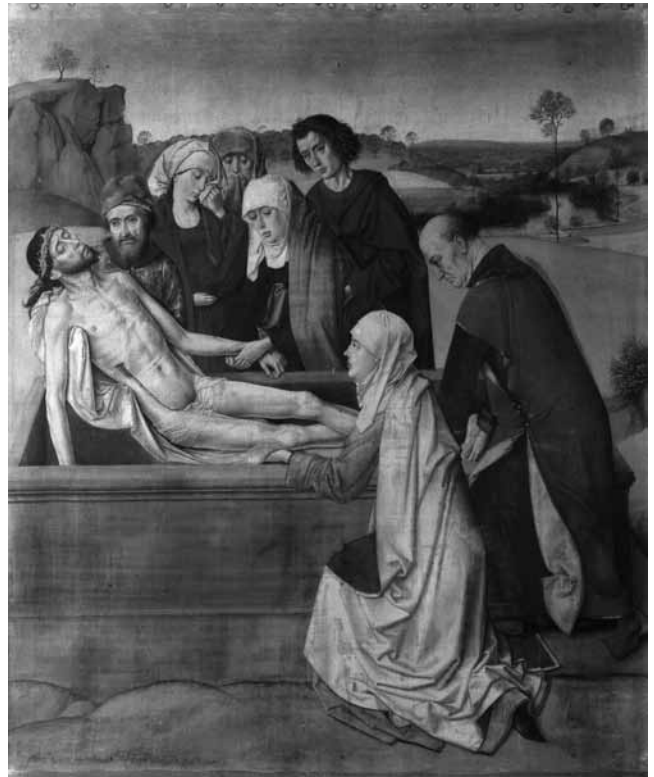
dėlto šis griežtumas nenustelbia akivaizdžių pastangų pavaizduoti gedėtojus kaip gyvus žmones.

Humanistiniai impulsai, atskleisti Dante's ir Boutso, ilgainiui pakeitė Vakarų meno pobūdį. Kita vertus, vėlesniais amžiais atrastos naujos galimybės meno transcendentyvumą atskirti nuo religinių jo šaknų sutapo su augančiu nepasitikėjimu pačia transcendencijos idėja. Tai tapo ypač akivaizdu po Apšvietos epochos. Daugeiui idėja, kad transcendentalumo šaknys slypi religiniame tikėjime, atrodė nepatogus konceptas. Norą mesti iššūkį religijai sustiprino noras patikrinti žmogaus išskirtinumo idėją, jo patirties transcendentalumą.

Tuo pat metu įsigalėjo daug niūresnis suvokimas, ką reiškia būti žmogui. Ankstesnis humanizmui būdingas optimizmas dėl žmogaus galimybių pradėjo slūgti. Vėlyvajame XIX a. ištiko ne vien tikėjimo krizė, kurią Nietzsche pavadino *Dievo mirtimi*, bet ir tai, kas vadina ma *prasmės, priežasties krize*. Iš jos kildintos tendencijos, reikšmingos XXI a., – Apšvietos optimizmo erozija, nusivylimas progreso idėjomis, nepasitikėjimas tiesos konceptais. XX a. istorija – du pasauliniai karai, depresijos metai, Holokaustas, Aušvicas, gulagai, klimato kaita, etniniai valymai – dar labiau padidino nusivylimą žmogaus galimybėmis, lėmė optimizmo atoslūgį.

XX a. menininkai rado naujų būdų, kaip atvaizduoti žmogų. Modernaus mąstymo iškilimas, konvencinių vaizdavimo formų, senų, fiksuotų, linijinių pasaulio vaizdinių lūžis, sąmoningai suskaldyta, disonansinė, abstraktesnė, daugiasluoksni savivoka paskatino rašytojus, dailininkus, kompozitorius gilintis į žmogaus būsenas. Rezultatas – auganti įtampa tarp naujų meno galimybių ir vis niūresnio žmogaus lemties suvokimo. Šią įtampą išreiškia kai kurie pribloškiantys kūriniai, pavyzdžiui, Olivier Messiaeno *Kvartetas laiko pabaigai*, Marko Rothko paveikslai, Barbaros Hepworth figūros, Pablo Nerudos odės...

Nėra pagrindo tokius kūrinius vadinti sakraliais. Tačiau su Boutso „Laidojimu“ ar Dante's „Dieviškąja komedija“ juos sieja transcendentalus būties suvokimas. „Man įdomūs pagrindinių žmogaus emocijų – tragedijos, ekstazės, tikėjimo ir taip toliau – išraiškos būdai. Tai, kad daug žmonių, atsistoję prieš mano paveikslus, susijaudina, nesulaiko ašarų, rodo, kad galiu atskleisti pagrindines

Dieric BOUTS. „Laidojimas“.1450

žmonių emocijas. [...] Tie, kurie verkia, žiūrėdami į mano paveikslus, pasisemia tokios pačios religinės patirties, kurią patyriau aš, juos tapydamas“, – yra sakęs Rothko.

„Religiniu potyriu“ dailininkas vadina ne tai, ką tradiciškai juo vadintume, o greičiau pastangas suvokti žmogiškumą ne tik per tiesioginę sąlytį, ne tik per fiziškumą, bet apofatiniu, pasiskolinant religinį terminą, t. y. neigimo būdu.

Žinoma, ši istorija yra kur kas gilesnė, turi gerokai daugiau niuansų, negu čia paviršutiniškai nupasakojau. Šis eskizas visų pirma susijęs su Vakarų tradicijomis. Jei kalbėtume ne apie jas, istorija būtų visiškai kitokia. Ir vis dėlto pasakojimas, kylantis iš humanistinio impulso, iš koncepto, apibrėžiančio nereliginį transcendentumą, turi daug universalesnę reikšmę.

Istoriškai religija buvo ypač svarbi todėl, kad ji stengėsi suteikti daugiau orumo kasdieninei žmogaus egzistencijai, išvelgdama jos prasmę, užmegzdama ryšį tarp pasaulietiško ir sakralumo. Klostantis civilizuotam

gyvenimui, jos vaidmuo tapo gyvybiškai svarbus, nes leido tikėti, kad būtis yra kur kas daugiau nei gyvuliška egzistencija. Bet sakralumas varžė transcendentalumą. Religija, tikina lenkas Leszekas Kołakowski, iš krikščionio tapęs marksistu, „yra žmogaus būdas pripažinti, kad gyvenimas – tai neišvengiamas pralaimėjimas“. Šis tragiškas žmogaus padėties vertinimas tarsi teigia, kad šventumo paskirtis – apsaugoti mus nuo mūsų pačių netobulumo. Pasak Kołakowskio, „atsisakyti šventumo, reiškia įveikti savo paties ribotumą. [...] Šventoji tvarka niekada nesiliovė sąmoningai ar nesąmoningai įtikinėjusi: „Štai taip yra ir kitaip negali būti.“

Šiuo atžvilgiu šventumas yra labiau draudimai negu transcendentalumas. Sakralioji sfera, kaip pabrėžė prancūzų sociologas Émile'is Durkheimas, – tai socialinė erdvė, atskirta ir nuo suteršimo apsaugota taisyklėmis, papročiais, kurių negalima kvestionuoti. Taigi, saugoma ne dangaus karalystė, o žemiškoji citadelė. Šventumas, aiškina Kołakowski, „paprastiausiai dar kartą patvirtina ir stabilizuoja visuomenės struktūrą – jos formas ir pasidalijimo sistemas su visomis neteisybėmis, privilegijomis ir instituciniais priespaudos instrumentais“.

Humanistinis impulsas svarbus tuo, kad padėjo sutraukti šventumo pančius, sugebėdamas išsaugoti transcendentalumo pojūtį. Krikščionybė iškėlė žmogų į visatos centrą, tačiau dviprasmiškai vertino jo, atsidūrusio tame centre, vaidmenį. Žmonės yra nusidėjėliai, kuriems neišdildomą žymę uždėjo žinių troškimas, sumenkinęs moralinius jų gebėjimus, atėmęs valią daryti ką nors gera savo vardu, todėl žemiškoji jų egzistencija kupina liūdesio ir korupcijos. Pagal krikščionių teologiją tikrasis visatos centras yra ne žemė, o pragaras.

Vėlyvaisiais viduramžiais susiklosčius naujam humanistiniam, natūralistiniam požiūriui, žmonija prarado šį privilegijuotą sostą. Pagal Koperniko heliocentrinę sistemą pasikeitė ne tik žemės pozicija visatoje, bet ir žmonija tapo tartum periferine, nebesvarbia pasaulio tvarkos dalimi. Tačiau naujasis humanizmas vis tiek aukštino žmogų, kuriam suteikė iki tol nepatirtą orumo jausmą. Priešingai krikščioniškajam pasaulio suvokimui, pagal kurį žmonės yra nusidėjėliai, negalintys darbais išpirkti savo nuodėmių, humanistai matė žmones kaip save kuriančius, lais-

vus, gebančius veiksmis keisti save ir pasaulį. Taip yra todėl, rašė Renė Descartes'as, kad žmonės turi laisvą valią, o tai „kilniausia, ką galima turėti, nes ji tam tikru atžvilgiu prilygina mus Dievui, leidžia pasijusti ne vien jo subjektas“. Šis tvirtinimas ypač svarbus, nes priklauso tokiam pamaldžiam žmogui, koks buvo Descartes'as. Ilgainiui tai tapo įprastu požiūriu, vis labiau stiprinusiu žmogaus savivertę, įkvėpusiu filosofiją, politiką, kultūrą.

Humanistinis impulsas, transcendentalumą išlaisvinęs iš sakralumo pančių, pakeitė pačią transcendencijos idėją. Ji jau nebuvo glaudžiai susijusi su dieviškumu, žmonės išpildydavo savo troškimus ne vien sąjungoje su Dievu. Jie jautėsi sąmoningesni, galintys suvokti save per savo pačių kūrinis, pajėgūs keisti save ir pasaulį, kuriame gyvena.

Pastaraisiais dešimtmečiais įsitikinimas, kad žmonės suvokia save per savo pačių kūrinis, pradėjo silpnėti. Apėmė nusivylimas savo galimybėmis keisti išorinį pasaulį, atsiranda vis daugiau melancholijos, abejonių dėl žmogaus santykio su pačiu savimi, – šie jausmai neišvengiamai daro poveikį rašytojų, dailininkų, kompozitorių laikysenai. „Manęs nedomina dalykai, kurie kyla aukštyne, – teigė amerikiečių skulptorius Mike'as Kelly's, kurio „nešvari estetika“ buvo labai įtakinga, – man įdomesni tie dalykai, kurie grimzta žemyn.“ Tai netikinčio žmogaus Kryčio konceptas.

Kad transcendencijos idėja šiandien tapo nepatogi, kad daugelis apskritai ją atmeta, o kiti randa tik religiniame kontekste, tikriausiai lėmė žmogiškumo nuvertinimas. Būtent todėl taip svarbu skaityti Marilynne Robinson knygas, žvelgti į Rothko paveikslus, klausytis Olivier Messiaeno muzikos... Kai kuriems tai prilygsta religiniam potyriui. O kartu paradoksaliai primena, kas būtent yra žmogiška žmoguje. ■

Vertė Elena PALECKYTĖ

¹ «Gilead: Acts of devotion», *New York Times*, 28 November 2004, www.nytimes.com/2004/11/28/books/review/28COVERWOOD.html

² Erich Auerbach. Dante, Poet of the Secular World. *New York Review Books*. 2007.

EGLĖS LEKEVIČIŪTĖS POGRINDIS

Turbūt dažnam, besidominčiam Lietuvos šiuolaikiniu menu, pastaruoju metu buvo kilęs klausimas: „Ko čia visi pasimaišė dėl tų grindų?“

Grindys pernai ir užpernai buvo perpiešiamos, liejamos, lupamos, ant jų klojama danga ir kilimai. (Eglės Ridikaitės „Atėjai, pamatei, išėjai: Kultūringos grindys“ (*Titanikas*, *Artifex*, 2016), Eglės Grėbliauskaitės „Naujos geros grindys „Titanikui““ (*Titanikas*, 2016), Petro Išoros ir Onos Lozuraitytės „Seklus, greitas ir dar neįvardintas“ (ŠMC, 2016), Eglės Rubytės „Pacific water 4.18 m²“ (*Kairė-dešinė*, 2016), Justinos Nekrašaitės „Orange Is Hot, Red Is Extreme, Green Is Mean, Yellow Is Advancing And Purple Is Retiring. But All I Want To Talk About Is Blue.“ (*Ka-*

binetas, 2016.) Galerijoje AV17 neseniai rodyta Eglės Lekevičiūtės paroda „Paviršius“ irgi kaip meninę priemonę naudoja grindis. Tačiau jos čia reikšmingos tik

Eglė LEKEVIČIŪTĖ. „Užlaikyta“. Instaliacija

Eglė LEKEVIČIŪTĖ. „Buitinė technika“. Instaliacija

iš dalies, nes šiuo atveju menininkei svarbiau tai, kas glūdi po paviršiumi. Parodą sudaro dvi interaktyvios instaliacijos, užimančios po atskirą galerijos salę.

Instaliacijai „Užlaikyta“ panaudotas didelis medinis rėmas, plastikiniai permatomi vamzdeliai, grindys, primenančios pianino klavišus ar šaligatvio plyteles. Vertikaliai nuo konstrukcijos lubų kabančys vamzdeliai, viršuje prijungti prie kieto plastiko maišelių, panašūs į lašelines, apačioje „sulenda“ į grindis. Šių vamzdelių tvorelės suformuoja keturis koridorius. Po kiekviena medine grindų trinkele slepiasi vamzdelis. Koridoriumi žengiantis žiūrovas mindo šias trinkeles ir pajunta, kad po jomis yra kažkas minkšta, lyg smėlis ar oro pagalvėlės. Nuo tolyn koridoriumi einančio žmogaus svorio iš po trinkelėlių plastikiniais vamzdeliais kyla spalvoto vandens stulpeliai. Spalvos švyti šiaip jau pritemdytoje patalpoje, apšviestoje ryškiomis taškinėmis šviesomis. Iš šalies stebint vaikstantįjį, susidaro įspūdis, kad paskui jį seka stulpeliais kylanti skysta vaivorykštė.

Instaliaciją „Buitinė technika“ iš pirmo žvilgsnio sudaro tik grindys ir jų kvapas. Iš nestorų nulakuočių, bet nešlifuočių pušinių lentučių sukalta pakyla, primenanti lauko kavinių terasėles, dengia visas salės grindis. Vilniaus senamiesčio rūsyje šios lauko terasos grindys jusliškai atrodo jaukiai ir vietoje, bet, galvojant funkciškai, trikdo. Tik ant jų užlipus paaiškėja, kad paviršius klaidina. Atsistojus skir-

tingose grindų vietose, įlinkstančiose nuo žingsnių, pasigirsta atpažįstami, bet netikėti įvairių buitinių prietaisų – feno, siurblio – skleidžiami garsai, halogeninės lempos užsesys, radijas groja vokalinę klasikinę muziką... Ant grindų atsistojus keletui žmonių, pasigirsta tikras šių garsų choras. „Buitinė technika“ atrodo jauki ir keistai paslaptinga.

Abi Lekevičiūtės instaliacijos kviečia dalyvauti, aktyviai patirti tai, kas glūdi po paviršiumi, kas tiesiogiai nematoma ir užklumpa netikėtai. Žiūrovas turi žengti žingsnį ir leisti nustebinamas. Tačiau šiam nuostabos aktui šiek tiek trūksta tāsos. Parodos tema užsimena apie neišvengiamas paviršiaus ir vidaus sąsajas, bet nieko daugiau apie tai nepasako. Žiūrovams paliekama patiems spręsti, ką ši patirtis reiškia.

Autorė pripažįsta, kad visų pirma jai svarbi estetinė išraiška, o tik tada konceptualusis klotas. Savo žaisminga išraiška instaliacijos švelniai komiškos, tačiau pritemdytose galerijos AV17 salėse įgauna paslaptingumo. Dominuoja skirtingos medžiagos – medis ir plastikas. Pirmoji instaliacija susijusi su vaizdu ir spalva, antroji – su garsu. Norint patirti pirmosios poveikį, reikia stebėti kitus iš šono, antroji reikalauja tolygaus visų dalyvavimo.

Nuo kitų „grindų“ projektų „Paviršius“ skiriasi tuo, kad čia grindys tėra regimybė. Tikrosios kūrinų prasmės glūdi pogrindyje ir atsiskleidžia tik tada, kai pamatomos spalvos, išgirstami garsai... ■

KITOKS IŠ INERCIJOS

Septintasis teatro vaikams ir paaugliams festivalis *SKITOKS* praėjo taip gražiai ir tvarkingai, kad, regis, nėra net apie ką kalbėti. Egzistuoja kritinė masė įvairaus amžiaus žmonių, kasmet nepaprastai laukiančių *KITOKIO* ir šįmet jie nenusivylė – buvo pristatyti penki spektakliai skirtingoms amžiaus grupėms, visi išskirtinės formos, siūlantys įvairiausius interakcijos būdus. Kartu vyko seminaras, paremtas forumo teatro reiškiniu ir „jaunųjų kritikų“ programa – grupė vaikų lankėsi spektakliuose, o po jų diskutavo apie tai, ką matė. Tačiau po šių metų *KITOKIO*, regis, nei festivalio, nei teatro vaikams kontekste nebuvo niekur pasistūmėta – renginys atėjo, nutiko ir dingo be jokių pėdsakų.

Ramunė Balevičiūtė straipsnyje „*KITOKS'17*: metas pokyčiams“ kalbėjo apie tai, kad festivalis jau įgyvendino pradžioje išsikeltus tikslus, taigi, laikas judėti pirmyn, kelti sau naujus uždavinius. Iš tikrųjų kad ir koks kokybiškas šiuo metu būtų *KITOKS*, jis dar nėra pasiekęs jokios viršūnės net Lietuvos kontekste. O teatro vaikams kūrėjai pastaruoju metu randa įvairių dar neišbandytų galimybių, kaip pritraukti jaunąją publiką. Jeigu interaktyviais netradicinės formos spektakliais publika galės džiaugtis ištisus metus, nebebus reikalo veržtis į festivalį, kad pamatytum gerą teatrą vaikams. Taigi, *KITOKIAM* gresia prarasti aktualumą.

Glumina itin skurdi šių metų festivalio sklaida – apsiribota keletu straipsnių, atsisakyta festivalio ženklų stotelėse, stenduose, troleibusuose. Tiesa, bilietus žmonės perka ir be papildomos reklamos, tad plačiai viešinti renginių tarsi nebėra prasmės. Vis dėlto toks

požiūris šiek tiek dvelkia pasitenkinimu *status quo* – festivalis turi pakankamai publikos, užtenka palaikyti esamą lygį, neverta dėti papildomų pastangų, kai viskas ir taip atsiperka. Yra mokyklos ir darželiai, yra kelerius metus iš eilės besilankantys žiūrovai. Beje, pernai festivalio vadovė Jolita Balandytė pasidžiaugė, kad nemažai tėvų su vaikais *KITOKIAME* lankosi kasmet, vadinasi, vaikai auga su festivaliu. Po šių metų renginio pasakyčiau kitaip: vaikai auga ir greitai išaugs patį festivalį.

Jei norima, kad žiūrovai ir festivalis augtų kartu, kodėl tiek mažai pristatoma spektaklių paaugliams? Juk tai galėtų būti naujas festivalio iššūkis – tarkim, pusę festivalio programos skirti 14–18 metų žiūrovams. Seniai ir gerai žinoma, kad Lietuvoje teatro repertuaro atžvilgiu labiausiai nuskriausta amžiaus grupė yra paaugliai. Jie jau nėra vaikai, tačiau dar ir nepakankamai suaugę. Šių metų festivalyje 13–18 metų paaugliams buvo skirtas vienintelis pasirodymas – Norvegų centro *Dansarena* spektaklis „Triukšmo kontrolė“. Keistai nurodytas amžiaus intervalas – kodėl festivalyje, kuriam ypač svarbu nustatyti tikslinės auditorijos amžiaus ribas, trylikamečiai ir aštuoniolikmečiai priskiriami vienai interesų grupei? Argi septintoko ir dvyliktoko pasaulėžiūra skiriasi mažiau negu, tarkim, pirmoko ir ketvirtoko?

„Triukšmo kontrolės“ estetika iš tikrųjų galėtų būti priimtina daugeliui paauglių – pastelinės spalvos, neoninės šviesos, vaizdo projekcijos, šiuolaikinio šokio ir breiko judesiai... Viską atlieka jauni žmonės, skambant

elektroninei muzikai. Tvarkingas, jaunatviškas spektaklis, atmetantis scenos-dėžutės principą, leidžiantis žiūrovams laisvai stebėti vien tai, kas jiems įdomu, kitką ignoruojant, – tai paaugliams patrauklios idėjos. Tačiau ir vėl nieko, kas skatintų tiek publiką, tiek menininkus eiti į priekį, ieškoti, tobulėti. Po spektaklio įvykusi diskusija festivalį iš tikrųjų pagyvino. Buvo įdomu klausytis nuo vaikystės šokančių žmonių pasakojimų apie skirtingus jų kelius, stiliaus pasirinkimą, apie ilgas keliones iš sostinės į šiaurinę provinciją. Žinoma, malonūs ir pagyrimai Lietuvos publikai, kuri labai greitai priėmė spektaklio formą ir neraginama pasklido po veiksmo erdvę. Geriausiai nuteikė jaunesni žiūrovai, ypač „jaunieji kritikai“, – drąsos klausti tiek lietuvių, tiek anglų kalbomis jiems nestigo, priešingai negu būna per suaugusiųjų diskusijas. O dėl paprasčiau suformuluotų klausimų pokalbis netapo nei nuobodus, nei beprasmis. Prisiminus tylos lydimus susitikimus po suaugusiesiems skirtų spektaklių, kyla klausimas, kas vėliau atsitinka žmonėms, jeigu iš pradžių jie būna tokie atviri, nekompleksuojantys...

Grįžtant prie teatro paaugliams (arba jaunimui, kaip tą įvardija festivalio organizatoriai), manyčiau, šiai amžiaus grupei būtų tikusios dueto iš Belgijos *TOH Theatre* „Dirbtuvės“, tačiau šis spektaklis kažkodėl skirtas 9–12 metų vaikams. Prisiminus jo turinį, sunku suprasti, kas gi čia tokio vaikiško? Galbūt pati forma – juk esame įpratę, kad objektų teatras skirtas išimtinai vaikams... Kad ir kaip būtų, kažin, ar 3–6 klasių moksleiviai yra tinkamiausia spektaklio, kur lėlė virsta viską naikinančiu Hitleriu, o jį patį galiausiai sunaikina lėlininkės, publika. „Dirbtuvės“ pasakoja apie tai, kaip kūrinys, iš pradžių paniekintas kūrėjo, vėliau pats jį užvaldo, sužvėrėdamas iki Hitlerio žiaurumo (fiurerio simbolika pastaruoju metu nuolat šmėžuoja viešojoje erdvėje, nors tiek istorija, tiek šių laikų politika rodo, kad gausu asmenų, padariusių / darančių dar didesnę žalą žmonijai). Galiausiai tikrosios kūrėjos pačios griebiasi smurto ir susidoroja su įsisiautėjusia lėle. Aktuali tema, tačiau, kai smurto veiksmus, kurie čia pateikiami ne tik kaip pasekmė, bet ir kaip problemos

sprendimo būdas, stebi 9–12 metų vaikai (dauguma dar net neturėję istorijos pamokų), apima abejonės, ar tikrai teisingai pasirinkta būtent ši amžiaus grupė. Stebėjau „Dirbtuvių“ publiką – berniukai viską vertino juokdamiesi, mėgaudamiesi „žudynėmis“, o dauguma mergaičių sėdėjo susigūžusios, užsidengusios ausis. Nežinau, kokio amžiaus vaikai jau gali matomą smurtą įvertinti ne vien emociškai, bet ir analizuoti, kas vyksta scenoje, tačiau atrodo, kad organizatoriai būtų daugiau laimėję, kviesdami į šį spektaklį paauglius, tarkime, 14–16 metų žiūrovus. Vėl nuoroda į galimą ateities tikslą.

Kiti festivalio spektakliai sukėlė daugiau džiaugsmo negu klausimų. Pavyzdžiui, 2–4 metų vaikams skirtas ispanų trupės *LASALA* spektaklis „Nesibaigianti naktis“ atliko ir šokią tokią edukacinę funkciją tėveliams, vėliau fojė svarsčiusiems, ar tai, kur jie ką tik dalyvavo, galima vadinti spektakliu. Juk tai greičiau pramoga, nes niekas nei vaidina, nei šoka, tiesiog suteikia galimybę patiems vaikams pažaisti, pasiausti, ramesniems – tiesiog stebėti. Ir tai iš tikrųjų logiški pasvarstymai žmonių, kuriems teatras visada buvo vieta, kur susitinka aktyvūs aktoriai su pasyviais žiūrovais. Spektakliai, kuriuose vaidinama visai ne taip, kaip daugeliui įprasta, skatina žmones eiti į teatrą nieko nesitikint ir būti atviriems tam, ką gauna (jei, žinoma, „produktas“ kokybiškas). Pamąstyti apie tai privertė Pauliaus Tamolės „Raudonkepūrė“, kurios pradžioje vienas vaikas klausinėjo mamos, kada čia visi pradės vaidinti ir prasidės teatras. Mama, kabindamasi už kiekvienos smulkmenos, bandė paaiškinti nepatenkintam sūnui, kad čia jau toks teatras, jau taip čia vaidinama...

„Vaikai yra ne ateities, o dabarties publika“, – interviu prieš spektaklį sakė vienas iš brolių, ispanų trupės *Farrés Brothers i cia* kūrėjas. Festivalis *KITOKS* iš tikrųjų gerbia vaikų auditoriją, priima juos kaip esamus, o ne būsimus žiūrovus. Gal ši frazė galėtų tapti kitų metų festivalio šūkiu? Šie žodžiai ne tik prasmingesni už „Isivaizduoti paprasta“, jie nešų žinutę net ir tiems, kurie nesilanko festivalyje. Bet, žinoma, tik tuo atveju, jei organizatoriai vis dar jaučia poreikį kreiptis į žmones, o ne vien į žiūrovus. ■

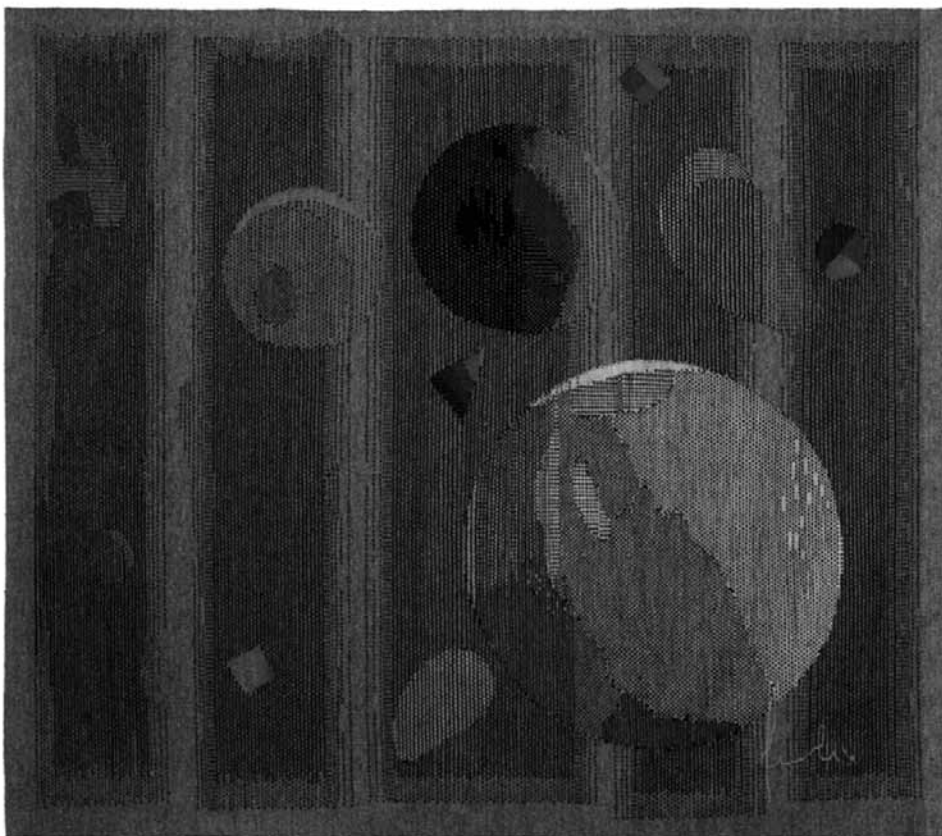
IŠSIILGUSIEMS HARMONINGOS KLASIKOS

Rašyti apie Feliksą Jakubauską nėra lengva – Raplink jį tarsi šleifas ir neliečiamybės aura skleidžiasi gausūs titulai ir apdovanojimai, gožiantys gyvą tekstilininko paveikslą. Jis – vienas iš trijų (jie, deja, tik trys!) taikomosios dailės atstovų, pelnusių Nacionalinę kultūros ir meno premiją (1998), daugybės garsių tarptautinių tekstilės parodų prizininkas. Išleista (2007) solidi monografija, kurioje menotyrininkės Raminta Jurėnaitė ir Rūta Pileckaitė apibūdino Jakubausko tekstilės savitumą, išvelgusios nemažai sąsajų su Vasilijaus Kandinskio abstrakčiosios dailės teorija ir praktika, aptarusios Rytų literatūros ir estetikos įtaką dailininko pasaulėjautai.¹ Ar įmanoma pridurti dar ką nors apie kūrybą, kurios stilistika nesikeičia jau kelis dešimtmečius? Į galvą lenda tik neišradingų žodžių ir epitetų virtinė – *romantinis pasaulėvaizdis, žaisminga abstrakcija, vaizdo sąsajos su lyrikos poetika*... Dailininkas yra mėgstamas, jo tekstilė turi daugybę gerbėjų Lietuvoje ir pasaulyje, manyčiau, tarptautiniu mastu Jakubauskas, dažnai kviečiamas į tekstilės parodų vertinimo komisijas, užima netgi solidesnę poziciją negu vietinėse platumose.

Gal pernelyg pripratome prie elegantiškų jo gobelenų ir nesugebame įvertinti to, kas kuriama čia pat, šalia mūsų? Intriguoja kitataučių, ypač rytiečių, vertinimai – net du kartus iš eilės dailininkas buvo apdovanojamas Kinijos tarptautinėje konkursinėje tekstilės bienalėje „Nuo Lozanos iki Pekino“, šiuo metu turinčioje bene didžiausią prestižą: 2014 m. Išskirtinio kūrinių (*Exelent award*) kategorijoje, o pernykštėje 9-ojoje pelnė sidabro medalį už poetišką tapiserijų triptiką „Tarp žemės ir dangaus“ (2015).

Kiekviena Jakubausko paroda – meninio gyvenimo įvykis. Tekstilininkas yra dalyvavęs daugiau kaip dviejuose šimtuose grupinių parodų, asmenines ekspozicijas rengia kas keleri metai, ši – jau dvidešimt šeštoji. Jose dailininkas pristato naujausią trejų–penkerių metų kūrybą. Taigi, meniškai nepriekaištingi ne tik gobelenai, profesinį sąžiningumą rodo net požiūris į kūrybos viešinimą. Kai kūryba tampa gyvenimo būdu, ji turi būti matoma, nuolat pristatoma parodose, o jos visada apgalvotos, turi literatūrinę potekstę, susiejančią kūrinius į logiškai vientisą naratyvą. Šiai parodai tekstilininkas parinko apdovanoto gobelenų triptiko

Feliksas JAKUBAUSKAS. *Vidurnakčio auksas*. 2016

„Tarp žemės ir dangaus“ pavadinimą, apibūdinantį ir nuolatinę menininko būseną – ne kiekvienam lemta sklaidyti tarp realybės ir svajonių...

Parodos architektė Gražina Pajarskaitė kilimus išdėstė taip, kad būtų išlaikyta vientisa intensyvumo gaida, kurią įrėmina pagrindinėje salėje priešpriešais pakabinti du tamsaus fono triptikai. Kelis tapiserijų poliptikus iškabino atvirkštine tvarka, kad tą patį kūrinį pamatytume naujai. Tikslinis apšvietimas išskiria tam tikrus gobelenų plotus ar detales, leidžia audiniui suspindėti auksu, sukurti iliuziją, tarsi geometriniai elementai pleventų ore. Parodos atidarymas vyko prietemoje, šviesos uždegtos vėliau, kad dar labiau išryškėtų šviesaus gobelenų fono magija.

Menininko dosjė. Feliksas Jakubauskas priklauso kartai, debiutavusiai XX a. 9-ajame dešimtmetyje – lietuvių tekstilės kokybinio šuolio laikais. Nuo 1974 m.

studijavo tekstilę Lietuvos dailės institute Vilniuje, 1976–1980 m. – Vengrijoje, Taikomosios dailės akademijoje (dab. Maholy-Nagy dailės ir dizaino universitetas). Ten baigė tekstilės studijas su gobeleno specializacija. Bauhauzo tradicijomis garsėjanti Budapešto akademija skatino vidinę laisvę nuo stereotipų, savasties paieškas. Jakubauskas nesistengia prisiliesti prie „grynųjų“ menų, visada pabrėžia, kad jis – taikomosios dailės atstovas. Pabrėžia pačių dailės pradmenų svarbą kūrybai. Vitražistė Filomena Ušinskaitė, dėčiusi Kauno Stepo Žuko taikomosios dailės techniku ir diegusi tarpukario *art deco* principus, suteikė didelį impulsą jaunam dai-

lininkui. Iš Vilniaus dailės instituto dėstytojų išskiria tekstilininką Vladą Daujotą – imponavo platus jo akiratis, tolerancija, inteligentiška laikysena.

Jau daugiau kaip tris dešimtmečius Jakubauskas garsina Lietuvos vardą pasaulyje. Tarptautinių kūrybos pripažinimą patvirtina apdovanojimai Lodzės (Lenkija), Pitsburgo (JAV), Cheongju (Pietų Korėja), Pekino, Budapešto, Maskvos ir kitose tarptautinėse konkursinėse tekstilės parodose. Jis ne tik Lietuvos dailininkų sąjungos, bet ir Amerikos gobeleno aljanso (*American Tapestry Alliance*), Europos gobeleno forumo (*European Tapestry Forum*), kitų tarptautinių tekstilės asociacijų narys.

Inspiracijos. Jakubauskas semiasi įkvėpimo iš gamtos, muzikos, literatūros... Įvairias būsenas vizualizuoja abstrakčia forma, ši stilistika įsivyravo nuo XX a. paskutiniojo dešimtmečio, tokius gobelenus

Feliksas JAKUBAUSKAS. „Žalias nakties šešėlis“. 2015. Vilna, viskozinis šilkas. Mišri technika (gobelenas, audimas ruoželiu); 130 KB_x 151

eliksas JAKUBAUSKAS. „Suverpti spinduliai. 2016. Vilna, viskozinis šilkas. Mišri technika (gobelenas, audimas ruoželiu); 130 x 134

matome ir šįkart VDA *Titanike*. Išskirtiniai 9-ojo dešimtmečio kūriniai buvo poetiški figūriniai gobelenai su literatūrine potekste. Vieni alsuoja veržlia *art deco* dvasia („Antikinio teatro motyvais“, 1980, Vilniaus jaunimo teatre), kiti remiasi eskiziškumo, neišbaigtumo principais („Virš mano slėnio juodas debesys“, 1987). Bandė tekstilę derinti su tapyba, kuri iki šiol svarbi jo kūrybai (bendras darbas su Dalia Kasčiūnaite „Baltas, ženklinantis – prisiminimui“, 1984), tyrinėjo rytiečiams būdingą juodo ir balto kontrastą („Stiklo karoliukų žaidimas“, 1985). Būtent susižavėjęs Rytais, ėmė gilintis į nuolatinę pasaulio kaitą, metafizinę realybę, siekti skirtingų pradų pusiausvyros, medityvumo, branginti užuominą, suvokti, kokia iškalbinga yra tuščia plokštuma.

Jakubausko raiškiai abstraktėjant, stiprėjo improvizacinis pradai. Pasitelkdamas geometrinius motyvus, spalvų derinius, jis kuria gyvybingas, vidinės energijos sklindinas vaizdines variacijas, dvelkiančias liūdesiu, džiaugsmu, ilgesiu, vienu. Čia išsiskiria Jakubausko ir abstrakčiosios dailės pradininko Vasilijaus Kandinskio, su kuriuo jis kartais gretinamas, požūriai. Kandinskis konkrečioms geometriniams figūroms priskyrė apibrėžtą simboliką (spalvos atitiko muzikos tonaciją, turėjo psichologinį krūvį), o Jakubauskas formomis ir spalvomis žaidžia intuityviai, mąstydamas ne apie konkrečias prasmes, bet kurdamas jausminę būseną. Tai intuityvusis simbolizmas, kuriam nebūdingas iliustratyvus pasakojimas. Kita vertus, tekstilininkas patvirtina Kandinskio teiginį, kad sąlygiškomis priemonėmis grįstos kompozicijos yra net paveikesnės už realistines. Sklindinos emocijų, jos žadina vidinį susitelkimą.

Technika, forma. Jakubausko kūriniai lengvai atpažįstami. Klasikine gobeleno technika išaustos kompozicijos išsiskiria ypatinga švara ir tvarka, jos giliai estetiškos, neperkrautos motyvais („*kad būtų daugiau erdvės, daugiau tuščio ploto*“). Tačiau tai nėra plyn plokštuma – viskas virpa, plevena, net susidaro įspūdis, kad tie gobelenai permatomi... Dekoratyvias plokštumas papildo istoriniam gobelenui būdingas brūkšniavimas (pranc. *hachure*), kurį klasikos meistrai

pasitelkdavo formai perteikti. Nevienodo tankumo ir storio lygiagrečios linijos, vietomis trūkinėdamos punktyru, sukuria virpėjimo ir daugiasluoksniškumo įspūdį. Lygų paviršių praturtina lietuviškiems kaimo audiniams būdinga nežymiai iškili ruoželio faktūra, minkštų matinių (vilna, putlieji verpalai) ir blizgių (šilkas, viskozė) medžiagų kontrastas. Sukuriama niuansuota visuma, anot tekstilininko, svarbesnė nei šiurkštūs, „iškapoti dalykai“, atsiranda pusiausvyra tarp rafinuotos plastikos, žavinčios skoningu formų, linijų, spalvų deriniu, ir pirmapradžiu natūralumu dvelkiančio rupaus audinio.

Aštrios kontrastingos formos simbolizuoja dramatiškus dalykus. Juodas medaus lašas gobelene „Iš bičių gyvenimo“ (2016) – tai užuomina apie pasiaukojimą dėl sunkiai surenkamo medaus. Minkštos, aptakios linijos dažnai atspindi gamtos formas („Debesų tango“, 2014). Iškalbingoji Jakubausko monochromija itin paveiki 4 dalių kompozicijoje „Mintys–debesys“ (2000) – kelia asociacijas su tauria lietuviško lino spalva, sukuria lengvo prisilietimo įspūdį.

Post scriptum. Vaikščiodamas po parodą „Tarp žemės ir dangaus“, pavargsti nuo rafinuoto grožio ir neklumpančios elegancijos, net pasigendi įtamos, paprastumo, grubumo (gal padarytos klaidos?)... Vis dėlto šiais fantasmagoriškais laikais harmonija ir pastovumas yra vertybė savaime. Galutinai visas abejones išsklaido naujausi Felikso Jakubausko kūriniai. Kuklumu ir kultūrinės atminties įprasminimu išsiskiria gobelenas „Iš močiutės skrynios II“ (2016), išaustas kaip analogiškos stilistikos ir pavadinimo 2013-ųjų diptiko priedas. Liaudies tradiciją primenantis koloritas, neįmantri kompozicija iš horizontalių juostų, suskaidytų į kvadratėlius. Kompozicijos „Skirtingi–panašūs“ (2016), „Vidurnakčio auksas“ (2016) pustonų ir šešėlių kalba byloja apie svajones, gyvenimo rupumą ir paslaptis... ■

¹ Feliksas Jakubauskas. Sudarytojas Feliksas Jakubauskas, teksto autorės Raminta Jurėnaitė, Rūta Pileckaitė. Vilnius: *Artseria*. 2007.

„APEIRONO“ TEATRAS* – PIEŠTUKO IR TRINTUKO DIALEKTIKOS BELAUKIANT

Po „Apeirono“ trupės apsilankymo Vilniuje ir parodytų kelių spektaklių – „Nekrozė“, „Psichė“, „Žinduolių perėja“ – ėmiau įtarti, kad pasitaiko atvejų, kai į sceną išeinama ne tam, kad kažką esmingo, problemiško pasakytum žiūrovams (nes kitaip negali, nes būtina!), ir net ne tam, kad kurtum estetinę, žaidybines savo viziją (nes kitaip negali, nes būtina!), o tiesiog todėl, kad norisi bet kokia kaina įsiveržti į Lietuvos teatro olimpą, įsisiegti išsvajotus medalius. Nes dėl ko kito išdrįstum rodyti tokius akivaizdžiai epigoniškus, išklibusius spektaklius, sudygsniuotus tik pretenzijų į avangardinę teatrą siūlais? Dėl ko kito naudotum sceninius vieno teatro grandų elementus, laviruodamas ties kleptomaniško plagijavimo riba (o pasiteisinti nėra kaip, nes postmodernistine apropriacija čia nėra nekvepia)? Nes dėl ko kito išdrįstum po spektaklių rengti susitikimus-diskusijas su žiūrovais, kai neįstengdamas priimti elementariausios kritikos, užsidėjęs nepripa-

žinto genijaus kaukę, murmi „Oooo, Dieve, jūs ir vėl nieko nesupratote, o juk tai taip gilu, negi nematote?“

Žinoma, galiu ir klysti. Gal nesugebu įžvelgti giliausių ir tyriausių meninių „Apeirono“ teatro intencijų. Bet kaip jas pamatysi, kai užlieja neartikuluotas sceninis viduriavimas? Kyla vienintelis klausimas: ar jūs apskritai nutuokiate, kas yra toji artikuliacija, ar suvokiate, kad net chaosas (kaip ir absurdas) mene privalo turėti preciziškai tikslų, konceptualiai švarią struktūrą? Gal chaotiškas neaiškumas ir yra „Apeirono“ *axis mundi*, jų egzistavimo dominantė, koncepcija, kurią tarsi ir deklaruoja teatro antikinis pavadinimas „Apeironas“ – beribis, neapibrėžtas. Tačiau viskas daug paprasčiau ir liūdniau. Klaipėdiečių spektakliai režisūriškai amorfiški, nes nejaučiamas nei sceninis laikas, nei erdvė, nei ritmas. Nesuvaldomų ir akivaizdžiai neapmąstomų citatų iš Koršunovo pastatymų gausa tėra tik pretenzija išoriškai imituoti modernistinę-avangardinę, sykiu ir postmodernistinę raišką. Juk nepatyrusi akis avangarde mato vien išorinį disonansą, išorinius alogizmus, išorinį amorfiškumą (postmodernizme – vien išorinę eklektiką ir „tiesiog“ žaidimą citatomis). O patyrusi suvokia, kad už viso to chaotiško, neapibrėžiamo anarchistinio pasaulio glūdi labai iracionali antitvarka, griežti *mundus inversus* dėsniai, turintys savo idėjinę ašį ir savitą, išvirkščiam pasauliui paklūstantį

* „Apeirono“ teatras – jau keletą metų intensyviai kurianti, Klaipėdoje įsikūrusi jaunų teatro profesionalų trupė. Šio teatro spektakliai balansuoja ties socialinio grotesko, absurdo, postdraminio ir daugybės kitų teatro stilių riba. Patys kūrėjai savo kūrybos koncepciją apibrėžia kaip beribę formą, o teatro mėgėjai ir kritikai iki šiol nesutaria, kas tai – grafomaniška pretenzija į postpostmodernų teatrą ar tiesiog gyva, savo kalbos vis dar ieškanti, eksperimentuojanti jaunų menininkų trupė.

tikslumą. „Apeirono“ teatre to, deja, nė su žiburiu nerasi. *À la* dadaistiniuose ir *à la* siurrealistiniuose jų sprendimuose pokštai niekada neiššauna, laikrodžiai neišsilydo, neapmąstyta koliažas nevirsta sąmoninga postmodernaus pastišo, parodijos strategija. Taip yra todėl, kad į nieką nesigilinama, pasiduo-dama vien įtakoms. Toks išpūdis, kad ant „Apeirono“ teatro kūrėjų netyčia užvirto spinta, prigrūsta teatro archyvų. Tačiau perskaityti (apie suvokimą jau nė nekalbėsime) to, kas ant jų užgriuvo, nespėta. O gal ir nepajėgta, matyt, smūgio jėga viršijo savianalizės pajėgumus.

Jei „Apeirono“ veikla – ne kar-jeros vaikymasis (tuo įžūliai apkal-tinau teksto pradžioje), vieną po kito kepanč grafoma-niškus pusfabrikačius, bet giliai nuoširdus, tiesa kol kas desperatiškas, troškimas kurti meną (nesvarbu, koks jis būtų – avangardinis sapnas ar postmodernus karnavalas, parodijuojantis tiek esamąjį laiką, tiek pretenzingai gilų lietuvių teatrą), siūlyčiau grįžti prie pieštuko ir trintuko dialektikos: tik giliai ir tiksliai įsisavinus teatrinės formas ir stilius kaip amatą, t. y. įvaldžius pieštuką, galima pereiti prie trintuko, t. y. dekonstrukcijos ir anarchijos. Nes tik iš tokio konf-likto gali rasti aiškūs, artikuliuoti kūriniai, kuriuose net kliedesio ti-rados įgauna hipnotizuojantį dio-nišką ritmą. Tada paviršutiniš-kai isteriškas pasaulio išplūdimas taps taiklia, groteskiška socialine kritika, o pastišas skambės taip aštriai, kad iš gėdos (dėl klišėmis tapusių savo formulių) neturės kur akių dėti net mūsų teatro

„Psichė“. Režisierės Greta KAZLAUSKAITĖ ir Eglė KAZICKAITĖ. Aktorės Kristina ŠVENČIONYTĖ, Greta KAZLAUSKAITĖ

grandai. O jūs, „apeironiečiai“, aukštai iškėlę galvas, kartu su Bruno K. Öijeriu galėsite drąsiai (nes motyvuotai!) visam pasauliui rėžti: „Mano trintukas prieš jūsų tikrovę“!

„Žinduolių perėja“. Režisierė Greta KAZLAUSKAITĖ. Vaidina: Vilma RAUBAITĖ, Kristina ŠVENČIONYTĖ, Ričardas BARTAŠIUS, Greta KAZLAUSKAITĖ, Samanta PINAITYTĖ

ŠIUOLAIKINIS TEATRAS TURI ATAKUOTI ŽIŪROVŲ SMEGENIS

Su režisieriumi Artūru AREIMA kalbasi Andrius JEVSEJEVAS

Andrius Jevsejevas: 2017-iesiems vos prasidėjus, nemaža dalis biudžetinių ir nevalstybinių šalies teatrų, kitų scenos menų atstovų piktinosi Lietuvos Kultūros tarybos paskelbtais kultūros ir meno projektų dalinio finansavimo programos rezultatais. AAT | Artūro Areimos teatras iš Kultūros tarybos negavo finansavimo nė vienam 2017-ųjų pastatymui. Kaip jaučiasi jaunas režisierius, kuriantis naują teatrinį darinį, pelnantis svarbius apdovanojimus Lietuvoje ir užsienio festivaliuose, kai jam netiesiogiai pasakoma, kad biurokratams jo kūryba neįdomi?

Artūras Areima: Jaučiu, kad kalbos apie investavimą į jaunus žmones, apie jaunų menininkų palaikymą yra eilinis blefas. Kalbu ne tik apie AAT | Artūro Areimos teatrą, įsteigtą prieš porą metų, bet apie daugelį jaunų, nepriklausomų kūrėjų, kurių idėjoms, projektams finansinio ar moralinio palaikymo ir vėl, kaip jau įprasta, pritrūko. Užtat paremta aibė projektų, kuriuos pristatė institucijos, per daugelį metų jau susikūrusios ekonominę, infrastruktūrinę ir politinę pagrindą, kad galėtų saugiai kūrybiškai egzistuoti. Gal tik šiuolaikiniam šokiui, kuris Lietuvoje dar palyginti jauna scenos meno rūšis, parodyta kiek daugiau palankumo. Bet nepriklausomi teatro kūrėjai, mano supratimu, šiemet buvo žiauriai nuskriausti. Man labai keista Kultūros tarybos finansuotų projektų sąrašuose matyti lietuviškus teatro festivalius Rokiškyje, Varėnoje, Kaune, kituose šalies miestuose. Manau, tokie renginiai turėtų būti remiami savivaldybių, o ne dirbtinai maitinami lėšomis, už kurias būtų galima kurti spektaklius, potencialiai papildysiančius tų festivalių programas.

Dar vienas paradoksas – iš Kultūros tarybos šiemet gavome finansavimą savo spektakliams pristatyti Avinjono festivalio „Off“ programoje – vadinasi, esame pakankamai geri, kad reprezentuotume Lietuvą svarbiame tarptautiniame scenos menų festivalyje Prancūzijoje, tačiau nepakankamai reikšmingi ir aktualūs, kad galėtume plėtoti kūrybinę veiklą ir kurti naujus spektaklius Lietuvoje. Kultūros taryba mums, jaunam teatrui, ieškančiam savo teatrinės kalbos ir publikos, siūlo pastatyminę veiklą stabdyti mažiausiai metams. Tai labai skaudu. Taip galima ir užsmagti teatrą. Žinoma, rodysime senus AAT spektaklius, kviesime žiūrovus, pardavinėsime bilietus, bet mes nesame valstybinis teatras, neturime etatinės trupės, administracijos, nemokamų erdvių repeticijoms ir spektakliams.

Paprastai tarient, drauge su daugeliu kitų „nevalstybininkų“ esame prievarta stumiami bendradarbiauti su valstybiniais teatrais. Bet juk nemaža dalis, jei ne absoliuti dauguma, nepriklausomų trupių dėl to ir įsisteigė, kad biudžetiniuose teatruose neatsirado vietos kūrybinėms jų idėjoms. Be to, jos norėjo būti nei ekonomiškai, nei ideologiškai nepriklausomos nuo Kultūros ministerijos prižiūrimų įstaigų, kurių didžiosios dalies veikla apsiriboja lokaliu kontekstu, vien finansinių eilučių „užpildymu“.

Dar viena keistenybė – kodėl tokios didelės lėšos skiriamos mėgėjų meno plėtrai? Juk jei laisvu nuo darbo laiku aš mėgstu, tarkime, mėgėjiškai žaisti krepšinį, argi tam reikalingas valstybinis finansavimas?

Tačiau be darbo turbūt neliksi? Tikriausiai ir AAT turi planų, idėjų?

Taip, 2017-ųjų pradžioje, nors ir stokodami lėšų pastatymui, išskyrus minimalias pajamas, kurias gavome rodydami spektaklius, statysime „Antikristą“. Tai darbinis pavadinimas. Spektaklis pasakos apie laikmetį, kai nebeaišku, kas tikra, o kas ne, kai viskas yra net ne liekana, o liekanos liekana, kai nebėra atskaitos taško. Ar tada apskritai dar galima kuo nors tikėti?

Kaip aš suprantu Antikristą? Jei nori, tai Trumpas, Putinas, Merkel ir t. t. – žmonės, kurie turi poziciją, idėją ir geba uždegti ja mases, kurias valdo. Mėginsime savęs ir publikos klausti, kas yra tikėjimas. Juk taip retai tą darome! Mums pakanka žinoti, kad gimėme šiame kultūriniame regione, taigi, daugmaž visi iš prigimtės esame katalikai. Tačiau kodėl? Juk tai tikra tikėjimo inversija – mes neklausime, nesame sąmoningai tikintys, nebesidomime kitais žmonėmis, kalbame ne savo žodžiais, o vien citatomis.

Mūsų tikėjimas lygiai toks pats inertiškas kaip teatrinis gyvenimas. Klausimas, kas dėl to kaltas – ar kūrėjas, nepakankamai rišliai išdėstęs savo idėją, ar žiūrovas, nepakankamai atidžiai ją „perskaitęs“, todėl nesupratęs? Šiandieninis kultūros vartotojas nori, kad ir teatre jam viskas būtų paduota ant lėkštutės ar bent jau taip, kaip parašyta anotacijoje. Bet juk realiame gyvenime taip nebūna, o anotacijos rašomos vartotojams suvilioti! Norėčiau, kad eidami į spektaklį, parodą, rinkdamiesi kino filmą ar knygą būtume kiek galima sąmoningesni, pasirenkę kitą priimti tokį, koks jis yra, net jeigu tai neatitinka mūsų lūkesčių. Atrodo, prisibijome net savęs, savo nuomonės, savo individualumo.

Kaip manai, ar tai specifiškai mūsų šaka, ar iš Vakarų atkeliavusi laikysena?

Tai grynai mūsų kultūriniam regionui būdingas reiškinys. Esame kompleksuoti, įbauginti okupacijų, buvusių, esamų ir, ko gero, būsimų karų. Bijome būti tokie, kokie esame, mieliau renkamės būti panašūs į kitus. Prarandame individualumą. Tai kažkas panašaus į literatūros vertimus – kaip kiekvienoje kalboje, taip ir kiekvienoje kultūroje esama subtilybių, kurių visavertiškai

perkelti į kitą kalbą ar kontekstą neįmanoma.

Daugeliui patinka demonstruoti fasadinę meilę Lietuvai, dažniausiai pasireiškiančią mosavimu vėliavomis ir vienas už kitą skambesniais šūkais, tačiau garantuoju, jei paklaustume, kas yra ta Lietuva, 99 proc. pateiktų banalų, šablonišką, kažkur jau girdėtą atsakymą. Tas pats ir dėl laisvės. Mums ji apskritai dažniausiai siejasi vien su praėjusio amžiaus 9-ojo ir 10-ojo dešimtmečių įvykiais. O kur asmens, žodžio, mąstymo, saviraiškos laisvė? Ar anksčiau žmonės nebuvo laisvi? Laisvas žmogus laisvai jautėsi ir sovietmečiu, o kiti taip nesijaučia net dabar.

Kalbėjai apie tam tikrą prasilenkimą tarp to, ką sako ar nori pasakyti kūrėjas, ir publikos lūkesčių. Kaip manai, kokių vaidmenį, plėtojant menininko ir publikos dialogą, atlieka ar galėtų atlikti kritika?

Neapleidžia jausmas, kad visi – kūrėjai, žiūrovai, kritikai – veikiamo atskirai, vieni nuo kitų atsitvėrę kažkokiomis menamomis barikadomis. Nesusikalbame, nes nesikalbame. Negaliu suprasti, kodėl taip yra. Man norisi nekanoninės kritikos. Tokios, kuri būtų kūrybinga, individuali, entuziastinga. Manau, kritika turėtų būti aktyvi, drąsi, ji turi teigti, šaukti savo poziciją. Jei reikia, net žėisti. O dabar atrodo, kad visi tekstai vienodi, kad sukeitus recenzentų pavardes ir aptariamo spektaklio pavadinimą niekas nepasikeistų. Dažniausiai tenka skaityti fabulos aprašymą, savais žodžiais perpasakotą iš spektaklio anotacijos, iš ten pat pasiskolintą teiginį, ką norėjęs pasakyti režisierius, ir kritiko verdiktą, ar pavyko tą padaryti, ar ne. Man, o ir daugeliui žiūrovų, manau, būtų įdomiau skaityti ne apie tai, ką norėjo, ko nenorėjo pasakyti režisierius, o apie tai, ką suprato pats kritikas, ką įžvelgė, koks ryšys užsimezgė tarp publikos ir kūrinio.

Kaip sakiau, turėtume daugiau bendrauti. Dabar gi tą darome tik tada, kai pykstatmės. Pasiriejam, pašaukiame, nurimstam ir vėl nutylam iki kito susikirtimo. Lyg bijotume vienas kito. Net po premjerų susitikę fojė ar lauke nudelbiame akis...

Kritiko misija, bent jau tokia, kokią vertinu ir suprantu aš, yra sunki ir įvairialypė. Viena vertus, jis turėtų būti tam tikras slenkstis ar tiltas tarp meno kūrinio ir visuo-

menės, apie kurią ir kuriai tas kūrinys kuriamas. Antra vertus, jis dar ir pats turi būti kūrybingas, kad jo tekstai nebūtų šalti, sausai dalykiški, kad juos būtų įdomu ir naudinga skaityti tiek publikai, tiek analizuojamo ar aprašomo kūrinio autoriams. Trečia, jis turi būti autoritetas etikos atžvilgiu ir, žinoma, išmanyti profesinius dalykus. Šiandien Lietuvoje tokios teatro kritikos aš nematau.

Skaitant vyresniųjų kolegų tekstus, įvairius prisiminimus, monografijas apie sovietmečio teatrą, atrodo, kad anuomet visiems šio trišalio pokalbio dalyviams – teatro praktikams, teoretikams ir publikai – buvo daugmaž aišku, kas yra teatras, kam jo reikia, kokia jo misija, koks kiekvieno iš mūsų vaidmuo ir pan. Šiandien tokio aiškumo trūksta...

Na taip, tada buvome okupuoti, kalbėjome slapčia, pasitelkdami Ezopo kalbą. O dabar simuliacijų, simuliacijų, hipertikrovės laikmetis. Nebežinome, kas yra tikra, o kas ne. Bet galime žaisti. Juk teatras – tai žaidimas, suvaidinta realybė, galinti apimti daugybę tikrovės lygmenų. Be to, šiame tikrovės žaidime susitinka gyvi žmonės. Todėl turbūt ir su kūriniais derėtų ieškoti gyvo, tikro santykio, mėginant atsakyti į klausimą: „Kas įvyko su manimi, kai žiūrėjau šį spektaklį?“

Žiūrovas, ateidamas į teatrą pasižiūrėti scenoje kuriamo pasaulio, atsineša ir savąjį pasaulį. Vienintelis prasmingas šio susitikimo tikslas – tų dviejų pasaulių susidūrimas. Tik priimdami šią koliziją, o ne bėgdami nuo jos, ne laukdami išankstinių savo lūkesčių patvirtinimo, galime tobulėti, keistis, plėsti akiratį, darytis sąmoningesni.

Norėčiau, kad žiūrovai būtų drąsesni, žaismingesni, galiausiai, šiuolaikiškesni. Tada galėsime atvirai kalbėtis apie tai, kas vyksta čia ir dabar. Gal jau pakaks kartoti senus siužetus, bandant scenoje atkurti įsivaizduojamą chrestomatinio literatūros kūrinio tikrovę, kurioje saugu, šilta, nes viskas jau išbandyta ir savaime suprantama. Tada visi sėdime viską supratę – aktoriai suprato, ką jiems sako literatūros tekstas, publika suprato, ką jai nori parodyti režisierius. Belieka vieniems paploti, o kitiems nusilenkti. Kažkokia tuštybės mugė arba kultūrinė masturbacija.

Manau, šiuolaikinis teatras turi taip bendrauti su publika, kad jai kiltų klausimas *WTF?* Teatras turi nešti tą *WTF* vėliavą, atakuoti žiūrovų smegenis, kad paveiktų bent vieną ląstelę, turi liautis pataikavęs, kad galėtų kils-
telėti publiką į aukštesnį supratimo lygmenį, tada prie spektaklio norėsis grįžti ne kartą ir ne du.

„Klamo karas“, „Medėjos kambarys“, „Julijus Cezaris“, „Plėšikai“ – jų leitmotyvas yra smurtas, prievarta, galios žaidimai. Bet ir tavo kuriamo teatro laikysena gana agresyvi. Nebijai išgąsdinti publikos? O gal tai savotiškas būdas kovoti su vidiniais savo demonais?

Aš nežinau, kaip galima sąžiningai kalbėti apie šiuos fenomenus, vengiant juos parodyti. Žinoma, estetizuotai, kūrybiškai.

O jei kalbėsime apie vidinius demonus, taip, be abejo. Manyje, neabejoju, ir daugelyje tautiečių, slypi labai daug agresijos, pykčio, kuris prasiveržia pačiais netikėčiausiais gyvenimo momentais. Nežinau, kodėl taip yra, bet esame linkę tokius dalykus užgniaužti ir kaupti savyje. Dažnai tenka girdėti, kad ir teatre nereikėtų apie tai šnekėti, esą scena – tai šventovė, kurioje galima rodyti tik grožį ir gerį. O po to stebimės, kad žiniasklaida kasdien praneša apie protu nesuvokiamą fizinį ir psichologinį smurtą prieš vaikus, prieš moteris, prieš senyvus žmones, prieš gyvūnus ir t. t. Taip, teatras man – dar ir saugi, kūrybiška priemonė apsivalyti. Todėl ir norisi šiomis temomis kalbėti nuo scenos – gal vis dėlto pradėsime judėti, keisti ir keistis.

Apskritai esame labai kompleksuota, introvertiška tauta. Auginame sūnus, kasdien kartodami jiems, kad berniukai neverkia, kol vieną dieną kuris nors ima ir pasikaria. Tada liejame graudžias ašaras, grūmodami dangui šaukiame: „Kodėl?!“ Nebendraujame, nesikalbame. Jei vienas nueis pas psichiatrą, kiti sakys: „Ot, durnius, debilas“.

Prieš pat naujuosius publikai buvo pristatytas tavo režisuotas „Klamo karas“ – tai mokytojo, kurio auklėtinis nusižudė, dėl blogo pažymio negavęs atestato, karas su klase, atsitvėrusia nuo jo tylos siena. Kuo šis spektaklis išskirtinis tavo kūrybos kontekste?

Aišku, sunku kalbėti apie savo kūrinį – norisi tikėti, kad viską pasakai scenoje. „Klamo karas“, man atrodo, išsiskiria paprastumu. Mes su komanda stengėmės nenaudoti jokių ypatingų teatrinų triukų, efektų ar afektų – siekėme paveikti publiką nepaveikumu. Karjeros pradžioje sakydavau, kad noriu pastatyti nuobodų, bet žiūrimą, įdomų spektaklį. Kurdamas „Klamo karą“, pagaliau turėjau galimybę tai išbandyti. Čia publika stebi aktorius pro stiklo sieną, kuri, viena vertus, prislopina energijos tarp scenos ir salės apykaitą, antra vertus, savotiškai priartina aktorių, leidžia stebėti jį drąsiai, tyrinėjant slapčiausius psichologinius ir fizinius niuansus. Beje, tą patį aktoriai gali daryti su žiūrovais. Dar yra kamera, stebinti tiek aktorius, tiek publiką, – savotiška Dievo akis.

Vokiečių autoriaus Kai'aus Henselio pjesės ir tavo spektaklio pagrindinis personažas – vokiečių literatūros mokytojas Klamas – akivaizdi Franzo Kafkos romano „Pilis“ veikėjo parafrazė. Kiek „kafkiškumo“ liko tavajame pastatyme?

Kafka rašė apie įstrigusius žmones. Tačiau jie įstrigę ne paprasčiausiuose biurokratijos, šeimos ar buities labirintuose. Visų pirma jie yra įstrigę savyje. Pilis – anuometinio, beje, ir šiandieninio žmogaus vidinio pasaulio metafora. Grįžtame namo po darbo, pervargę nuo bendravimo, sėdame prie televizoriaus, pavalgome ir einame miegoti. Kartojusi – mes nebendravame. O mano spektaklio Klamas – būtent toks žmogus. Jis be galo vienišas, idealistas, geriausiai žinantis, koks turėtų būti jį supantis pasaulis ir jame gyvenantys žmonės, koks turėtų būti jų išsilavinimas, ką jie privalo išmanyti, kas jiems turėtų patikti ir t. t. Siekia visus paversti tokiais, koks yra jis. Neva tada pasaulis taps geresnis. Tipiškas šiuolaikinis mokytojas. Ir dar labai lietuviško būdo, nes

„Klamo karas“. Režisierius Artūras AREIMA

Lauros Vansevičiūtės nuotrauka

nemoka pripažinti savo kaltės. Jis kolekcionuoja kitų ydas, o savųjų nemato. Norėčiau pridurti, kad nesu joks pranašas ir į šį personažą žiūriu su tam tikra autoironija.

Atsinaujinti pasiryžusiame Šiaulių dramos teatre netrūkus statysiu lenkų autoriaus Michało Walczako pjesę „Kasykla“. Būtent pagal šio dramaturgo pjesę prieš beveik dešimtį metų statei debiutinį savo spektaklį. Kas lėmė tokį sugrįžimą?

Sakyčiau, ir pati medžiaga, ir erdvė – teatras, miestas, kuriame statysiu „Kasyklą“. Tai tekstas apie mirusį miestą. Jis netekęs pagrindinio pajamų šaltinio ir apskritai vientelės prasmingos veiklos. Tokiame mieste žmonės užsidaro, ima gyventi vien savimi, vien su savimi. Walczako tekste, beje, taip pat labai daug Kafkos – lenkų autoriaus kuriamo pasaulio gyventojai ima nebesuprasti, ar skauda jiems, ar skauda pačiam miestui, jo gatvėms, ar jie kalbasi vienas su kitu, ar su Varšuva, nes kitur juk visada viskas būna geriau, saldžiau, šilčiau negu čia. Esu kilęs iš Šiaulių, savo akimis mačiau skausmingas šio miesto transformacijas. Manau, ši pjesė yra apie Šiaulius – miestą, atsidūrusį ant išnykimo ribos, ant mirties slenksčio.

Dėkoju už pokalbį.

SPEKTAKLIS – TAI DEMOKRATIJOS AKTAS

*Su režisieriumi Andro ENUKIDZE
kalbasi Arūnas SPRAUNIUS*

Vasario 24 ir 25 d. Panevėžio Juozo Miltinio dramos teatras rodys premjerinius gruzino Andro Enukidzės režisuotos komedijos-vodevilio „Chanuma“ spektaklius. Muziką kūrė kompozitorius Michailas Mdinaradzė, scenografiją – jaunas dailininkas Šota Bagališvilis. „Chanuma“ (1882) – garsiausias dramaturgo, režisieriaus, aktoriaus ir antreprenierio Avksentijaus Cagarelis kūriny. Gruzijos teatrams jis išvertė 20 užsienio autorių pjesių, bet iš kūrybos gyventi negalėjo, tarnavo Užkaukazės geležinkelyje stoties viršininku. Artimai pažinęs Tbilisio gruzinų ir armėnų bendruomenes, pjesėje pateikė gyvą jų gyvenimo paveikslą su optimizmo nestokojančiais charakteriais, kurie atsiskleidžia per nuotaikingus dialogus. Tbilisis rodomas kaip regiono didmiestis, tokiu tapęs jau XIX a. pabaigoje, sklindinas nepakartojamo kaukazietiško kolorito.

Režisierius, dramaturgas Andro Enukidzė (g. 1965, Tbilisyje) yra pastatęs daugiau kaip 70 spektaklių įvairiuose Gruzijos ir kitų šalių (Lenkijos, Rumunijos, Turkijos, Rusijos) teatruose, Gruzijos teatro ir kino universiteto profesorius. Su garsiuoju gruzinų teatro režisieriumi Robertu Sturua įkūrė pirmąjį teatro režisūros fakultetą Turkijoje (Bilkento universitetas, Ankara). Nuo 2014-ųjų Enukidzė yra Batumio valstybinio Iljos Čavčavadzės teatro meno vadovas. Originaliai mąsto tiek apie teatrą, tiek apie komplikuo tą šiuolaikinę tikrovę, taigi, šis pokalbis – ne tik apie premjerą Panevėžyje, bet ir apie situaciją jo tėvynėje, net ne tik joje.

Arūnas Spraunius: *Kodėl Panevėžys ir kodėl būtent „Chanuma“?*

Andro Enukidzė: Statyti spektaklius Panevėžyje garbė kiekvienam, kuris kaip režisierius brendė sovietinėje erdvėje. Praėjusio amžiaus 7-uoju ir 8-uoju dešimtmečiais čia vyko absoliučiai nauji, pažangiausi teatriniai ieškojimai. Panevėžio teatras ir jo steigėjas Juozas Miltinis buvo teatrinės estetikos, tapusios alternatyva Sovietų Sąjungos teatrui, flagmanai. Aš kaip režisierius irgi brendau, veikiamas šios estetikos, turiu pagrindą laikyti ją saviške, juo labiau kad Miltinio te-

atras dažnai gastroliuodavo Gruzijoje, taigi, tą kultūrą gavau iš pirmų rankų.

Kita mano darbo čia priežastis labai paprasta – šio teatro vadovas yra mano senas bičiulis Linas Marijus Zaikauskas, su kuriuo sieja ne vien gyvenimiška, bet ir profesinė draugystė, mūsų keliai susikirsdavo įvairiose Europos teatro aikštelėse bei forumuose. Dažnai abu kurdavome spektaklius tuose pačiuose teatruose. Ta draugystė nuo pat pradžių klostėsi abipusės pagarbos pagrindu – mane visada domino tai, ką daro Linas, tikiusi, jam buvo įdomūs mano spektakliai. Pirmas

susitikimas įvyko savotiškomis aplinkybėmis – per Juodosios jūros regiono šalių teatro festivalį Turkijoje Zaikauskas pasiteiravo, ar aš kartais nepažįstas gruzinų režisieriaus, pastačiusio spektaklį „Dostojevskij.ru“, kuris jam labai patiko. Atsakiau, kad žinau tokį gana neprastai, nes tai esu aš. Nuo tada užsimezgė mūsų ryšiai ir teatre, ir už jo ribų. Beje, Linas su šeima visiškai atsitiktinai viešėjo mano viloje prie Juodosios jūros, kai 2008 m. prasidėjo košmariškas karas tarp Rusijos ir Gruzijos, kartu išgyvenome tą siaubą. Taigi, galima sakyti, esame dar ir fronto draugai.

Kodėl „Chanuma“? Todėl, kad J. Miltinio dramos teatro vadovas pageidavo gruzinų komedijos. „Chanuma“ turi sėkmingų pastatymų tradiciją visoje buvusioje sovietinėje erdvėje. [Panevėžyje 2000-aisiais šią muzikinę komediją režisavo Rimantas Teresas – A. S.] Įprasta vadovautis režisieriaus Georgijaus Tovstonogovo pastatymu 1972-aisiais Leningrade – jis pjesę perdirbo ir pritaikė Sovietų Sąjungos praėjusio amžiaus 8-ojo dešimtmečio pradžios realijoms. Mes siūlome naują koncepciją, ji gerokai artimesnė originalui negu ligšioliniai „Chanumos“ pastatymai. Tikiuosi, toks klasikos perskaitymas suteiks naują impulsą šiai dramaturgijai, publikos santykiui su spektakliu.

Pjesėje kalbama apie amžinuosius dalykus, kitaip nė negali būti, jei teatras apie juos tyli, jis apskritai nereikalingas. Lietuvoje „Chanuma“ gali būti įdomi ne vien dėl pageidautinos sceninės egzotikos iš Gruzijos, bet ir todėl, kad joje labai aiškiai kalbama apie mažos tautos likimą. Kaip žmogui – gruzinui, armėnui, lietuviui ir kt. – išsaugoti orumą, savigarbą. Beje, XIX a. pabaigoje Tbilisyje gyveno daug lietuvių. Mūsų tautų likimai labai panašūs, todėl ir Gruzijoje, ir Lietuvoje teatras visada buvo šis tas daugiau negu vien scenos menas, jis – nacionalinės tapatybės įtvirtinimo instrumentas. Kai dirbau Lenkijoje, vienas tenykštis aktorius mėgino duoti man „vakarietiško“ pamoką. Atsakydamas į tai, tiesiog priminiau jam, kad mūsų abiejų seneliai yra iš ten pat – jo gyveno Lvoje, maniškiai Tbilisyje, taigi, toje pačioje Rusijos imperijoje. Talentingos nacijos sugebėjo į priklausymo imperijai iššūkius atsakyti meno kalba, vieni pirmųjų buvo lenkai, lietuviai, tikiuosi, ir gruzinai. Tai negali neimponuoti.

Skaitant pjesę, neapleido įspūdis, kad tai veikalas ir apie Tbilisį kaip regioninį kosmopolitinį centrą, nedidelį XIX a. pabaigos megalopolį...

Tikra tiesa. Tbilisis toks buvo tada, yra dabar ir liks visada. Dėl paprastos priežasties – tokia gruzinų pasaulėjauta. Yra tik dvi šalys pasaulyje, kur nebuvo žydų pogromų – tai Nyderlandai ir Gruzija. Tbilisio centre viename kvadratiniam kilometre veikia Gruzijos stačiatikių bažnyčios pagrindinė katedra, mečetė, sinagoga, katalikų bažnyčia, rusų stačiatikių cerkvė. Ir nieko, sugyvena jau kelis šimtus metų.

Bet vis dėlto kaip neprarasti žmogiškumo?

Čia jau kaip kam išeina, gruzinams padeda jų nacionalinis charakteris, mentalitetas. Globalizacija nebūtinai ir ne visiems reiškia visuotinį nihilizmą, nors tai, kas dabar vyksta, yra labai sudėtinga ir nevienareikšmiška. Sunku neprarasti žmogiškumo, kai aplinkoje jo šiaip jau likę nedaug. Beje, šiuo atžvilgiu pjesę „Chanuma“ galima laikyti šiuolaikiška.

Grįžtant prie to, kas padeda gruzinams, manyčiau, mus gelbsti optimizmas. Turiu pasakyti, kad demokratijos požiūriu situacija Gruzijoje dabar daug geresnė, negu buvo, valdant prezidento Michailo Saakašvilio vadovaujamai partijai. Ekonomikos reikalai vis dar sudėtingi, beje, ir dėl procesų, kurie vyksta aplink mus – karas Ukrainoje, stabilumo deficitas Turkijoje... Naftos kainos kritimas smogė ne vien Azerbaidžano, bet ir Armėnijos, Kazachstano biudžetams. Įtampa kaimyninėse valstybėse negali nedaryti įtakos situacijai Gruzijoje. Vis dėlto kvėpuoti tapo lengviau. 9-erius metus (iki 2012-ųjų) valdžiusi prezidento Saakašvilio komanda padarė nemažai gero, bet realios demokratijos atžvilgiu priskaldė labai daug malkų. Dabar reali demokratija Gruzijoje vis dėlto veikia.

Beje, jei pamenate, dabartinis JAV prezidentas Donaldas Trumpas su tuometiniu Gruzijos prezidentu Batumyje 2011 m. buvo lyg ir sutaręs rėsti *Trump Tower*. Kuo viskas baigėsi, nežinau, jokios oficialios informacijos nėra, tik sklando gandai, kad Saakašvilio vyriausybė milijardieriaus atžvilgiu elgėsi nenuosekliai, ir šis projekto atsisakė.

Priminėte dabartinį Amerikos prezidentą. Pasaulyje skausmingai konstatuojamas populizmo proveržis ar atgimimas, tokių problemų esama ir Lietuvoje. O kaip Gruzijoje?

Manau, kiek geriau. Gruziniams per pastarąjį ketvirtį amžiaus teko patirti labai daug sukrėtimų. Tai gerokai prablaivė naciją, atsisakėme daugybės mitų ir iliuzijų, esame gerokai labiau subalansuoti negu anksčiau. Paradoksalu, bet gruzinai, nusivylę tuo, kuo besąlygiškai tikėjo, ėmė labiau pasitikėti savimi. Dabar jau žinome visko kainą. Jei gruzinas nori save apgaudinėti, tarkime, įtikėdamas kokiais nors daug žadančiais politikais, partijomis, vadinasi, jam tas naudinga, taigi, jis apsigaudinėja sąmoningai. Kaip visais gyvenimo atvejais, toks būvis turi ir teigiamų pusių, ir trūkumų, tačiau tikrovę derėtų priimti tokią, kokia ji yra.

Jei jau kalbame apie šiuolaikinio pasaulio realijas, kokį matote protingą kompromisą tarp meno ir komercijos?

Ir apie amžinuosius dalykus negalima kalbėti nuobodžiai. Teatras, ypač mūsų laikais, privalo kalbėti suprantama kalba, nes spektaklis – tai demokratijos aktas, jis negali gyvuoti tik pats dėl savęs ir baigiasi, kai nebelieka publikos. Ribas visada galima, netgi reikia peržengti, tačiau svarbu tą daryti skoningai, suteikti galimybę, kad

demokratiškai nusiteikusi publika tą pastebėtų ir įvertintų. Gruzijos teatro mokyklos pagrindinis principas yra ieškoti juokingų pusių tame, kas tragiška, o tragedijos elementų – komiškose situacijose. Mes, gruzinai, esame taip išauklėti, joks žanras mums nėra amžina ir nepajudinama konstanta. Be abejo, labai svarbu turėti ir tai, ką vadiname teatru-laboratorija, kur galima leisti į teatrinės kalbos eksperimentus.

Beje, labai dažnai ir spektakliuose, skirtuose plačiajai publikai, netrūksta reikšmingų etinių, estetinių, kultūrologinių atradimų. Vaidinimą pagal Dostojevskio „Užrašus iš mirusiųjų namų“, kur kalbama iš esmės apie Rusijos imperijos koncentracijos lagerio versiją, pastaciau kaip pusiau farsą, pusiau tragikomediją... Kadaise atsakiau sukti 120 dalių serialą – supratau, kad jis atims per daug mano laiko, kurį norėčiau skirti teatrui. Tai nereiškia, kad serialai nėra menas. Davido Lyncho visi serialai yra didelis menas. Tačiau mažoje rinkoje serialas dėl užsakovų vizijos, biudžeto, kitų dalykų objektyviai negali būti menas. Meistrai, kurdami serialus didelėms rinkoms ne tik uždirba, bet ir pelno prestižą, savo kūrybą pristato pagrindiniuose planetos festivaluose. Posovietinėje erdvėje serialais pelnyti prestižo neįmanoma – jie čia skirti užkamšyti eterio „skylėms“.

Dėkoju už pokalbį.

■

FANTAZUOTI MIESTĄ – *RADIANT COPENHAGEN* PROJEKTAS

Vis dar netylant komentarams ir juokams apie nevykusias pastangas įamžinti Jono Basanavičiaus atminimą sostinėje, būtų įdomu ir naudinga paklaidžioti po visai kitais principais suvokiamą ir kuriamą miesto erdvę. Persikelti į *Spindulingąją Kopenhagą* visai nesunku, ji laisvai prieinama pasauliniame interneto tinkle anglų, tiksliau danų-anglų kalba adresu www.radiantcopenhagen.net. Nesu urbanistinės infrastruktūros, architektūros ar skulptūros specialistė, todėl pateiksiu asmeninius eilinio humanitaro, kelias dienas pasivaikščiojusio po virtualų miestą, išpūdžius, papildytus danų spaudoje rasta ir iš projekto autorių gauta informacija.

Radiant Copenhagen – tai 2009 m. pradėta kurti futuristinė, multimediali dabartinės Danijos sostinės versija, čia judama ne tik po erdvę, bet ir po ją keičiantį laiką (nuo 2012 iki 2198 m.). Miestas fantazuojamas, pasitelkiant garsus (elektroninis gaudesys čia susipina su vokaline ir instrumentine muzika, su paršų kriukšėjimu), *google maps* vaizdus, pasakojimus, vieną kitą eilėraščių, grafines ir videovizualizacijas. Projekto „langai“, iš kurių kiekvienas susijęs su konkrečia Kopenhagos vieta, sujungti į hipertekstualų tinklą, per jį keliaujama interaktyvių nuorodų takais.

Virtualia erdve projektas neapsiriboja, yra performatyviai integruojamas ir į fizinę Kopenhagos tikrovę: organizuojamos ekskursijos autobusu, skaitomos paskaitos, rengiamos parodos, platinami fiktyvūs spaudos pranešimai... Didžiulį ažiotažą žiniasklaidoje sukėlė 2009 m. paskelbta informacija, kad Undinės

skulptūrą laikinai, kol Kopenhagos simbolis viešės pasaulinėje *EXPO* parodoje Šanchajuje, pakeis skulptūra „Didžioji kaukolė“. Bendrovė *Wonderful Copenhagen* (viena svarbiausių sostinės turizmo industrijos veikėjų), kurios padaliniu skelbėsi *Radiant Copenhagen*, netrukus oficialiai šią „naujieną“ paneigė. Projekto kūrėjų atsakas – pranešimas, kad jie nutraukia bet koki bendradarbiavimą su *Wonderful Copenhagen*.¹

Internetinėje erdvėje įsikūręs miestas, kurio kontūrus ir kai kuriuos dabarties ženklus vis dar galima atpažinti, susiduria su drastiškais pokyčiais. „Pakraštys“ – Amagerio sala (šiandien čia kyla ir leidžiasi lėktuvai, yra įsikūręs Kopenhagos universiteto Humanistikos fakultetas) – 2056 m. išsikovoja politinę nepriklausomybę. 2063-iaisiais ir pati Kopenhaga virsta miestu valstybe (žr. *Copenhagen Independence*), nuo Amagerio salos atsiskyrusi užkardomis (žr. *The Amager Barrier*), politiškai atsiribojusi nuo senamadiškos Jutlandijos, kuri niekaip neišsižada senosios danų kalbos (žr. *Old Danish, Disappearance of Danish*). Kopenhagoje įsivyrėja danų-anglų kalba, kurią supranta tik čia gyvenantys žmonės. Vis dėlto nostalgija buvusiai vienybei išlieka, ypač prie Kopenhagos besišliejančioje Kiaulių saloje (žr. *Pig Island*), kurios pavadinimas įvaizdintas ir žemėlapyje. Senieji salos gyventojai ją vadina *danų pasididžiavimu* – galima spėti, kad tai yra savimi patenkintos tautinės valstybės vaizdinė alegorija (ši sentimentą danams, beje, dažnai prikiša švedai).

Kai kurie ateities Kopenhagos pokyčiai, regis, tiesiogiai atspindi daugelyje šiuolaikinių miestų vykstančias

Muilo burbulų architektūra

diskusijas dėl šiandieninių urbanistinės plėtros tendencijų. XXI–XXII a. sandūroje Kopenhagoje visiškai ne-liko viešosios erdvės (žr. *The Fall of Public Transport*) – vyriausybė ją paprasčiausiai išpardavė. Vis dėlto miestas ir toliau „sėkmingai“ bendradarbiauja su verslu. 2166 m. gaisras pasiglemžė Juodąjį deimantą (taip tikrovėje vadinamas 1999 m. baigtas statyti modernus Karališkosios bibliotekos korpusas, neblėstančios mokslo magijos simbolis). Jo vietoje stambi privataus kapitalo įmonė pastatė Raudonąjį rubiną (žr. *Red Ruby*), kurį išpuošė Mianmaro brangakmeniais, o veiklą griežtai reglamentavo. Bibliotekos nebeliko, čia leidžiama vien rodyti batelą, bet ir tai tik sukurtą iki 1911 m.

Viešosiose vietose jau 2014 m. (projekto starto metu tai buvo artima ateitis) uždrausta statyti bet kokias skulptūras (žr. *The Ban on Public Sculpture*), o esamos skulptūros perkeltos į Bjørno Nørgaardo skulptūrų kapinyną – ar nebus danų įkvėpęs lietuviškasis Grūto parkas? (Beje, „tikras“ Nørgaardas garsus tuo, kad novatorišku savo menu gynė figūratyvosios skulptūros teisę egzistuoti šiuolaikinio meno pasaulyje. Tarp žymiausių jo darbų – „Žmonių siena“ (*Menneskemuren / The Human Wall*, 1982), eksponuota Niujorko Guggenheimo muziejuje, „Genetiškai modifikuota Undinė“ (*Den genmodificerede havfrue*, 2006), įsikūrusi netoli savo klasikinės sesės.) Vėliau drau-

dimas, matyt, buvo atšauktas, nes monumentalioji skulptūra įgavo monumentaliai groteskišką masę. Apie 2050-uosius Nielso Hanseno Jacobseno, kūrusio XIX–XX a. sandūroje, gerbėjai reprodukavo jo skulptūrą „Aušra“ (*Morgenrøden*), išdidinę ją iki 172 m (žr. *Store Niels*).

Šių dienų Kopenhagos „stiklinę“ architektūrą pakeitė muilo burbulai, kuriuose gyvena žmonės, nes architektai išrado specialų muilo tirpalą, galintį užtikrinti burbulams 20 metų tvarumą (žr. *Bubble architecture*). Užuomina į „muilo burbulą“ ekonomiką ir kosminiu greičiu mieste dygstančius prabangius gyvenamuosius namus?

Spindulingąjį miestą keitė ir klimato, ir žmogaus veiklos nulemti veiksniai. Kopenhagos cunamis (žr. *Copenhagen Tsunami*), kilęs 2028 m., sprogus Barsebäcko jėgainei Švedijoje, atvėrė kelią *Voisin II* projektui, pagal kurį sostinės senamiestis turėjo būti išvalytas nuo senų pastatų ir pradėta daugiaaukščių, išdėstytų lygiais intervalais, statyba (*Le Voisin*, kaip žinome, buvo Le Corbusier sukurtas išpūdingas, laimė, nerealizuotas planas, kaip ultramoderniai pertvarkyti Paryžiaus centrą).

Laikas įdiegė Kopenhagoje naujus papročius ir veiklas, keitė kopenhagiškių mentalitetą. Globalinis atšilimas paveikė miesto reljefą, atsirado banginių draustiniai ir imta kovoti už juridines šių gyvūnų teises (žr. *Whale Independence*). Atsakas į Danijai nuolat metamus kaltinimus dėl banginių žuklės Farerų salose? 2112 m. prie Kopenhagos krantų pastebėta nauja gyvūnų, panašių į jūrų arklukus, rūšis – andersenai, tapę mėgstamu vietos gyventojų maištu, o dėl originalios išvaizdos itin išpopuliarėję tarp turistų (prekės ženklų paversto nacionalinio klasiko likimas?). Kitą „tautos tėvą“ – Nikolajų Frederiką Severiną Grundtvigą, „nacionalinės literatūros žinovą“, „gilaus dvasingumo“ skleidėją – nesusipratę sekėjai pavertė Kopenhagos Senųjų fundamentalistinės grupuotės, šlovinančios institucijas, vėliavnešiu (žr. *Eldergroup*). Užuomina į konservatyvią oficialių Danijos institucijų politiką? (Lietuviams tai kelia lengvą šypsena.) Keliaklupsčiauti prieš institucijas, regis, nėra tik keleto ekstremalų užsiėmimas – per rugsėjo mėnesį vykstančią, savaitę trunkančią *Happyval* šventę

žmonės šoka, dainuoja, mylisi ir masiškai atnašauja aukas institucijoms (žr. *Adoration of the Institution*).

Ar šis projektas yra distopinė miesto vizija, ar visuomenės fobijų ir įsivaizdavimų, o kartu esamų socialinių ir architektūrinių tendencijų karikatūra, vienareikšmiškai atsakyti sunku. Iliustratyvus pasakojimas ir jį lydinti grafika čia atasti ryškiais komizmo, grotesko, net juodojo humoro siūlais. Ko verta vien mintis apie jėgainę, varomą savižudybių energija (*The Quantum Suicide Power Plant*). Visoje platformoje nerasi jokio paaiškinimo, nei koks čia projektas, nei apie ką jis. Autorių teigimu, jie norėję palikti projektą neapibrėžtą, nepriskirtą nei meno, nei kuriai nors kitai sričiai.² Žinoma, intertekstualiai ir intermedialiai projektas susisieja su įvairiomis meno formomis, žanrais, tradicijomis, reiškiniais. Iš jo tįsta gijos į Le Corbusier utopinį Spindulingojo miesto (*La Ville Radieuse* 1930) planą, *Fluxus* judėjimą ir eksperimentinį meną plačiaja prasme, taip pat distopinę literatūrą, mitinį pasakojimą, melagingą žiniasklaidą, Umberto Eco „atviro kūrinio“ idėją, teritorijų planavimą, kitas *wiki* pagrindu sukurtas interneto platformas, vadinamuosius *mashups* (iš skirtingų šaltinių paimtą turinį suvienija ta pati grafinė sąsaja), triukšmo muziką ir aibę kitų dalykų. Skirtingų sričių žinovai į šį hibridinį projektą galėtų pažvelgti vis kitu rakursu.

Kopenhagos fikcijos, kurią kūrė rašytojai, architektai, inžinieriai, dailininkai, muzikai, bet ne profesionalūs programuotojai, idėją pasiūlė menininkų duetas Andersas Bojėnas ir Kristofferis Ørumas, rašytojas Rune Graulundas. Pirminis jų sumanymas buvo atlikti savotišką eksperimentą, netgi žaidimą, apibrėžtą dviejų taisyklių. Pirma, veiksmo vieta turėjusi būti ateities Kopenhaga, techniškai kuriama *google maps* ir *wiki* platformų pagrindu, o antra (ir tai primena vieną iš *Dogmos 95* „skaisitybės įžadų“), autoriai privalėjo išsižadėti individualios autorystės – ką vienas sukūrė, kiti projekto dalyviai gali keisti savo nuožiūra. Greitai patiems kūrėjams teko pripažinti, kad pasakojimai kartais prieštaraus vieni kitiems, suvaldyti to srauto nebeįmanoma, bet juk tai būdinga ir tikrų miestų naratyvams.

Šis projektas, kurį iš dalies inspiravo futuristo Antonio Saint'Elios šūkis, kad kiekviena karta turi kurti

savo miestą, jo autoriams tapo provokatyvia alternatyva tiek „nacionalinio romantizmo“, tiek „betoninių pusfabrikačių“ Kopenhagai. Kaip teigia kūrėjai, šis projektas – tai mėginimas praturtinti Kopenhagą naujais pasakojimais, suteikti žmonėms galimybę kitaip pamatyti erdvę, kurioje jie fiziškai juda. Miestą, įsitikinę jie, reikia nuolat iš naujo pasakoti ir mąstyti, kertant įprastines žanrų ribas, kad jis netaptų sustingusia muziejine erdve. Kaip tą daryti, yra pačių kūrėjų, o ne meno ir kitokio plauko biurokratų prerogatyva. Labai svarbus šio projekto aspektas – iššūkis meno institucionalizavimui. („*Ar menininkas turi tylėti, leisdamas institucijoms ir kuratoriams kalbėti už jį?*“) Vargu, ar kam nors šaus į galvą laikyti šį projektą realiai siūloma miesto raidos kryptimi. Autoriai juokauja, kad jei tik projektas imtų „leisti šaknis“ tikrovėje, jie patys tuoj pat jį sukritikuotų ir pasiūlytų geresnę alternatyvą.³

Paklaidžiojusi po futuristinę Danijos sostinę, paaniau, kad jei šiandien galėčiau rinkti geriausią Jono Basanavičiaus įamžinimo formą, balsuočiau už Eligijaus Railos miniatiūrą „Pomponai. Patriarchas ir kiaulės“.⁴ Ne kaip už galutinę ir tobuliausią Patriarcho atminimo inkarnaciją, bet kaip už mentalinį erdvų (ir provokatyvų) mažyčio teksto lauką, kažkuo primenantį *Spindulingosios Kopenhagos* idėją. Tokiame lauke tautos istorinė atmintis (kaip ir ateities vizija) nebūtinai liejama iš bronzos ir apvelkama romantinio patoso kostiumu – ji interpretuojama anaip tol ne pagal institucijų ir kanonų primestas taisykles. ■

¹ Christian Yde Frostholm. „Et virkeligt parallelunivers. Radiant Copenhagen. Kunstnere, forfattere og gale videnskabsfolk skaber velgørende tsunami i andedammen“, *Weekendavisen*, 14, 3, 2009, <http://cyf.dk/klumme/etvirkeligtparallel.html>

² Anders Bojen, Kristoffer Ørum. „Radiant Copenhagen“, *Cybermuseologi – kunst, museer og formidling i et digitalt perspektiv – en antologi*, red. Ane Hejlskov Larsen, Aarhus Universitetsforlag, 2015, p. 295.

³ Ten pat, p. 295–312.

⁴ <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2017-01-25-pomponai-patriarchas-ir-kiaules/154669>

GRYBŲ KOSMOGONIJA

Įspūdžiai iš Aušros Barzdukaitės-Vaitkūnienės parodos

Aušros Barzdukaitės-Vaitkūnienės „Gamtos gurmamo kabinete“ skleidžiasi šmaikštus patirties apmąstymų žaismas. Didelį estetinį ir intelektualinį malonumą teikianti paroda kviečia pasinerti į gamtotyrą, intuityviai užčiuopiant paslaptinius palyginius ir sugretinimus, kurie regimiems ir neregimiems fragmentams suteikia unikalią – daugiareikšmę, daugiaprasmę – struktūrą. Sumaniai kaitaliojami vaizdai ir tekstai tampa hiperterpe, kurioje gausu tiesioginių ir netiesioginių nuorodų į normalius ir paranormalius reiškinius, įsivaizduojamą ir esamą tikrovę, kitus meno kūrinius ir vizionieriškas fantazijas. Atsiveria neapibrėžta virtualybė...

Nenuostabu, kad šioje natūrfilosofiją atgaivinančioje parodoje vyrauja grybo metafora, šungrybio arba taškuotosios musmirės apoteozė, primenanti Arvydo Šliogerio patyrimą: *„Jūs nepatikėsite – aš pamaciau BULVĘ, baltą ovalą su juodais taškeliais, ovalo centre išvydau Viską ir netgi daugiau negu viską ir akimirka – tik akimirka – tapau tikrų tikriausio Alefo matytoju – bulviaregiu. Ar gali būti, kad paskutiniuoju aiškiaregystės avataru tampa bulviaregystė?..“*¹ Tapytoją, regis, pakerėjo grybas, lyg savaime atvėręs Visatos genezę ir haliucinacinį dabartiškumą.

Savuosius regėjimus, matymus, patirties ir nuostabos akimirkas iš sodybos ir namų Vaitkūnienė kūrybingai perkėlė į „Meno parko“ erdvę. Piešiniai pinasi su radiniais, asmeniniai užrašai – su cituojamų tekstų chimeromis, viską apimančioje patirtyje skleidžiasi tiek reikšmingi, tiek bereikšmiai santykiai su pasauliu...

Įstabūs grybų pavyzdžiai – ne tik graži ir akiai maloni instaliacija, bet ir šiuolaikinės sporinės kultūros simbolis. Argi kitaip ją nusako mūsų sudievinți prancūzų filosofai Gilles'is Deleuze'as ir Félixas Guattari knygoje *Mille plateaux: capitalisme et schizophrénie 2* (Paris, *Éditions de Minuit*, 1980), kurios pavadinimą, atsižvelgiant į lietuviškąjį kontekstą, būtų galima pakeisti į „Tūkstantis grybinių: produktyvus rankiojimas ir išlaisvinančios haliucinacijos“.

Skirtingai negu medžiai, kurie turi gilyn besiskverbiantį šaknis ir stiebiasi aukštyn į dangų, grybai – tikri gamtos hibridai – išauga iš sporų ir dauginasi sporomis. Vos iškilę į paviršių, jie yra neregimo painingo tinklo – chaosmoso – regimoji apraiška. Kai kada įgyja pasakiškai gražius pavidalus, kai kurie gali sukelti ryškius vaizdinius ir vizijas. Bet koku atveju jie tikrai kitokios padermės negu medžiai – gelminės, įcentrintos erdvės simboliai.

Valgomų, nuodingų, haliucinogeninių grybų rūšys ir pavadinimai (lietuviškieji – Raganų sviestas, Ašutinis mažunis, Raudonžvynis nuosėdis, lotyniškieji – *Agaricus campestris*, *Murasmius androsceus*...) atskleidžia nuostabų gamtos fantastiškumą ir mistiškumą.

Vaizdų ir tekstų hiperterpė, sumaniai realizuota galerijos erdvėje, sužadina žiūrovų vaizduotę, skatindama kurti įvairius asociatyvius pasakojimus. Akmuo ir kaukolė, kailis ir vilkolakis, grybai ir vizijos, koriai ir kūryba – visos užuominos ir vizualiniai elementai susikerta sporinėse kombinacijose, įtraukia į mąstymo, prisiminimų srautą, sužadinantį neapibrėžto supratimo

malonumą. Primeną, kad realybė yra kur kas sudėtingesnė regimųjų išpūdžių ir vizijų pynė.

Nedidelėje parodoje galima įžvelgti sąsają su kunkamerų tradicija, parodos pavadinimas įprasmina kabinetą, kuris pasirodo esąs kūrybinga tyrinėjimų terpė. Beje, ši sena tradicija, siejanti meną su mokslu, emocinį išgyvenimą su kritiniu tyrimu, pastaruoju metu atgyja ir plėtojasi.

Paroda alsuoja magiška gamtos ir antgamčio filosofija, labiau primenančia ne tiek įdomybių kolekcijas, būdingas XVI–XVII a. kunkameroms, kiek natūrfilosofiją, į kurią XVIII–XIX a. buvo panirę rašytojai, dailininkai, derindami menines ir mokslines vizijas. Ši primiršta srovė, siejanti gamtiškumą ir estetiškumą, mokslą ir meną, filosofinį mąstymą ir ezoteriką, regis, irgi atgimsta šiuolaikinėje vizualinio meno terpėje. Reprerentacijos ir sąvokos, abstrahuojami ir gretinami vaizdiniai kūrybinės sėkmės atveju patiria „trumpąjį jungimą“, kuris veiksmingai išplečia reikšmių lauką. Konkretybės perauga į abstrakcijas, atskleidžiančias prieštarinę realybę, nesuvokiamą, nuolat kintančią visatos ir kūrybos skalę. „*Dabar mokslininkai teigia, kad pasaulis – tai holograma*“, – per parodos atidarymą užsiminė autorė. Esama nuomonių, kad mūsų apskritai nėra... Argi tai neprimena haliucinacijų, kurias sukelia stebuklingi grybukai?

Žemišką būtį nustelbia magiškas regimybės žavesys, tikrovę užgožia spalvingos iliuzijos, fikcijos – kaleidoskopiška interneto virtualybė, stebuklingas abstrakcijų, konkretybių ir smulkmenų mirażas. „*Psichodeliniai grybai – tai daugiau negu galimybė pažvelgti į pasaulį tarsi pro kaleidoskopą. Jame esantys haliucinogenai veikia žmogaus smegenis ir leidžia jam panirti į sapno būseną. Nematomos šių grybų sporos sklendo visur ir yra seniai paveikusios žmogaus protą, nors gal jis to nesuvokia. Tai, ką matome Visatoje, galima palyginti su 3D formato filmu kino teatre, nors ten ir nėra tikrų hologramų*“, – rašoma viename iš tekstų, iliustruojančių grybofilės surinktą kolekciją.

Aušra BARZDUKAITĖ-VAITKŪNIENĖ. Iš „Gamtos gurmano kabineto“

Natūrfilosofijos puoselėtojas Johannas Wolfgangas von Goethe, išitraukęs į fizinio pasaulio tyrimus, vis dėlto ieškojo neregimų dvasios atspindžių, sielos kaip astralinio kūno pėdsakų. Literatūros klasiko metafizinės įžvalgos išplaukė iš kruopštaus gamtos – geologijos (akmenų ir mineralų), botanikos (augalų ir organinių medžiagų), antropologijos (žmogaus ir gyvūnų kaulų), spalvų (šviesos ir tamsos) – tyrinėjimo. Dekonstruodamas ir rekonstruodamas įvairius fenomenus, šis postmodernaus meninio tyrimo pradininkas trynė ribas tarp regimybės ir neregimybės, tarp vaizduotės ir kritinio mąstymo. Pripažino, kad vizualus išpūdis, prisiminimas, produktyvi vaizduotė, konceptai ir idėjos turi nepalaujamai ir visiškai laisvai sąveikauti gyvame žmogiškosios patirties procese.²

Pastaruoju metu vis daugiau menininkų specializuojasi kaip tyrėjai. Analizė ir tyrimas, būdingas mokslui, jau senokai įsiliejo į vizualinio meno lauką, kuriamas sintetinis meninio kalbėjimo būdas, patyrimą siejantis su tyrimu, žiūrėjimą su skaitymu, matymą su mąstymu, pažinimą su vizijomis. Tai daroma gal ne tiek savarankiškai, kiek jaučiant naujųjų medijų įtaką.

Vaitkūnienės parodoje esama žaismingos ironijos tokio mokslškumo atžvilgiu. Kruopščiai parinktas

internetines citatas, preciziškai nusakančias vieno ar kito gamtos reiškinių ypatybes, papildo netikėti minčių apgręžimai, tarsi dekonstruoja, negyvais moksliniais terminais, internetinės enciklopedijos sąvokomis sunaikina tą paslaptinę bestiją, kuri kėsina praryti pačią tikrovę. Nusakiusi tai, kas žinoma, bet plika akimi nematoma – dirvožemio kilmę ir mėnulio kraterius, – autorė pateikia nuorodą į mūsų gamtinę įsivaizduojamybę: „*Neįmanoma atpažinti žmogaus, galinčio pasiversti vilkolakiu.*“

Intriguojantys parodos tekstukai, kaip hiperteksto fragmentai, išraiškingai dera su individualaus matymo patirtimi, estetinė nuostata, apimančia ne tik paviršiaus regėjimą, bet ir matymą kaip suvokimą, sugrąžinantį prie tapybos prigimties – juslinio daiktiškumo ir atviros metaforų žaismės.

Parodos kulminacija – atsigręžimas į meno istoriją, suvokiant ją kaip regimo ir neregimo dermę, savotišką regresą arba kultūros posūkį į chaosmosą, sugrįžimą į pirmąją nestruktūruotą stichiją, beribį tikrovės ir vizijų okeaną.

Dailininkė ryžtingai meta iššūkį žymiam realistiškos tapybos atstovui Gustavui Courbet ir jo paveikslui „Pasaulio pradžia“ (1866), kuriame pavaizduota moters vagina. Šokiruojantis vaizdinys ilgai tūnojo Vakarų kultūros užkulisiuose, buvo parodytas publikai tik XX a. pabaigoje, kai jau prarado erotinę ir fantazminę aurą. Nykstant bet kokiems kūno ir vaizdinių tapatumams, paveikslas, išreiškiantis vyrišką žvilgsnį, geismo malonumą ir kūrybos aistrą, prarado ankstesnį paslaptinumą.

Kaip Courbet „Pasaulio pradžios“ apropiaciją arba repliką tapytoja pateikia savo paveikslą „Pasaulio pabaiga“, kuris po juoda užuolaidėle slepia, nepatikėsitė – ryškiai raudonos musmirės su baltais taškeliais (*Amanita caesarea*) atvaizdą. Efektingas akibrokštas!

Greta pateiktas tekstas primena meno istorijos delyrą – Courbet paveikslą, kažkieno pavadintą „Pasaulio pradžia“ arba „Pasaulio kilmė“, 1866 m. nutapę turkų diplomatai, erotinių meno kūrinių kolecininkui Khalilui Bey’ui. Provokuojantį kūrinių šis laikė paslėpęs po žalia užuolaidėle savo vonioje. Beje, šią

drobę, sėkmingai išgyvenusią tiek nacizmo, tiek stalinizmo siautėjimą Europoje, 1954 m. įsigijo žymus prancūzų psichoanalitikas Jacques’as Lacanas, kuris ją irgi laikė paslėpęs. Lacano žmona net paprašė, kad André Massonas sukurtų paveikslui dangtį, kurį savo ruožtu pavadino „Erotinė žemė“. Lacanas „Pasaulio pradžia“ rodydavo tik artimiausiems bičiuliams, tarp kurių buvo Claude’as Lévi-Straussas, Marguerite Duras, Jeanas-Bertrand’as Pontalis, Julienas Michelis Leiris, Pablas Picasso, Marcelis Duchamp’as. 1991 m. atiduota į muziejų, ši drobė tapo visiems prieinama, visų garbinama ir nepaprastai brangi, nors erotiškumo prisitotinęs žvilgsnis jau abejingas bet kokiems lytiškumo akibrokštams.

Musmirė, pasislėpusi už užuolaidos, irgi yra efektingas, garbinimo ritualų vertas objektas, simboliizuojantis haliucinacinę pabaigą. Jis sugrąžina mus į „grybų žemę“, bylodamas apie savotišką animizmo, panteizmo ir pagonybės atgimimą. Sveiki atvykę į naują – svaiginančių haliucinacijų – amžių. Tokias sukelia grybai, sužadinantys pojūčius, ryškius vaizdinius, paveikiantys ne tik elgseną, bet ir įsitikinimus!

Finalinis spalvingų musmirių paveikslas asocijuojasi su dešimtojo M. K. Čiurlionio „Pasaulio sutvėrimo“ (1905–1906) ciklo momentu, su vizionieriškos mistikos dvasia, giliai prasiskverbusia į kolektyvinę sąmonę. Ten visada glūdi kažkas archajiškai pradžiniško, ką poetiškai užčiuopė Sigitas Geda eilėraštyje „Lietinga vasara“: „*Grybai, pirmosios / Žemės šventyklos, / Nesaugomos dievo.*“

Galbūt ši paroda yra viso labo gražus vasaros įspūdžių prisiminimas, galbūt daugiau negu vien tai... Apžiūrinėti ją yra tikras gurmaniškas malonumas, nes atsiveria neįtikėtinų vizijų, viena kitą keičiančių realybų ekranai... ■

¹ Arvydas Šliogeris. *Bulvės metafizika. Iš filosofo dienoraščių*. Vilnius: Apostrofa. 2010, p. 7.

² Goethes naturwissenschaftliche Weltanschauung: *Auswahl aus seinen naturwissenschaftlichen Schriften*. Bielefeld: Verlag von Velhagen & Klafing. 1927.

*Aušra BARZDUKAITĖ-
VAITKŪNIENĖ. „Pasaulio
pabaiga“*

*Iš personalinės parodos
„Gamtos gurmano
kabinetas“ Kaune,
galerijoje „Meno parkas“*

Aušra BARZDUKAITĖ-VAITKŪNIENĖ. Iš personalinės parodos „Gamtos gurmano kabinetas“ Kaune, galerijoje „Meno parkas“

IŠ VENGRISKOJO DIENORAŠČIO

1.

2016 m. spalio

Spalio dangus liūdnas, klejojantis, klajokliškas, miškai gaubiami purvinos miglos. Rūsti nežinia. Migloja akys, kai pro autobuso langą bandau atpažinti kelią, kuriuo visai neseniai, per Poezijos pavasario šventę, keliavau iš Punsco į Varšuvą.

Lomža, – sakau kartu važiuojančiai dukrai. – Lomžoje kalėjo tavo senelis...

Parodau tebestūksančius kalėjimo pastatus. Ji viską žino, nes yra išlikusios nuotraukos, kalinio laišakai...

Mažoj atvirutėj iš Lomžos... – cituoju Algimanto Mackaus eilutę, primenančią pirmuosius politinius kalinius, lenkams užgrobęs Vilniaus kraštą. Jie buvo iš Punsco. Skaičiau jų laiškus, atvirukus artimiesiems, išbraukytus lenkų cenzūros. Pirmieji politiniai kaliniai lietuviai yra visiškai užmiršti. Jų vaikai, vaikaičiai išeina Anapilin, taip ir neišgirdę gero žodžio apie jiems brangius artimuosius. Nėra nei paminklo, nei atminimo lentų. Sako, valdžia taip nurodžiusi. Atseit, vis netinkama situacija. Baisus daiktas valdžia, situacijoms tarnaujanti. Punske lietuviai man guodėsi, kad sava valdžia pirmiausia skuba sa-

vus, ištikimiausius paniekinti. Tai lengviausia...

Lenkijos lietuvių poetui, vertėjui, publicistui Sigitui Birgeliui papasakojau, kad yra išlikusių dienoraščių, laiškų, rašytų iš Lomžos kalėjimo. Perduokit mums, – pasiūlė, – mes atspausdinsim, Lietuvoje dabar tai neįmanoma. Kodėl? – nustebau. Juk nespausdinat, – atsakė. Tuo pokalbis ir baigėsi.

Kalėjimas Lomžoje stovi kaip stovėjęs. Valdžia kalėjimus visada griaua paskutinius. Bastilijos likimas nebesikartoja.

Gal nori apsilankyti? – klausia Sigitas. Ne, ačiū... Vaikystėje labai bijojau klojimo, kojos į jį nekeldavau. Kaustė keista baimė. Galvodavau, kad klojimas ir kalėjimas yra tas pats... Tik po to, kai sribai ir kareiviai, pusdienį darbavęsi ilgais metaliniais strypais, išėjo iš kiemo, visiems pasidarė lengviau. Net man, nors nežinojau, kodėl... Ačiū Dievui, nerado, – atsiduso mama, nusiramino tėvas...

Nerado... Dabar ir aš, kai ko nors ieškodavau, nerasdavau, jau nebebijodavau. Kažin ar yra kas baisesnio už baimę? Vargu...

O kodėl apie tuos, kuriuos pirmuosius įkalino, nekalba net sovietmečio politiniai kaliniai, juk čia ta pati Lietuvos laisvės byla? – vėl klausia Sigitas.

Nežinau, ką atsakyti. Ilgam nutylame.

Keliavom visą parą su ilgais stabtelėjimais Varšuvoje, Krokuvoje, su trumpais pasvarstymais apie istoriją, prisiminimais apie pirmą kelionę į kalnus. Nušvinta akys, kai kalnuose slovakas, atpažinęs lietuvišką kalbą, sveikinasi ir sako: *Jūs turit gerą prezidentą, aš žinau – Adamkaus...* Adamkus, – pataisau. Išsiskiriam vienas kitam dėkingi, lyg būtume seni pažįstami.

Nuovargis ir palaima kartu lydi visą kelią, kol pasiekiam Budapeštą.

Spalio pradžia Balatone mirguliuoja pastelinėmis bangų skiauterėlėmis. Kalvos pražydo pūkenio krūmokšnių liepsnomis, įsidedančiomis klevų galūksnėmis, auksavosi beržai, liepos. Atrodė, augalija čia pradeda žydėti iš naujo, net migla, ežero dulksna mainėsi kelis kartus per dieną, perpiešiama skirtingais atspalviais.

Balatonfiuredas ištuštėjęs, kai kurios kavinės, karčiamos, restoranai pasitinka keistais užrašais: *Atidatoma 2017 m. gegužės mėn.*

Šiomet užėigos savo jau atgyveno. Aplinkui plyti didžiuliai nepjauti laukai, apsiskarmaloję kukurūzų lapais, nepakartojamą, salstelėjusį gyvybės kvapą skleidžia suartos žemės rėžiai.

Plikos riešutmedžio šakos vakarėjančiame danguje atrodo tarsi Józsefo Ripplio-Rónai'aus juodu pieštuku įrėžtos linijos – Endre's Ady'o portretas (veidą užstoja visžalis medis). Žiūriu ir, atrodo, girdžiu, kaip ankstyvam liūdesy paskendęs poetas klausinėja: *Kas nužudė Abelį?..*

Tyhanėje ieškau tos priekalnės, kur prieš tris dešimtmečius augo sulaukėję vaismedžiai. Skynėm nuo medžių užsilikusius migdolus, gliaudėm ir treškinom kauliukus, pasidėdami ant išverstų senų pamatų, pirmąkart gyvenime jautėm burnoj vėsų migdolo

skoni. Niekada daugiau tokio jausmo neteko patirti...

Pakeliui į Balatonfiuredą ant medžio šakos buvo pakabintas tuščias butelis. Nuojauta neapgavo. Vos įėjau į kiemą, besišypsantis vengras pakvietė prie stalo, be žodžių rodė baltojo, raudonojo vyno butelius. Jauno vyno gurkšnis užsiliko gomury, lyg įrašytas visam laikui, – itališkas rislingas.

Dabar ten nieko nėra – nei senų migdolų medžių, nei tos sodybos, pasislėpusios tarp medžių su išradinga reklama. Visur vilos, prie vartų šiepa nasrus pikti šunys, dideli stendai kviečia apsisistoti... Miestelio pakraštys lyg išmiręs. Ne sezono metas. Mažoje vyninėje po riešutmedžiu matau užsimiršusią, apsinešusią porelę, vyriškis bejausmėj tyloj važuoja moteriškę, dienos danguje kantriai ieškančią žvaigždžių...

Toks metas, toks tingulys, kad norisi kuo greičiau iškelti iš rudeniškai tylios Tyhanės. Vengriškos dvasios ieškosiu ten, kur civilizacija jos dar neužrakino už vartų vietoj sarginio šuns.

Į Fiuredo geležinkelio stotį lydi šalta mėnesiena. Dvi dienas praleisim Budapešte, lietuviškoje salelėje su Endre Bojtáru, su Aranka ir Beatriče, jo sugundytomis mokytis lietuvių kalbos. Pasitikusi pietinėje stotyje, Aranka lydi mus pusryčių pas Bojtárus.

Endre Bojtáras – mokslininkas, Vidurio Europos literatūros tyrinėtojas, lietuvių literatūros vertėjas... Titulų, susijusių su Lietuva, jam galima priskirti daugiau negu šių dienų generolams.

Būtent jo, kaip dabar sakoma, projektas padėjo vengrams atrasti lietuvių literatūrą, kurios pristatymą Endre pradėjo nuo Kristijono Donelaičio „Metų“. Ar šiais laikais kas nors imtųsi versti genialiąją poemą? Nebent lietuviškai išprotėjęs ukrainas Dmitras Čeredničenka... Bojtáro nuopelnai lietuvių literatūrai milžiniški, deja, jau primiršti, o anais laikais stengtasi jų nepastebėti (ne tuos vertė, ne pagal to meto hierarchiją rikiavo).

Prisimenu anekdotiškus, linksmus nuotykius, kai su Endre keliavau po Lietuvą, pavyzdžiui, Dūkštų

aikštėje per rugiapjūtę eilę prie degtinės jis mokėsi... tuteišų kalbos. Kur kitur išgirsi taip išraiškingai ir jausmingai besikalbančius... Eilę atstovėjom, o nusipirktą degtinės butelį padovanojom vietiniam kombainininkui už kalbos pamoką. Telšių mėsos parduotuvėje moterys taip garsiai ir gražiai kalbėjosi žemaitiškai, kad apsidžiaugiau – čia Endre išgirs gyvą žemaitišką šnektą. Bet vos priėjome, mėsos pardavėjos ėmė kalbėtis kaip kokios bibliotekininkės... Endre apgailestavo, kad jos, net prašomos pakalbėti žemaitiškai, išsisukinėjo, atseit sarmata, vien tarp savęs taip šnekančios... O milicininkas, barantis kolūkietį, kad blogai vadelioja arklį, nesigėdijo žemaitiškai riebiai pamokyti pažeidėjo...

Už ką lietuviai turėtų būti dėkingi Endre'ui Bojtárui?.. Už prozos, dramaturgijos, poezijos antologijas, Juozo Grušo, Justino Marcinkevičiaus trilogijos, Vinco Mykolaičio-Putino „Altorių šešėly“, Kazio Sajos ir daugelio kitų autorių vertimus.

Bojtáras parašė „Įvadą į baltistiką“, su savo studentėmis parengė Lietuvių–vengrų kalbos žodyną, sukaupė didelę lietuvių (tarp jų išeivių) grožinės ir mokslinės literatūros biblioteką, rūpinosi, kad Budapešto universitete būtų įsteigtas baltistikos centras. Jo „Įvadas į baltistiką“ lietuvių nesudomino. Latviai šią monografiją išsivertė.

Endre'is visada rūpėjo kalba ir literatūra, kaip svarbus tautos laisvės sandas. Todėl jis negali suprasti, kas atsitiko, kad dabar niekas niekam neberūpi... Sovietmečiu Lietuvoje net patrulis, sužinojęs, kad eismo taisyklių pažeidėjas keliauja po kraštą su vengru, kalbančiu lietuviškai, jo nebausdavo. Esu patyręs tokių linksmų nutikimų. O štai kolegos, užuot padėkoję Endre'ui, kad garsina lietuvių literatūrą, anaip tol ne visi elgdavosi kolegiškai. Už kūrybingą bendravimą su lietuvių išeivija, už tai, kad savo parengtoje poezijos antologijoje pristatė vengrams ir Tomą Venclovą, kai kas Lietuvoje atvirai jį smerkė. Vienas iš tokių, pasigyręs, kad viską žino, nes kaip

tik grįžta iš CK, pareiškė, esą tas mano draugas daugiau nė kojos čia nekels, o jis pats asmeniškai netgi tam pačiam lauke su tuo vengru netūptų (anksčiau tokios „malonės“ nusipelnė Vytautas Mačernis, kai pirmąkart buvo išspausdintas *Poezijos pavasaryje*)... Paaiškinau, kad to ir nereikės, nes mano draugas, lietuvių literatūros bičiulis, yra kultūringas žmogus, taigi, naudojasi tualetu...

Bekelaujant visokios kvailos ir linksmos mintys lenda į galvą (anot Vlado Šimkaus, *valdausi, bet juokiuos*). Nors sakoma, kad kiekvienas išsiskyrimas – maža mirtis, bet štai jau laukia ir mažas prisikėlimas...

Nesimatėme ilgai. Labai ilgai. Pirmi klausimai keistai vaikiški. Atsakymus galėjau nujausti, bet jie nerūpėjo. Reikėjo kažkaip atsiverti, prašokant tuos dešimtmečius, kai bendravome tik laiškais, apsiokisdavome knygomis. Būdavo smagu sulaukti voko su paskubomis užrašytu atgaliniu adresu: *Endre Bojtár, Budapest*... Jis visada skubėjo ir skubino kitus, kol gyvenimas privertė sustoti. Sunki negalia spaudė prie žemės, o norėjosi pakilti ir eiti per miestą, naujų statybų skrodžiamą tarsi skalpeliu, pažinti jį iš naujo, vėl apsilankyti Lietuvoje, kurią taip myli...

Pasižvalgyk, koks dabar Budapeštas, aš jau ketverių metus nemačiau šito miesto... Mano kelias – iš namų į ligoninę, ir tai ne sava valia, nes einu ne pats.

Endre's žodžiuose pajutau kartėlį – atimta galimybė pačiam nueiti net pas gydytojus. Bet prie šios temos negrįžom, jam rūpėjo atvežtos knygos, klausė, kas atsitiko rašytojams, kad jų nebesigirdi, kodėl taip mažai verčiama lietuviškų knygų? Nežinia, kaip jam toliau darbuotis prie Vengrų–lietuvių žodyno – vengrų pusė pasirengusi, bet kur ieškoti partnerių, kurie suprastų, paremtų?..

Tu matai mane, aš blaivaus proto, galiu dirbti ir dirbu kantriai, kryptingai. Slegia kita negalia – tai laisvoji literatūros rinka...

Atrodė pavargęs nuo jį kankinančių klausimų, dar labiau palinko virš darbo stalo, priekaištingai

žvelgdamas didelėmis šviesiomis akimis. Ragino ką nors daryti, nes reikia pagaliau prisiminti pamirštus įsipareigojimus. Abu liūdnei vardijom tas pačias bėdas – ne literatai, ne literatūrologai, ne vertėjai viską lemia, bet leidėjų pelnas.

Laisvoji
literatūros nelaisvės
rinka.

Norėdamas kiek pašviesinti mūsų pokalbį, paklausiau, kaip gyvena, ką naujo parašė poetas Ferencas Juhász?

Mirė prieš keletą mėnesių...

Ką naujo po „Gamybinio romano“ išleido Péteris Esterházy's?

Daug ką, bet jūs neverčiate... Mirė prieš du mėnesius... Vėžys suėdė.

O Dezső Tándoris? – klausiu jau visai tyliai. Kažkas, gal išdavikiški likimo pirštai (?) smaugia gerklę. Pavėlavau du, tris dešimtmečius...

Patylėjęs Endre taria: Tándoris yra ne Vengrijos, bet pasaulio vienas geriausių poetų. Taip, tai tiesa. Gyvas, dirba kaip visada...

Didžioji lietuviškoji enciklopedija jo nemini, – sakau, slėpdamas akis...

Vengrų literatūros vertėja į prancūzų kalbą Agne Nadj-Mihaly, jau aštuonerius metus verčianti Esterházy'o kūrybą, sužinojusi, kad Tándoris išvertė Donelaičio „Metus“ ir nemažai kitų lietuvių rašytojų kūrinių, nustebo – koks aukštas turėtų būti lietuvių literatūros lygis, jeigu ją verčia vienas didžiausių, įdomiausių pasaulio poetų! Beliko pasidžiaugti, kad šis vertimas priskiriamas vengrų verstinės literatūros aukso fondui. Versdamas Donelaičio „Metus“, Tándoris atgaivino Mihály'aus Vörösmarty'o laikų kalbą.

Tuo metu, kai verčiau Ferenco Juhászo eilėraščių knygą „Nakties ugninė lelija“, ji ištiko tragedija – nusižudė mylimoji. Poetas klajojo po kosmoso platybes, kuriose viešpatavo tiranozaurai, – ten tuo metu kla-

jojo ir jo moteris, į begalybės ir tuštumos pasaulį išėjusi kartu su didžiąja žmonijos dalimi. Tarsi būsimąjo epo ištrauka skambėjo teiginys, kad braška, traška senas kiautas ateities: *Ir vėl žodžius gimdyti reikia, / žodžius, kurių tylą skaudi, žodžius, kurių šešėlis kaip mirtis, / žodžius – žmoniją, neišsakomus žodžius, / žodžius visatos embriono ir mirties pasaulio...*

Prisiminiau 1987 m. liepą. Pakviestas su žmona ir dukrele, stovėjau šalia Bojtárų prie Juhászo namų slenksčio. Mus pasitiko vengrų aviganis. Lyg maži paveikslėliai mirga prieš akis trys bendraamžės mergaitės, susikibusios už rankų. Jos lekia pro atviras namo duris, lietuviškai ir vengriškai čiauškdamos, kol dingsta jaukioje prietemoje. Ir pats Ferencas, kresnas, besišypsantis pro neklusnius ūsus, į jį švelniai atsirėmusi žmona, lengva, perregima, ori kaip visos vengrės, tarytum nužengusi iš tapytojo Józsefo Ripplio-Rónai'aus paveikslų. Žiūri ir lyg nematai, bet supranti – tavo mintys jos neaprėps, nesužinosi, kas slypi už rusvos miglos, sugėrusios šypseną.

Jaukioje virtuvėje poetas dideliu plokščiu mėsininko peiliu ima pjaustyti dar garuojantį keptą kumpį, pietaujame ilgai, skambiai, pašnekesys buitiskas, etnografiškas, viskas įdomu, net menkiausios smulkmenos. Paskui aptingę ramiai sėdim salone / seklyčioje, vartydami naują knygą. Ji didelė, sunki lyg mišiolas. Trys kilogramai, – sako Ferencas ir šypteli. Priimu dovaną. Dedikacija svorio nepadidins, tik vertę.

Yra ST, NT, o kaip pavadinti šį testamentą, skirtą Vengrijai, tėvynei ir moteriai, – viskas čia apie meilę. Bičiuliai pasišaipydavo: aprašė, apdainavo kiekvieną savo moters plaukelį...

Pradedu suprasti, kad vengras tik Vengrijoje gali būti vengras, kaip teigė nuostabus poetas Mihály'us Babitsas (ar dabar jis dar žinomas Europoje?). Vengrijoje jis buvo ir liko vengras. Visada budintis poetas...

Ferencas Juhász? lėtai kalba apie tai, kaip tragiški išgyvenimai apvalo sielą. Tikroji šviesa tunelio pradžioje. Iš tos šviesos, – sako jis, – pasineriu į kūrybą. Nežinomybę. Tamsą. Aš noriu laisvės kaip kūrybos. Argi tai daug? Jos noriu ne sau, o kūry-

bai. Bet man atšauna: tu esi laisvas, daug rašai, tave spausdina, tačiau žinok, gerbiamasis, kad visa tai priklauso mums, privalai rašyti tai, ko reikia laikmečiui, mes užsakome tavo mintis, apmokame tavo norus...

Jie, didieji anonimai, egzistuoja visais laikais, net demokratiškame pasaulyje, nes tironija kaip ir naudingosios iškasenos – jei pasibaigia vienoje vietoje, tuoj tokių randama kitoje. Buvo laikas, kai meldžiausi: Viešpatie, apramink mano sielą... Taipau žurnalo redaktorium. Klajojau po brūzgynus, žvaigždynus, haliucinacijas. Meldžiausi už kiekvieną, kuris atverdavė redakcijos duris, nešinas rankraščiu. Mūsų, rašančių vengrų, turi būti daug. Panašiai juodas rūdų gabalas žybčioja auksu... Iš to sunkaus luito nelengva po vieną išrankioti aukso dulkes, kad išlydytos taptų apšonu briliantams... Tamsoje, kurioje mes jau šiek tiek praregėjome, tos dulkės turi susirasti viena kitą, kad susilydytų į vientisą grynuolį, būtų regimos, jaučiamos. Kas dabar galėtų pakelti ranką prieš Vörösmarty, prieš Bělą Bartóką, prieš Csontváry... Pasimelskime už juos. Bet kiek reikėjo sukaupti rūdų! Už tas aukso dulkes reikėtų melstis šimtus kartų dažniau ir karščiau. Jos pamiršamos, apspjaudomos, niekinamos, nes yra pirmosios, nepakartojamos. Savo nelaimei, atsidūrusios aukščiau barikadų, jos yra apšaudomos iš visų pusių. Tai klasikos lemtis... Klasiką reikia saugoti, ginti nuo kiekvienos ateinančios kartos, papildančios jos aruodus. Talentingi ateinantieji visada godūs, įnirtingi, jie be gailės naikina tai, ką brangina tauta. Tai, ką tauta gina, jie vadina nacionalizmu. Ak, toji nesibaigianti patriotizmo revizija! Kaip kam patogiau... Mes prie jos pripratinti nuo Endre's Ady'o laikų. Prieš gerą šimtmetį jis rašė, kad privalome eiti ten, kur viešpatauja vien tiesa – Gyvenimas, suteiksiantis visas teises kiekvienam gyvenančiam, o visos nelaimės bus vadinamos nusikaltimais.

Apie tautą, brangenybių skrynią, reikia ne kalbėti, bet darbuotis jos labui, gausinti jos turtus... Reikia statyti paminklus Gyvenimui, pasakytų mūsų didie-

ji, reikia įamžinti valią ir darbus. Gyventi teisingai... Tai svarbu dabar, o ne ateityje. Aš bijau, kad visą mūsų politiką, visą gyvenimą persmelkęs susitaikėliškumas. Toks apsigėjęs, apyvailis žodis... Taip yra dabar, bet bus ir ateityje. Mane baugina liokajų, tarnų patriotizmas...

Taip kadaise kalbėjo Ferencas Juhász. Poetas rašo apie Tėvynę, bet nelaiko jos privačia savo nuosavybe. Tai etinis įsipareigojimas. O politikai ją savinasi, privatizuoja.

Bojtáras sako, kad pastaraisiais metais Ferencas parašė puikių eilėraščių. Nuostabi visa naujoji vengrų literatūra, viena stipriausių pasaulyje, – priduria ir klausia: o kas ją žino?

Poetinės Ferenc Juhász džiunglės man primena gruzinų poeto Nikolozo Baratašvilio mintį, kad yra paslaptinė kalba, kuria kalbasi belyčiai padarai ir mirę daiktai, – toji kalba svarbesnė už gyvųjų kalbas.

Šiurpas nusmelkia kūną nuo tų žodžių, sieloj sugriški geležis, ėdama rūdžių. Bet kitas gruzinų genijus – Važa Pšavela – poetinė kalba atskleidė, kad egzistuoja harmonija tarp gamtos ir asmenybės, turiu omenyje jo poemą „Gyvačių valgytojas“. Gražiai susišaukia poetų kūryba, jų mintys, bet dažniausiai tai atsitinka po mirties...

Prisiminiau didžiulius vokiečius, kurie rašė apie Tėvynę, prašydami jiems nepavydėti.

Neįkainojama vengrų savybė būti ištikimiems sau, pamiršti blogį, puoselėjant gerį.

Vengrijoje bandžiau apčiuopti gyvą Péterio Esterházy'o kūrybos nervą. Kas jam buvo svarbu (gąsdinamai skamba tasai *buvo*, reikėtų sakyti *yra*). Svarbiausia – menas, pastangos išsilaikinti, atpažinti melą, purvą, dviveidžių klastą... Jis, grafų palikuonis, jautė, kad fariziejai, šventieji, religiniai ir moraliniai veidmainiai Europoje giliai suleidę šaknis, jų tradicijos nuolat atgyja, net mūsų dienomis tebėra gyva neobarokinė veidmainystė, kurią literatūra turi

vadinti tikruoju vardu. Jis tą darė kaip patriotas ir laisvas kūrėjas.

Birželio 16 d. savo dienoraštyje Esterházy's rašė: viską pakeisti ir kartu, pagal galimybes, daug negalvoti apie save – manau, tai mums ypač būtina.

Tądien buvo pakartas Imre Nagy's.

Esterházy valdžia persekiojo, pats vengrų Ždano-vas – Revoi'us, nuo policininko evoliucionavęs iki švietimo ministro, kviesdavo jį pokalbiams... Gerai žinodamas talentingo jaunuolio giminės biografiją (tėvas – žurnalistas, vertėjas, ištremtas iš Budapešto, protėviai – garsieji grafai, tautos ir valstybės kūrėjai), asmeniškai stengėsi palaužti rašytoją, parodyti, koks jis menkavertis – be reikalo bando kažką rašyti, mąstyti.

Esterházy's nepalūžo, suprato – reikia išsivaduoti iš plieninio kolektyvinės baimės narvo. Tegu mąstančius, kuriančius išskirs ne tauta, o kastuvai ar skambantys varpai... Jei apie ką nors neleidžiama kalbėti, turime tylėti? Kūrybą nešioti savyje kaip mirtiną ligą ar akmenį ant kaklo? Tiesos ieškojimas jaudina labiau negu meilės nuotyčiai. Tai, kad grupelė žmonių kur nors kavinėje ar aklina bute keiksnuoja valdžią, yra niekis. Tokiems galėčiau patarti: ieškokite moters, gal jos užpakaliukas baigia atšalt, – šaiposi Esterházy's.

Kam svaigintis migdančiais tautiniais kokteiliais? Reikia savo kūryba, savo darbais parodyti, kas yra demokratija, kuo ji nuostabi. Atgimimas, pavasaris, jaudulys, sarkazmas, išsilaisvinimas, poilsis po kasdieninio sunkaus darbo... Gal kada nors žmonės supras. Ateis toks laikas...

Jam atrėždavo: toks laikas neateis niekada, tu pats ateisi prie duonos plutelės... Garbingų grafų vaikaitis tos plutelės nekaulijo, rašytojo knygos pasklido po pasaulį, žadindamos tautų sąmonę, valią, ryžtą, malšindamos skausmą, nukenksmindamos neapykantos nuodus. Vengrijos laisvėjimo dienomis Esterházy's galėjo išdidžiai sakyti: esu ištikimas ne savo Tėvynei, ne savo klasei, jeigu tokia yra, ne savo šeimai, nors ji tikrai yra, o vien kalbai. Mano kompanija nuostabi...

Užsmaugia gerklę tiesa, atrodo, galima pravirkti, kai kita valstybė įsakmiai reikalauja keisti abėcėlę: jau buvo kirilika, o kokią kiriliką dabar rengiamasi primesti?

Nejaugi vėl patikėsime, kad Dievas nesupranta lietuviškai?..

Esterházy's rausiasi į klodus, atveriančius šviesą. Žmones galima išgąsdinti ir iš baimės jie dėl visko prisipažins, viską pamirš, bet kalbai nuspėjaut ant diktatorių, ji net nesijuokia iš jų, tik stebisi, pečiais patrauko, todėl diktatoriai ne veltui stengiasi ją pakeisti. Nors raidelę. Esterházy's tvirtina: *kalba yra, tuo viskas pasakyta*. Žinoti žodžių praeitį yra ne tik profesinis rašytojo uždavinys, galima sakyti, tai patriotinė jo pareiga... Sąlyga, leidžianti bendrauti europiniu stiliumi.

Bojtáras prisimena 1979-uosius. Keletas jaunų istorikų ir literatūrologų įkūrė *Meninių tekstų aiškinimo dirbtuves*, tikėdamiesi, kad pavyks sukurti bendrą literatūros teoriją, svaajojo įsteigti specialų leidinį. Benagrinėjant meninius tekstus, juos „užklupo“ Péterio Esterházy'o „Gamybinis romanas“. Tas mažasis romanas (taip vengrai vadina apysaką) mus sužavėjo, – prisimena Endre. – Kūriny, kurio visi laukėme, neįsivaizduodami, kas tai galėtų būti. Išskirtinis šiuolaikinės vengrų literatūros įvykis.

Esterházy'o romanas buvo ryškus, kryptingas, aiškus, gerai organizuotas, tikrai vengriškas, gyvenimiškas, sėkmingai išvengiantis iš anksto jam paspęstų spąstų. Nešvankybės pakeitė labai plataus diapazono vengriškas humoras, sarkazmas...

Pasak vengrų literatūrologų, Esterházy's sukūrė tokią erdvę, kurioje telpa tradicinis sąlygiškumas, didžiulė erudicija ir gyvenimiška patirtis. Vyras, tėvas, matematikas (jis toks ir buvo), futbolininkas (jis toks ir buvo) sukalė romaną taip, kad siūlės nebraškėtų...

Bojtáras studijoje „Literatūros mechanizmas“, lygindamas „Gamybinį romaną“ su avangardistų kūriniais, pabrėžia: klasikinis avangardistas Duchamp'as

parodoje kaip skulptūrą išstatė unitazą, o Esterházy's pasielgė priešingai – literatūrą taip veiksmingai įterpė į gyvenimą, kad ją galima remtis net realiose diskusijose.

Tai knyga, kurioje gali nutikti bet kas, net absurdiškiausi dalykai, pavyzdžiui, romanas ima pats rašyti save. Jį galima vadinti dienoraščiu, asmenine epopėja, išpažintimi, kurioje rašytojas visą ankstesnį savo gyvenimą negailestingai paaukoja literatūrai. Tai savotiška vengrų biblija, skirta esamoms ir būsimoms kartoms.

Balatonfiuredo, kurį vietiniai vadina tiesiog Fiuredu, vengrų literatūros vertėjų namai paslaptinai tylūs, gaubiami kerinčios ramybės. Pirmiausia į akis krinta ne pastatas, bet viską užvaldanti dvasia kaip šventovėje ar vienuolyne. Vartai visada užverti, kažkur toli pasigirsta skambutis, ateina besišypsanti moteris, kurios veide niekas daugiau ir netelpa, tik šypsena, atstojanti visas žinomas pasaulio kalbas. Girgžteli varteliai, ir patenki į rojus kampelį: medžiai, gėlynai, pievelė. Seni laiptai, sugėrę daugybės žingsnių aidą, veda prie durų, už kurių prasideda gyvenimas, persmelktas literatūros. Čia apstu knygų, daugiausia žodynų... Milžiniška žodžių saugykla. Tie žodžiai pasirengę užklupti tave netikėtai, nelauktai, primygtinai reikalaudami, kad įsileistum juos į protą ir širdį.

Pro šalį eina turkų vertėja, lengva kaip šešėlis, primindama siauras šešėliuotas Stambulo senamiesčio gatveles, paslaptinai tylus haremo koridorius. Madoniško veido vengriško gymio Agne Nadj-Mihaly, atvykusi iš Paryžiaus, virtuvėje verda kavą. Ji čia gyvena dažnai – jau aštuonerius metus verčia savo mylimo rašytojo Péterio Esterházy'o kūrinis. Susigyvenusi su visa Vengrija, jos gamta, kultūra, istorija, atveriančiomis neišsemiamus rašytojo kūrybos kodus – nuo tautosakos, padavimų iki sarkastiškų anekdotų.

Skambutis trumpam nutraukia malonų dairymąsi po elegantiškai puošnią svetainę.

Atrodo, čia visi savi, seniai pažįstami, susibėgę, genami rūpesčio iškelti dambravoj klimpstantį vežimą.

Vertėjų namų vadovas Peteris Racas moka svečius suburti bendravimui, todėl čia ne tik dirbama – verčiama, studijuojama, bet ir vyksta diskusijos, susitikimai, simpoziumai, virtuvėje ar valgomajame nesi- baigia pašnekesiai apie gyvenimą, literatūrą, kultūros vaidmenį ir likimą... Žinau, kad pasaulyje vertėjų namų daug, vis dėlto tokių kaip Balatonfiuredo, ko gero, daugiau nėra. Tą lemia ne pastatas, ne aplinka, bet širdis, plakanti, kalbanti visomis kalbomis tuo pačiu ritmu.

2

iš mažosios vengrų pornografijos

(pagal Péterį Esterházy)

apie kalbos jausmą

ištratinus jausmą kalbos
nėra ir nebebus tautos

kraujo apytaka

kraujas į žemę sunkiasi
visada kartu
su neapykanta

kas yra poezija?

poetas neturi
ką pasakyti
ir tai jau
yra
poezija

nepamirštamas gyvenimo atspalvis

kadaro socializmo guliašas
kremlinio atspalvio padaže

socialinė programa

susiraskim tokią mėšlo krūvą
kurioje būsime kraujo broliai

kaltės jausmas

ateinant pavasariui
žmogų apima džiugesys
tarytum jis pats ateitų

dar apie demokratiją

išgyvenom
iškovotą demokratiją
ant užpakalinės
pergalės sėdynės

valdžios apturėjimas

kad matytų visi
kaip atrodo valdžia
išrengė ją nuogai
pasiguldė
ir apturėjo

kodėl reikia grožėtis?

kritikuojama valdžia
išrengiama nuogai
tačiau išrenginėti
negalima negrabiai

išrenginėti reikia
taip kad jai būtų
smagiai malonu
o mes galėtume grožėtis
kaip liemenėlė krinta
kelnaitės šlepteli ant kulnų

nemokantiems išrenginėti valdžios
patartina nekišt prie jos nagų
verčiau moteriškai
valdžia juk visados kvaila
o pasiutus blaškytis
nuogalė sutraiškys visus

geriau bus jei elgsimės taip
kad galėtume ja grožėtis

birželio šešioliktoji, arba vengras kariamas iki mirties

tą dieną
birželio šešioliktąją
vengrasėjo
vesdamas mylimą moterį
prie dievo motinos mažojo altoriaus
prisiekė kad mylės amžinai nesiskirs

tą dieną Imrę Nagy
pakorė

lijo lietus

dabar jis mini kasmēt
kaip Imre Nagy's
buvo kariamas
iki mirties

ATEITIES PROJEKCIJA Į PRAEITĮ

Nuo distopijos iki intelektualiojo romano

Pristatydama labiausiai dėmesį patraukusius 2016-ųjų antrojoje pusėje ar pabaigoje pasirodžiusius romanus, pradėsiu nuo savo mėgstamo žanro – distopijos. Romano „Ratas“ (į lietuvių kalbą vertė Marius Burokas, *Tyto alba*) autorius – amerikietis, Šiaurės Karolinoje gyvenantis Dave’as Eggersas, parašęs dešimt gana nemažo pasisekimo sulaukusių knygų, įkūręs nepriklausomą leidybos bendrovę *McSweeney’s*. Jis yra ir vienas iš nepelno organizacijos 826 National, padedančios jauniems kūrėjams tobulinti savo gebėjimus, vadovų.

Kertinė romano sąvoka „ratas“ – tai operacinė sistema, aprėpianti vis daugiau gyvenimo sričių, nuo socialinių tinklų profilių, įvairių asmeninio gyvenimo atributų ir pomėgių iki sąskaitų apmokėjimo programų. Dviejų dalių romane pateikiamas hipertrofuotas šiuolaikinės technologizuotos visuomenės vaizdas, sutirštintas jos paveikslas, distopinė ateities projekcija. Pagrindinė romano herojė Mėja gauna svajonių darbą „rate“ – informacinės interneto debesijos tinkle, užklojančiame beveik visą pasaulį. Pats autorius, paklaustas apie romano genezę, teigia daug metų dėliojęs gana neapibrėžtus, be aiškios krypties apmąstymus apie technologijas, apie internetą ir jų vaidmenį visuomenėje. Kilusias idėjas, net pavienes scenas užsirašydavo. Staiga toptelėjo mintis apie jauną merginą, pradedančią dirbti utopiškoje kompanijoje. Autorius Mėjos akimis perteikia susirūpinimą dėl visagalių technologijų diktato, verčiančio aukoti privatumą, paminti demokratijos vertybes.¹

„Ratas“, pasitelkdamas technologijas, siekia apriboti gyvenamojo pasaulio įvairovę, naikina intymumą, tai, kas asmeniška, paversdamas kolektyvine tinklo nuosa-

vybe. Romano kodas puikiai atitinka daug kartų panašiam kontekste minėtą vaizdinį, kurį Jeanas Baudrillard’as pavadino postmodernistine simuliacrine hipertikrove. Būtinybė nuolat gyventi virtualiame tinkle, intymiausias kasdieninės veiklos detales paverčiant viešu, visiems prieinamu įvykiu, primena Sartre’o apibūdintą

žvilgsnio fenomenologiją. Priverstinai „išviešintą“ Aš uzurpuoja *Kito* / *Kitų* žvilgsniai. *Kitas* reikalingas, kaip Aš tapsmo ir tapatinimosi galimybė, tačiau drauge *Kito* žvilgsnis pasisavina, užgrobia Aš. Esant gyvam santykiui, šio ryšio priešybės gali daryti teigiamą poveikį viena kitai, padėdamos augti ir skleistis. Tačiau šiuo atveju, kai gyvą santykį pakeičia būties simuliakras – kasekundinis „mirksinimas“ ir „švilpinimas“, – prarandama galimybė būti ne tik autentiškai atspindėtam, bet ir įteisintam, nes nuolatinė „didžiojo brolio“ kaimynystė, prievolė nuolat atsižymėti „Rato“ virtualybėje neleidžia pasinerti į tikrovę anapus jo sienų, atima viltį, kad pavyks užmegzti gilesnį žmogišką ryšį. Pirmoji Mėjos reakcija, pamačius didingą „Rato“ kompleksą, labai džiugi: „Dieve mano, pagalvojo Mėja. Patekau į rojų. Miestelis buvo erdvus ir pakrikas, akino Ramiojo vandenyno spalvomis, bet viskas čia apgalvota iki mažiausių smulkmenų, sukurta pačiomis išmaningiausiomis rankomis“ (p. 7).

Draugės Anės padedama patekusi į išsvajotą darbovietę, įkurtą trijų korifėjų – Tajaus, Eimono Beilio ir Tomo

Stentono, pagrindinė herojė džiaugiasi puikiai sutvarkyta „Rato“ infrastruktūra, maloniais bendradarbiais, išskirtiniu dėmesiu ir vis platesniais ryšiais: „Už „Rato“ sienų viskas buvo triukšmas ir kova, nesėkmės ir purvas. Bet čia – čia viskas išbaigta. Geriausi pasaulyje žmonės kūrė geriausias pasaulyje sistemas, o geriausios pasaulyje sistemos nešė pinigus, tiesiog nesuskaičiuojamas lėšas, už kurias sukurta visa tai aplinkui – geriausia darbovietė pasaulyje. [...] Kas gi kurs utopijas, jei ne utopistai?“ (p. 36). Romano veiksmui įsibėgėjant, atsiskleidžia vis daugiau ypatumų, liudijančių, kad menama utopinė tikrovė iš tikrųjų yra niūriai distopinė – kuriamas totalios nuolatinės kontrolės mechanizmas. Į postmodernųjį panoptikumą panašus romano erdvėlaikis vis labiau kausto herojus, skverbiasi į intymiausias gyvenimo sritis – paviešinami Mėjos santykiai su keistuoliu Frensiu, kišamasi į asmeninį jos tėvų ir buvusio draugo Merse-rio gyvenimą. „Rato“ kūrėjų tikslas – kuo labiau išplėsti savo įtakos zoną. Bandydama išpirkti jai primestą kaltę, Mėja ryžtasi tapti „skaidri“ – filmuoja savo išgyvenimus, potyrius ir transliuoja visam „Ratui“. Kuriamas *Demo Veik* programa, numatanti į šį tinklą įtraukti bene visus pasaulio gyventojus. Paradoksalu, bet vėliau išaiškėja, kad naujoji paslaptinga Mėjos simpatija yra pagrindinis kompanijos įkūrėjas, kritiškai pažvelgęs į „Rato“ siekiamą įdiegti visuotinę minčių, jausmų, veiksmų kontrolę. Deja, net tragedijos, ištikusios buvusį draugą Merserį, Tajų, tėvus, Anę, nepriverčia Mėjos atsitokėti, kad suvoktų padėties rimtumą.

Iš pradžių abejoju, ar nepabos skaityti šio gana didelės apimties (p. 455) kūrinio, nes romano potekstė gana aiški, dalį įvykių galima nuspėti kaip ir distopinių istorijos moralą. Vis dėlto autorius sugeba išlaikyti skaitytojo dėmesį, pateikdamas daugybę maloniai netikėtų staigmenų. Romano stiprybė – tankiai suauštas siužetas, sodrūs veikėjų portretai, iškalbingai, įtikinamai ir nebanaliai atskleista aktuali tema, atidumas detalėms, gyva, autentiška, vietomis šiurkšti herojų kalba. Prie „Rato“ sėkmės prisideda, mano galva, pavykęs Mariaus Buroko vertimas. Kūrinys, susijęs su mūsų kasdienybės aktualijomis, vertas dėmesio – turėtų patikti visiems distopijų ir ne tik jų gerbėjams.

Jaunos JAV autorės (g. 1989) Emos Cline romanas „Merginios“ (vertė Anita Kapočiūtė, *Baltos lankos*) iškart sulaukė sėkmės – tapo bestseleriu, vertimo teises įsigijo 38 šalys. Prisipažinsiu, suintrigavo knygos anotacija – joje teigiama, kad romane, paremtame tikra sekta, kurią subūrė vienas žinomiausių JAV nusikaltė-

lių Charlesas Mansonas, istorija, autorė gvildena „tamsiąsias moteriškumo puses“. Užkimbu ir, tiesą sakant, nenusiviliu. Pasakojama iš jau suaugusios pagrindinės herojės Evės Boid perspektyvos. Veikėja grįžta į 1969-ųjų vasarą Šiaurės Kalifornijoje, kai kartą parke pamatė merginas, sužavėjusias ją nevaržomai laisva laikysena. Jos priklausė Raselo, besidedančio išskirtiniu talentu, nesuprastu genijumi, sektai. Evė, ypač prisirišusi prie vienos iš merginų – sambūrio sielos Siuzanos, įsitraukia į sektą ir atsiduria per žingsnį nuo žiauraus nusikaltimo. Romano autorė nesi-stengia tuščiai intriguoti – jau pačioje kūrinio pradžioje esama užuominų, kad bus įvykdyta kažkas nesuvokiama- mai šurpas: „Jie sugena visus į svetainę. Akimirksnis, kai išsigandę žmonės suvokia mielą savo gyvenimų kas-dienybę – rytinį apelsinų sulčių gurkšnį, dviračiu minamą lankstą, jau praėjus. Jų veidai mainosi lyg prasiveriančios langinės, atsikabinančios anapus akių“ (p. 11).

Cline sutelkia dėmesį į sektos psichologiją, mėgina atskleisti priežastis, lėmusias, kad merginos įsitraukė į pra-gaištingą grupuotę, ypač daug dėmesio skiria Evei – tėvų skyrybos, pašliję santykiai su mama pastūmėja jautrią paauglę, pasiklydusią savo pačios mintyse ir jausmuose, veltis į pavojingus santykius, įžengti į uždraustą teritoriją, viliojančią saldžia pavojaus nuojauta. Kita vertus, romano autorė įtaigiai parodo ne tik „kabliukus“ – šėtonišką mani-puliacinį mechanizmą, kuriuo gudriai naudojasi grupuo-tės vadeiva Raselas, – bet ir sukrečiančią tiesą, kad įvairios išorinio gyvenimo aplinkybės yra nors ir svarbus, tačiau vargu ar pagrindinis veiksnys, stumiantis į nusikaltimą. Veikėjų viduje seniai siaučia tamsūs gaivalai, gundantys

pasiduoti nevaldomam kruvinam potraukiui. Romanas išsiskiria teminiu platumu ir kondensuotumu – pagrindinės herojės Evės Boid pasakojimą vykusiai įrėmina naujųjų laikų istorija. Toks testinumas sustiprina pagrindinę mintį ir psichologinį romano kodą – ir 1969-ųjų, ir šių dienų paaugliams būdinga gąsdinanti dvasios ir psichikos sumaištis, kurią autorė subtiliai išryškina, lygindama įvairias kartas. Pagrindinę temą apie sektų vidaus hierarchijos formavimąsi ir funkcionavimą, nuožmų atskilusių narių persekiojimą papildė tėvų ir vaikų santykių, beato-dairiško paauglių žavėjimosi vadinamosiomis kultinėmis asmenybėmis, kūno ir dvasios brendimo, vyrų ir moterų psichologijos analizė. Štai kaip herojės lūpomis atskleidžiamas skirtingas vyrų ir moterų santykis su savimi ir kitais: „*Laukia, kad man kas nors pasakytų, kas man yra puiku. Vėliau susimąščiau, ar tik ne tai buvo priežastis, kodėl rančoje moterų buvo daug daugiau negu vyrų. Visas tas laikas, kurį aš skyriau pasiruošimui ir straipsniams, mokantiems mane gyvenimo, iš tiesų buvo tik laukiama, kuriame trainiojasi, kad būčiau pastebėta, – savo ruožtu vaikinai tą patį laiką skyrė tapti savimi*“ (p. 29).

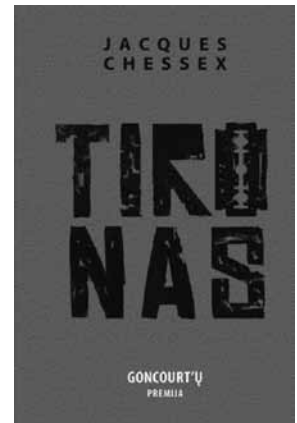
Vis dėlto įdomiausia romane tyrinėti skirtingas įsitraukimo į Raselo gaują istorijas, vienaip ar kitaip susijusias su nusivylimais, su neišsipildžiusia savirealizacija, troškimu tapatintis su kažkuo, kas kelia visuotinį susižavėjimą. Evė siekia užmegzti kuo artimesnį ryšį su „laisvomis nerūpestingomis“ merginomis, kad ją atspindėtų ir paliudytų Kito žvilgsnis. Kad tame žvilgsnyje slypi nuožmės prievartos geluonis, paralyžiuojantis protą ir dvasią, parodo tragiškas istorijos finalas.

Šveicarų literatūros klasikas Jacques'as Chessexas pristatomas ir kaip poetas lyrikas, ir kaip aršus visuomenės kritikas. Prieš imdama į rankas jo knygą „Tironas“ (iš prancūzų kalbos vertė Violeta Tauragienė, *Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla*), sužinojau iškalbingą faktą, kad už šį romaną Goncourt'ų premija pirmą kartą apdovanojamas rašytojas ne prancūzas. Perskaičiusi galiu paliudyti – prestižinio apdovanojimo „Tironas“ tikrai vertas.

Keturi skyriai – „Krematoriumas“, „Dioniso dvasia“, „Pavydas“, „Aukojimas“ – pradedami epigrafa iš Jobo knygos. Toks citatų parinkimas nuteikia mąstyti apie įtemptą biblinio Jobo ir Dievo – aukščiausiosios tėvišku-

mo apraiškos – santykį, apie be priežasties baudžiantį, valią atimantį Jo paveikslą, apie savotiškai iškreiptą, kankinantį ryšį, kurio atgarsių esama ir knygos herojaus Žano istorijoje. Daktaras (taip visi vadina protagonistą tėvą) iš tikrųjų stipri ir valdinga figūra, pabrėžianti savo visagalybę, reikalaujanti visiško paklusnumo neginčytinam jo autoritetui. Veikėjo prisiminimuose (tėvas juokaudamas prideda peilį prie mažojo Žano kaklo ir gąsdina jį suvalgysiąs) galima atsekti biblinį Izaoko aukojimo ritualą. Abu veiksmus vienija pasyvus aukos vaidmuo ir viską lemianti didžiojo tėvo figūra. „Tironas“ teminė kvintesencija – psichoterapiniai motyvai, susiję su Žano Kalmė, trisdešimt aštuonerių metų gimnazijos mokytojo, kurį iki šiol slegia tėvo galia ir autoritetas, istorija. Nors romanas prasideda nuo herojaus tėvo mirties, Žano psichika vis tiek neįstengia ištrūkti iš pragaištingos jų tarpusavio santykių dialektikos. Žano Kalmė istorija atskleidžiama įvairiais rakursais ir, sakyčiau, kiek sutirštintai. Vietomis norėdavosi herojų papurtyti, kad atsikvošėtų, vietomis apimdavo abejonės, ar destruktivus tėvo ir sūnaus ryšys gali nuvesti taip toli, iki pat nebūties? Vis dėlto asociacijos su skaitytomis psichoterapinėmis istorijomis, su Franzo Kafkos biografija, net su neseniai matytu filmu „Skilimas“ (vyras, kurį vaikystėje nuolatos traumavo motina, suserga disociacija, lemiančia psichinį procesų rišlumo sutrikimą, asmenybės skilimą) verčia tikėti protagonisto istorija.

Sūnaus ir tėvo santykiai romane atskleidžiami itin polifoniškai, supinant keliolika iš pirmo žvilgsnio skirtingų plotmių. Manėčiau, tai romano stiprybė – Žano Kalmė tragedija atskleidžiama lyriškai ir poetiškai, o drauge brutaliai apnuoginama iki didžiausio galimo intymumo, braižant vidines psichinės tikrovės koordinates. Tam pasitelkiami įvykiai iš herojaus praeities, niūri dabarties kasdienybė, mitų, pasakų, religijos, istorijos, literatūros kontekstai, psichoanalizė, pavyzdžiui, sapnų apie viską traiškančią jautį (juo pasi-

vertęs Dzeusas) motyvai. Būtent todėl „Tironas“ yra ir psichologinis, ir filosofinis, ir intelektualinis romanas.

Štai kaip išraiškingai ir kontekstualiai aiškinama Žano tragedijos esmė: „*Gali likti vaiku, juk Tėvas valdo. Juk jis budi. Juk jis tau pasirodė visa savo audringa ir valdinga puikybe. Dzeusas! Perkūnsvaidis Jupiteris! Tėviškos analogijos kilo iš amžių glūdumos. Sutvėrėjo vietininkas, Karalius Dievas, Valstybės tėvas, savo pavaldinių kunigaikštis – gausybė griežty, baudžiančių, tegu ir šiurkščiai geranoriškų, pater familias pavidalų*“ (p. 124). Ši citata atskleidžia ir kolektyvinius, ir asmeninius pasąmonės konstruktus, mąstymo schemas. Akivaizdu, kad Žanui tėvas yra jėgos, verčiančios paklusti, griežtos tvarkos, despotiškumo simbolis. Kita vertus, tokia tėvo projekcija jam savaip netgi patogi – galima užimti silpno, paklusnaus vaiko poziciją, užuot savarankiškai tvarkius gyvenimą kaip suaugusiam žmogui. „Tirono“ protagonistas vengia atsakomybės, kankinamas kaltės, kad jaučia tėvui ir meilę, ir neapykantą vienu metu, paversdamas jį nenuvainikuojamu autoritetu ir centrine psichikos figūra.

Žano pasyvumą, išglebimą liudija ir nebrandūs santykiai su moterimis (kūno ir dvasios impotencija paženklintas ryšys su Katyte), ir autoriteto baimė (nuolaidžiavimas gimnazijos direktoriui, kuris jam primena tėvą). Į tekstą meistriškai įpinami iškalbingi epizodai (kai Žanui pasivaidena miręs tėvas, iš pirmo žvilgsnio nereikšminga detalė – lazdos galas – primena jo varpą), liudijantys nesugebėjimą išsivaduoti iš sąmonę užvaldžiusios *Kito* kontrolės. Žanas ir pats į save žvelgia tėvo akimis – atrodo niekam tikęs, nieko verta menkysta. Ši savinieka, žvelgiant per *Kito* prizmę, nuodija jo santykį tiek su pačiu savimi, tiek su kitais, tiek su visu pasauliu.

Romano autorius įžvalgiai remiasi Sartre'o aptarta žvilgsnio fenomenologija – *Kitas* iš tikrųjų reikalingas, kad subjektas turėtų su kuo tapatintis, tačiau *Kito* žvilgsnis uzurpuoja, savinasi, neleidžia skleisti autentiškai savasčiai. Taip nutiko ir Žanui, tiek geidusiam, tiek bijojusiam išvysti tėvo žvilgsnį. Sūnaus akyse tėvas, net praradęs fizinį kūnišką pavidalą, amžinai gyvas – jam ir toliau priklauso tiek kuriamoji galia, tiek visų kūrinių kontrolė. Romano autorius nuosekliai atskleidžia Žano patiriamą

psichinę įtampą, parodo jos išlydžius (protrūkis bare, savižudybė). Nors protagonistas supranta tėvo jam padarytą ir toliau daromą žalą, kuriai pasipriešinti neturi pakankamai vidinių resursų, net menkus vilties blyksnius iškart užgesina autoritarinė ranka. Protagonisto savivoka atskleidžiama, pasitelkiant mitinį Minotaurą ir Kroną vaizdinį: „*Jį, Žaną Kalmė, irgi surijo jo paties tėvas. Su visais dūbliais. Sunaikino. Ir jį apniko audringa neapykanta tam žmogėdrai daktarui, visiems kitiems žmogėdroms, sunaikinusiems savo sūnus, savo vaikus, toms tolydžio atnaujinamoms jauno kūno – paštetų mėsos, malonumų mėsos, patrankų mėsos – duoklėms, duoklėms visos tos mėsos, kurią jie amžių amžiais šiurpiai aukojo, kad ja maitintųsi, pramogautų, tukty, didintų savo teritoriją*“ (p. 157).

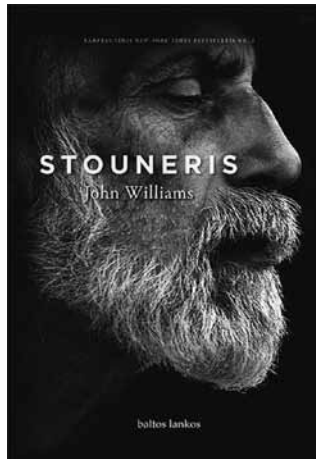
„Tironas“ – tai romanas apie pabaigą, mirties vaizdinių čia iš tikrųjų daug (Daktaro mirtis, jaunos Kalmės mokinės Izabelės mirtina liga, paties herojaus savižudybė...). Atskleidžiama ir dvasinė, psichinė nebūtis, kuri protagonistą ištinka anksčiau negu nužudomas kūnas. Ribinių egzistencijos situacijų apmąstymas sustiprina filosofinį romano matmenį, pagrindinio veikėjo dvasinė būseną, neviltis ir resignacija suartina „Tironą“ su Sartre'o „Šleikštuliu“, Camus „Svetimu“...

Kitas svarbus knygos aspektas, atsiskleidžiantis per Daktaro ir Žano konfrontaciją, – simboliu tapęs vienos kartos paveikslas. Esminė protagonisto bėda – nesugebėjimas jaustis laisvam, atsikratyti autoritarinės ar net totalitarinės kontrolės ir pasitikti demokratiją, kurią įkūnija herojaus mokinių maištas. Didžiausia veikėjo problema – nesugebėjimas priimti laisvės duotybes. Kartų konfliktas simboliškai atskleidžiamas, Žanui stebint miestelio jaunuomenę, savo mokinius, palaiškant ryšį su kone dvigubai jaunesne mylimąja Katyte.

Romano stilius šiurpiai lyriškas. Idiliškus gamtos vaizdus, iš pradžių poetišką Katytės ir Žano meilės ryšį pertraukia itin realistiškai veikėjo prisiminimai, perversiškų santykių su tėvu epizodai, paliekantys kartų prieskonį. Šios polifoniškos, įtaigios, meniškos knygos viršelį, simboliškai dekoruotas skutimosi peiliuku, puikiai perteikia bendrą nuotaiką ir pranašauja tragišką finalą...

Johno Williamso romanas „Stouneris“ (*Baltos lankos*) pasirodė praėjusių metų pradžioje, todėl daugeliui turbūt

jau žinomas. Vis dėlto labai norisi aptarti šį kūrybišką, Violetos Tau-ragenės išverstą kūrinį, tapusį tarptautiniu *New York Times* bestseleriu. Pasak literatūros apžvalgininko Timo Kreiderio, šis romanas „geriausias Amerikoje, nors apie jį nieko nesate girdėję“. Tiesos jo žodžiuose tikrai yra – „Stouneris“, pirmą kartą išleistas 1965 m., liko nepastebėtas, tačiau 2003 m. prikeltas antram gyvenimui, pasirodė *New York Books Review Classics* serijoje. Beje, šis kūrinys daug populiaresnis Europoje negu gimtinėje, drįščiau spėti, dėl savo kontempliatyvumo, gilaus, melancholiško egzistencializmo, stojiškos ir pasyvios protagonisto laikysenos – JAV skaitytojams visa tai, matyt, ganėtinai svetima. Romano autorius pelnė nemažai apdovanojimų, kūrinys išverstas į keliolika kalbų. Williamsas lyginamas su Williamu Faulkneriu, Scotu Fitzgeraldu, Johnu O'Hara, Raymond Carveriu... Kiek abejojama dėl kai kurių lyginimų pagrįstumo, pripažįstu, kad „Stouneris“ – ištis geras romanas.

Jei skaitysime tik paviršinį kūrinio lygmenį, atrodys, kad pasakojama niekuo neišsiskirianti vieno provincialo istorija. Vaikystę Misūrio fermoje praleidusį Viljamą Stounerį, kuriam šeima buvo numaćiusi agronomo karjerą, pavilioja kalbos galia – sujaudintas Shakespeare'o septyniasdešimt trečiojo soneto, pasirenka akademinę karjerą, tampa literatūros profesoriumi. Nusivylęs žmona, kuri bando prieš jį nuteikti mylimą dukterį, pavargęs nuo akademinio pasaulio veidmainysčių, trumpalaikę paguodą randa, užmezgęs ryšį su literatūros studente, bet meilės neišsaugo. Galiausiai Stounerį pasiglemžia liga.

Daug įdomesnis ir įtaigesnis giluminis romano lygmuo. Nors vyrauja minorinės nuotaikos, radau jame ir kai ką itin pozityvaus – išaukštinama kalbos galia, poetinio žodžio trauka ir prasmė. Išgirdęs Shakespeare'o sonetu koduotą kalbos šauksmą, Stouneris ryžtasi iš esmės pakeisti savo gyvenimą, nepaisydamas įvairių

nesėkmių, konfrontacijos su kolega, nemalonumų darbe... Protagonisto paguoda ir stiprybės šaltiniu tampa literatūra. Iškalbingas romano epizodas, kai mirštantis Stouneris varto knygas ir aptinka savo parašytąją: „Pasuko galvą. Jo naktinis stalelis buvo apkrautas knygomis, prie kurių seniai nebuvo prisilietęs. Jis čiupo jas ranka, stebėjosi savo pirštų plonumu, lenkiamų sąnarių įmantrumu. Pajuto juose jėgą ir leido jiems ištraukti knygą iš tos didelės krūvos. Ieškojo savo knygos, ir kai ranka ją laikė, šypsojosi tam raudonam pažįstamam viršeliui, seniai išblukusiam ir nusitrynusiam. Jam buvo nesvarbu, kad ta knyga jau pamiršta ir niekam nereikalinga; jam visada atrodė kone banalu svarstyti apie jos vertę. Jis neturėjo iliuzijų, kad ras save joje, tose blunkančiose raidėse, ir vis dėlto žinojo, kad menka jo dalelė, kurios paneigti jis negalėjo, čia yra ir čia bus“ (p. 326). Taip išreiškiama viltis ir subtiliai primenama tęstinumo, suteikiančio gyvenimui prasmę, galimybė.

Kitas svarbus romano lygmuo – sudėtingi tarpusavio santykiai. Konfliktas su kolega Lomaksu, tylios pagiežos persmelkti santykiai su žmona, jos „suorganizuotas“ protagonisto ryšis su dukra atšalimas atskleidžia instrumentinį, anot Martino Buberio, *Aš-Tai* santykių lygmenį. „Stouneris“ byloja, kaip sunku bendrauti, kai vadovaujamas skirtingais principais ir nuostatomis, kokia menka žmonių susikalbėjimo tikimybė. Visa tai Williamsas atskleidžia meistriškai ir įtaigiai.

Trečias svarbus kūrinio aspektas – herojaus susitaikymas su kūno ir dvasios netvarumu, trapumu. Stouneris turi daug laiko įsiziūrėti į savo „vidinius kambarius“. Egzistencinio liūdesio sklindinas romanas neįkyriai, bet labai atkakliai kviečia visus apmąstyti savo gyvenimo autentiškumą, atsikratyti būtų pančiojančių šampų ir teigia, kad verta gyventi net pasaulyje, apkrėstame abejingumo bacila. Bandykime įveikti savo pačių trūkumus, užplūstančias abejones, sekinančius konfliktus. Nes kitko mums tiesiog neduota.

Geras, daugiasluoksnis romanas. ■

¹ http://www.laloyolan.com/arts_and_entertainment/author-dave-eggers-sits-down-and-talks-the-circle/article_37aedbc2-330d-11e4-88a4-0017a43b2370.html

FREUDO NUOGYBĖS

Eksponuoti savo drobes Austrijoje Lucianas Freudas¹ visada atsisakydavo. Tik atsidūręs prie mirties slenksčio, nusileido, spaudžiamas *Kunsthistorisches Museum*, atsižvelgdamas į jo reputaciją. Bet nuvažiuoti į Vieną, kad pamatytų keturiasdešimt trijų savo paveikslų retrospektyvą, nespėjo. Kai 2013 m. spalio 8 d. vyko parodos atidarymas, dailininko jau nebebuvo tarp gyvųjų, įveiktas vėžio, jis mirė prieš dvejus metus liepos 20 d. Tai buvo paskutinė personalinė dailininko paroda, surengta su jo palaiminimu.

Kodėl Lucianas Freudas vengė eksponuoti savo kūrinius Austrijos sostinėje, galima tik spėlioti, bet mūsų sąmonei, mūsų širdims atsakymą iškalbingiausiai sufleruoja užrašas, kurį parodos organizatoriai padėjo po 1960–1961 m. nutapytu nėsčios Bernardinos Coverley, kuri laukėsi dukters Bellos, portretu: „*Paveikslas ekspnuojamas, pagerbiant Sigmundo Freudą² seseris, kurios po deportacijos iš Vienos žuvo mirties stovyklose – Rosa Aušvice, Mitzi Terezyne, Dolfi ir Paula Treblinkoje.*“

Kūryba ir naikinimas. Būtent šeimos, visuomenės likimas, visos epochos tragizmas sužadino Freudą kūrybinę energiją, sureikšmino dvilypį, gaivališką jo poreikį dauginti meno kūrinius ir palikuonis (su septyniomis moterimis turėjo keturiolika vaikų).

Vienoje nuotraukoje matome jį šalia įžymiojo senelio. Buvo saulėta 1938 m. vasaros diena. Sigmundas ir Lucianas nufotografuoti *Maresfield Gardens* 20 namo sode, Hampštedo kvartale, kur psichoanalizės kūrėjas praleido penkiolika paskutinių savo gyvenimo mėnesių (dabar čia Sigmundo Freudų muziejus). Šią rezidenciją rado ir perstatė Luciano tėvas Ernstas, architektas, 1933 m. kartu su žmona Lucie Brasch, sūnumis Stephenu, Lucianu

ir Clementu persikėlęs iš Berlyno į Londoną. Giminės patriarchui irgi atėjo laikas slėptis Didžiosios Britanijos sostinėje. Palikęs savo garsųjį kabinetą ir namą adresu *Berggase* 19 Vienoje, kur po anšliuso³ nebegalėjo gyventi, su žmona Martha Bernays ir dukterimi Anna birželio 6 dieną atvyko į Londoną. Nuotraukoje Lucianas stovi šalia savo senelio Sigmundo. Vilki šviesų kostiumą, balti marškiniai prasegti po kaklu. Dailus, skvarbaus žvilgsnio jaunuolis su vešlių kaštoninių plaukų kupeta atrodo vyresnis, nors jam dar tik penkiolika.

Piešėjo talentas atsiskleidė ankstyvoje jaunystėje. Visi, net senelis, laikė jį nepaprastų gabumų vaiku – *enfant prodige*. Labiausiai mėgo piešti gyvūnus. Netrukus, 1938–1939 m. sandūroje, dalis Luciano piešinių, tarp jų eskizas su penkiais paukščiais, nupieštas, kai jam buvo aštuoneri, pateko į vaikų kūrybos parodą, siurrealistų iniciatyva surengtą Londono *Guggenheim Jeune* galerijoje. Gyvūnai tapo viena iš didžiųjų Luciano Freudų aistrų ne tik meniniame gyvenime – azartiškas lošėjas dideles pinigų sumas švaistydavo ne tik kazino, bet ir arklių, šunų lenktynėse. 2002 m. tapydamas nuogos Kate Moss portretą, po pečių linija topmodeliui išstatuiravo dvi kregždes. Paskutinis, nebaigtas dailininko paveikslas – jo asistento Davido Dawsono aktas su šunimi Eliu, pavadintas „Skaliko portretas“ (*Portrait of the Hound*).

Sigmundui Freudui apsigyvenus Londone, Lucianas turėjo galimybę nuolat susitikinėti ir gilinti ryšius su seneliu, su kuriuo susipažino 1935 m. rugpjūtį, būdamas dvylikos metų. Ernstas tada nusivežė sūnų į Vieną, kad supažindintų su giminėmis – seneliu Sigmundu, senele Martha, teta Anna, tikriausiai ir su penkiomis senelio seserimis, iš kurių tik viena išvengė hitlerinių žudynių.

Per tą pirmą ir paskutinę viešnagę Vienoje Lucianas susižavėjo viskuo, ką išvydo *Berggasse* gatvės 19 name, – tai buvo antikiniai ąsočiai, egiptietiški bronziniai kūriniai, nepaprastas gultas, daugybė knygų, mumijų liekanos, Pompėjos freskų reprodukcijos. Po trejų metų beveik visi tie daiktai atsидūrė Hampštedo viloje.

Sigmundo tiesioginės ar netiesioginės įtakos vaikiaiui negalima nuvertinti. Tai jis visam gyvenimui užkrėtė Lucianą (Londone bičiuliai vadino jį Lu, Berlyne – Liuksu) aistra senovės Egiptui. Skulptūrų ir hieroglifų nuotraukomis iliustruota knyga *Geschichte Aegyptens*, kurią šešiolikmetis gavo dovanų, tapo jo mėgstamiausia – *livre de chevet*. Įamžino ją paveiksle „Natiurmortas su knyga“ (1993), akvarelėje „Egipto knyga“ (1994). Senelis kurstė nuo jaunumės ryškėjusį vaikaičio polinkį į meną, dovanodavo įžymių kūrinių, pavyzdžiui, Bruegelio Vyresniojo „Metų laikų“ reprodukcijas, puošniai apipavidalintas knygas („Tūkstančio ir vienos nakties“ angliškas leidimas).

Iki pat Sigmundo Freudo mirties 1939 m. rugsėjo 23 d., praėjus trims savaitėms po Antrojo pasaulinio karo pradžios, jiedu dažnai susitikdavo, daug kalbėdavosi, kartu apžiūrindavo senovės meno kolekcijas.

Dailininko kūriniuose pastebima dvejopa didžiojo senelio įtaka. Į tapybą perkeltas psichoanalizės metodas – varginantis, ilgai trunkantis pozavimas, kurio dailininkas reikalauja iš savo modelių, labai panašus į psichoanalitiko susitikimus su pacientais. O pastangos atskleisti paveiklo herojaus vidinį intymų pasaulį primena psichoanalitiko bandymus žodžiais „atrakinti“ paciento pasąmonę.

Skirtingai negu Baconas,⁴ kuris į savo paveikslų herojus žvelgė per atstumą, semdamasis inspiracijų iš prisiminimų, iš nuotraukų, Freudas su jais (ir su saviimi) galynėjosi fiziškai, perteikdamas tapyboje jų kūniškumą. „*Negaliu tapyti to, ko neturiu prieš akis.*“ Jo žvilgsnis skvarbus, plėšrus, su majeutikos⁵ požymiais, atskleidžiantis tiesą apie modelį, apnuoginantis tikrovės autentiškumą. Perfrazuojant Hegelį, galima būtų tarti, kad Lucianas Freudas tapė ne efemeriską, paviršinę *Realität*,⁶ bet gilią, substancialią *Wirklichkeit*.⁷ Realizmą, kuriam buvo ištikimas (tiesiog dievino Cour-

Lucian FREUD. *The Brigadier*. 2004

bet⁸), visais atžvilgiais suvokė originaliai.

„*Ko siekiu, tapydamas paveikslą? Kad jis stebintų, keltų nerimą, viliotų, būtų įtikinamas,*“ – sakė dailininkas. Kitaip tariant, Luciano Freudo realizmas nėra „tikslus“, fotografinis paviršiaus atspindėjimas, bet šalta, nerimastinga deformacija, besisiejanti su vokiečių XX a. 3-iojo dešimtmečio Naujuoju daiktiškumu.⁹

Prarają, kuri Freudo realizmą skiria nuo kitų dailininkų realizmo, išryškina labai charakteringas atvejis. Pietro Annigoni's, Florencijos dailininkas iš pasirinkimo (gimė Milane), tarptautinės šlovės viršūnę pasiekė 1955 m., kai nutapė karalienės Elžbietos II portretą.

Tas portretas buvo toks oficialus ir toks banalus, kad atsidūrė ant britų pašto ženklų. Annigoni'o paveiksle majestotas užgožia moteriškumą – tai visuomenės vaizdinių apie monarchę idealizacija.

Kai palyginame tą portretą su Freudo 2001 m. su kurtu karalienės atvaizdu, iškart pastebime skirtumus. Dailininkas rūsčiu, negailestingu žvilgsniu tyrinėja karūnuotos moters veidą, kurį įamžina drobėje, neslėpdamas amžiaus išvagotų raukšlių, užimamo posto naštos, slegiančių nuogastavimų ir abejonių. Lygiai taip jis žvelgė ir į Andrew Parkerį Bowlesą, pirmąjį Camillos¹⁰ vyrą. Paveiksle, pavadintame „Brigados generolas“ (*The Brigadier*, 2004), matome nejauną vyriškį, kuris atsilošęs sėdi fotelyje atsisagstęs mundurą, neslėpdamas nuovargio, apimtas melancholijos. Šis portretas, kaip apibūdino pats Parkeris Bowlesas, „*rodo britų imperijos nuosmukį*“.

Taigi, prieiname prie išvados, kad Freudas realizmas – tai „*nuogi apsirengusiųjų portretai*“, paties tapytojo žodžiais tariant. Tokiu pačiu negailestingu žvilgsniu Luciano Freudas tyrinėjo ir patį save, autoportretuose išryškindamas per muštynes gautus randus, senėjimo požymius, senatvines odos dėmes, egzistencinį nuovargį akyse.

Karalienė Elžbieta II, Andrew Parkeris Bowlesas, Kate Moss – išskirtiniai užsakovai ir neeiliniai modeliai menininko, kuris gyvenimo pabaigoje pelnė šlovę ir visuotinę pagarbą. Bet dažniausiai jam pozuodavo ne tiek įžymybės, kiek artimieji, su kuriais bendraudavo kasdien. Abi žmonos, Kitty Garman ir Caroline Blackwood, kaip ir kitos iš daugelio mylėtų moterų, menininkai, su kuriais draugavo, – Francis Baconas, Frankas Auerbachas ar Davidas Hockney's, vaikai, neretai įamžinami nuogi (ne tiek su svajingu Balthuso erotiškumu, kiek su perversišku jausmingumu), asistentas Davidas Dawsonas, daugybė šunų ir arklių, galerijos, kurioje eksponuodavo savo kūrinius, savininkas, motina Lucie („*tris šimtus metų nuo Rembrandto laikų joks dailininkas nebuvo taip nuoširdžiai ir tiksliai pavaizdavęs savo ryšio su motina*“, – teigia meno istorikė Lawrence Gowing).

„*Tapau tik tuos, kurie man artimi*.“ Privataus gyvenimo visata. Keletas jo vis gausėjančios šeimos narių atsirado 1983 m. paveiksle „*Erdvus interjeras (Po Watteau)*“ (*Large Interior W 11 (After Watteau)*, papildy-

dami meninę mozaiką. „*Šio pasaulio jungtis esu aš, tai aš esu rišamoji medžiaga*.“

Štai ir prisikasėme iki Freudų tapybos esmės – realizmo problema čia neatsiejama nuo gyvenimo sąryšių su menu. Šioje kertinėje vietoje derėtų pasitelkti žodžius paties menininko, kuris šiuo klausimu turėjo aiškų požiūrį jau nuo 6-ojo dešimtmečio. Dailininko uždavinys – per „*tikrovės intensyvinimą*“ „*perkelti gyvenimą į meno erdvę*“.

Tas perkėlimas (*translate*) yra tapatus psichoanalizės transfero (*transference*) procesui. Jau vien tai yra įdomu, nes liudija tiek asmenines, tiek intelektualines Luciano sąsajas su seneliu Sigmundu. Bet dar labiau stulbinančią išvadą padarė pats dailininkas: „*Būtent gyvenimo pažinimas gali suteikti menui visišką nepriklausomybę nuo gyvenimo, toji nepriklausomybė būtina, todėl paveikslas, kad sužadintų mūsų emocijas, niekada neturi apsiriboti gyvenimo mėgdžiojimu, jis turi gyventi savo gyvenimą, kad galėtų būti realaus gyvenimo atspindys*.“ Taigi, pagrindinis tikslas – parodyti tikrovę, išsklaidant melaginą iliuziją, kad tai, ką matome, yra tikroviška. ■

Spausdinama autoriui maloniai sutikus.

Vertė Kazys USCILA

Iš *Zeszyty Literackie*. 2016, nr. 4 (136)

¹ Luciano Freudas, vokiečių kilmės anglų tapytojas.

² Sigmundas Freudas, austrų psichologas, psichiatras, psichoanalizės kūrėjas. Luciano Freudas senelis.

³ *Anschluss* – 1938 m. kovo 12 d. įvykdytas neteisėtas Austrijos prijungimas prie nacistinės Vokietijos.

⁴ Francis Bacon – vienas žymiausių anglų XX a. dailininkų.

⁵ Majeutika – Sokrato taikytas metodas, kai tiesa išaiškinama, keliant klausimus ir reikalaujant trumpų logiškų atsakymų.

⁶ *Realität* – realybė (vok. k.).

⁷ *Wirklichkeit* – tikrovė (vok. k.).

⁸ Gustave Courbet – prancūzų XIX a. tapytojas, vienas garsiausių realistinės dailės atstovų.

⁹ Naujasis daiktiskumas – Vokietijoje 1919–1930 m. kilusi pasipriešinimo ekspresionizmui srovė.

¹⁰ Camilla – princo Charleso sutuoktinė.

¹¹ Antoine Watteau – prancūzų XVIII a. tapytojas, rokoko pradininkas.

MUZIEJUS IR DEMONAI*

DIDŽIOJO VALDOVO KARŪNOS VAGYSTĖ

7

Kalbant apie muziejų, negalima nepaminti ypatingos jo gyventojų grupės. Ne, tai ne tarakonai. Ne vorai, ne musės. Ne skruzdėlės ir ne blakės. Tai katės. Jas į šią kultūros įstaigą prieš daugelį metų sanitariniais tikslais atvežė net iš Rusijos. Jų protėviai ne vieną šimtmetį oriai gyveno ir dauginosi Sankt Peterburgo (vėliau Petrogrado, Leningrado ir vėl Sankt Peterburgo) Ermitaže – įsitaisę rūsiuose ne tik ištikimai tarnavo, bet ir naudojos įvairiausiomis laisvėmis, socialinėmis bei politinėmis lengvatomis. Ir tai suprantama, nes priklausė ypatingai kačių-muziejinių kastai, kuri kultūros ir meno lobyną saugo nuo įvairiausio plauko graužikų, kitų parazitų. Net sunkiausiais laikais Ermitažo katės buvo globojamos ir, neslėpkime, garbinamos. Antrojo pasaulinio karo metais per blokadą, kai Sankt Peterburgas buvo vadinamas Leningradu, o mieste siautė badas, net didžiausias niekšas nepakėlė rankos, kad nusuktų galvą muziejaus katei, tuo būdu prasimanydamas vakarienę. Tai buvo išskirtinė ypač išprususių, inteligentiškų, išdidžių, ribotą laisvę mylinčių kačių rūšis. Ermitažo katės ir pačios tą žinojo, todėl neretai leisdavo sau daugiau negu kiti pasaulio žinduoliai.

* Tęsinys iš KB Nr. 1

Šiandien muziejaus katės buvo riebios, tingios, gerokai išlepusios. Jau ne viena jų karta nebuvo mačiusi pelės, jūrų kiaulytės, juo labiau aštriadantės žiurkės. Gyvenimas muziejaus rūsiuose buvo pavydėtinaai nerūpestingas, neretai nuobodus, tačiau dvasiškai turiningas.

Darbuotojai šerdavo kates penkis kartus per dieną, racione netrūkdavo nei proteino, nei magnio, nei kalio, nei kitų gyviems organizmams būtinų medžiagų. Dažniausiai pusryčiams gaudavo po keptą upėtakį arba rūkytą karšį, papuoštą dailia krevete, priešpiečiams – tilapių ir didžiųjų Nilo ešerių, pietums – rūkytos Atlanto menkės, troškintos Kanados lašišos arba Ramiojo vandenyno tuno gabalą, pavakariams – baltasnapio kiaušinių ir strazdų kepenėlių, vakarienei – Indijos vandenyno ryklio pelekų sriubos, Sibiro raudonųjų ikrų ir gardžių Orleano karpio kukulaičių, kuriuos su begaline meile kas vakarą maldavo muziejaus direkcija. Kad nuotaika būtų pakilesnė, nepamiršdavo įvarvinti valerijonų – kačių pamėgto svaigalo.

Muziejaus katės, skirtingai nuo savo giminaičių, besitrinančių aplink atliekų konteinerius, buvo labai gerbiamos. Jų niekas nebardavo, neskriausdavo, nebausdavo, net už akių minėdavo geruoju. Todėl jos smagiai poravosi ir veisėsi. Kartą smalsi, buhalterijai neabejinga muziejaus darbuotoja pabandė jas suskaičiuoti, tačiau įpusėjusi trečiąją šimtą liovėsi. Žinoma, dėl nekon-

troliuojamo vislumo kildavo tam tikrų keblumų. Ypač dėl vardų, kad galėtum vieną ar kitą prisišaukti. Tačiau ir šis reikalas netrukus buvo saliamoniškai sutvarkytas – muziejaus direktorius Rafaelis Muzonas liepė visus katinus, nepriklausomai nuo amžiaus, vadinti Bicepsais, o kates – Čiurnomis.

Naktimis gyvenimas muziejuje virte virė. Čia netrūkdavo laukinių aistrų, balsingų kniaukčiojimų, turiningų pasisėdėjimų, prasmingų vakaronių, siautulingų linksmybių, giliamintiškų diskusijų apie meną, dvasingumą, pasaulio sandarą.

Kiekvieną vakarą muziejaus rūsio šiluminis mazgas virsdavo prašmatnia konferencijų sale. Tada ten būdavo ištis karšta. Susigrūdusios pakampės, susispietusios į grupes ir grupeles, sutūpusios ant vamzdžių ar turėklų, katės audringai diskutuodavo – žarstydavosi aukštomis frazėmis, neretai pranokstančiomis jų pačių suvokimą.

– Prašyčiau tylos! Laikykitės nustatytos tvarkos! – prikimęs miauksėjo riebus seminaro moderatorius. Užsikoręs ant elektros skydinės stogo, jis vadovavo diskusijai.

– Teorija *menas menui* seniausiai nebeaktuali! – nagaš draskydamas sienas karščiavosi vienas iš Čiurnoms patrauklesnių Bicepsų. – Neturime teisės apsimesti, kad gyvename Mėnulyje. Tik apsidairykime, kiek aplinkui neišspręstų socialinių, ekonominių, politinių klausimų, į kuriuos turi atsakyti menas.

– Menas niekada nebuvo ir nebus instrumentiškas, – įsikniaukė įžūliai prieštarauti viena iš Čiurnų, matyt, senmergė. – Tai ne vandens čiaupas ar dulkių siurblys. Meno paskirtis visai kitokia, – geidulingai pasišiaušė, išlenkusi nugarą.

– O kokia meno paskirtis?! Kokia?! – ironiškai murkė prie šilumos vamzdžio prilipusi jaunų katinų porėlė.

– Meno uždaviniai yra grynai dvasiniai. Tik jis gali prisibelsti į snaudžiančias vartotojų širdis, – neketino nusileisti dar vienas rainas Bicepsas, ką tik baigęs uostinėti svetimą pasturgalį.

– Be meno jaučiame tuštumos baimę! – kažkas gailiai užkniaukė tamsiame pakampyje. – Be meno esame akli! Be meno mes niekas!

– O aš visada tvirtinau, tvirtinu ir tvirtinsiu: netikiu, netikiu, netikiu, kad kažkas egzistuoja prieš tai ar po to, – įsitraukė į diskusiją iki tol snūduriavusi tukli rudaplaukė Čiurna. – Ne ką daugiau tikiu ir latentine metempsichoze, tariamuoju sielos persikūnimu. Apskritai niekuo netikiu. Esu nihilistė. Nebijau prisipažinti. Ir ką jūs man padarysit? Netikiu modernizmu, netikiu abstrakcionizmu, netikiu akcionizmu, netikiu formalizmu... Netikiu sielų bendravimu ir kūno iš numirusių prisikėlimu. Štai taip.

– Tu tiki realizmu! – pasišaipė ką tik pakampėje išsituštinęs paaugliškos išvaizdos pasišiaušęs Bicepsas. – Tu tiki tuo, ko nėra.

– Leiskite suabejoti, – įstėpė ką tik nusiprausęs garbaus amžiaus Bicepsas. – Mes visada turime turėti galvoje paprastą dalyką – tai kultūrinis kontekstas. Ne paslaptis, kad meno reikšmė ir įtaka ne visada būna vienoda. Ar badmečio Ermitaže laikais mūsų protėviai buvo pajėgūs kontempliuoti Rembrandto „Nakties sargybą“, mažųjų olandų šedevrus? Atsakau viena-reikšmiškai: ne. Ne, ir dar kartą ne. Tik būdami sotūs, saugūs pajėgiame suvokti religinių karų tragizmą, Renesanso epochą, jos meistrų didybę. Tik prikimštas pilvas leidžia grožėtis nemirtingu Džotu ir Kazimiru Malevičiumi, Vasia Kandinskiu, Mikalojumi Konstantinu Čiurlioniu.

– Palietėte labai svarbią temą, – įstėpė moderatorius. – Turbūt niekas iš čia esančiųjų neprieštaraus, kad meno dėsniai nėra nekintami.

– Nesąmonė! – miauktelėjo kažkuri iš jaunųjų Čiurnų.

– Kliesdysys! – pritarė ant vamzdžio tupintis nesubrendęs Bicepsas.

– Menas, kaip ir jo dėsniai, negali būti pastovus, – nekreipdamas dėmesio į replikas tingiai dėstė riebiausias iš visų Bicepsų. – Menas ir negali būti pastovus, visais laikais vienodai suvokiamas, nes ir gamta, ir protas kinta tiek laike, tiek erdvėje. Menas neturi ne tik pastovaus turinio, bet ir pastovių formų, pastovių estetinių kategorijų, apie tai dar anuomet Kaliningrade kalbėjo Imanuelis Kantas.

– Kantas klysta! – pasišiaušė vienas iš jaunųjų Bicepsų, madingai sulaižytu kailiu.

– Kantas atgyvenęs!
– Kantas nepaskaitomas! – purkštavo jam pritariančios jaunosios meno Čiurnos.

– Meno kategorijos yra apriorinės tik iš dalies, – varė toliau storulis, nekreipdamas dėmesio, kad vidurinėsios kartos Bicepsų ir Čiurnų grupelė, iš kažkur susiveikusi valerijonų, ėmė palaimingai kniaukti ir vartaliotis ant grindų. – Meno etika ir estetika yra prisitaikymo prie būties rezultatas.

– O intelektas? O protas? – karščiovosi raiša Čiurna, garsėjanti neeiliniu jausmingumu. – O protas?! O intelektas?! – šūkčiojo raitydamą uodegą.

– Protas vadovaujasi ne vien intelektu, – užšokęs ant turėklo ėmė kniaukti nevalyvos išvaizdos Bicepsas. – Intelektas yra įrankis. Tiesa, ne vienintelis.

– Štai ir vėl grįžtame prie instrumentalizmo, – sušnypstė iki tol prie durų snūduriavusi rudaplaukė Čiurna. – Instrumentalizmas man šlykštus. Nekenčiu instrumentalizmo. Instrumentalizmas mane vimdo.

– Menininkų vaizdiniai dažnai būna tokie pat neapibrėžti kaip ir mokslininkų, – toliau migdančiai murkė diskusijos moderatorius, kurio nuomonė pastaruoju metu muziejuje nebuvo itin vertinama. – Bet nekalbėkime apie meno bankrotą. Taip, anuomet snobų grupelės šlovintas Anri Bergsonas buvo iracionalistas, tačiau išpureno dirvą meno konvencionalizmui. Jis manė, kad meno formos yra konstruktai, tačiau ne savavališki, bet turintys pamatą daiktuose.

– Daiktuose?! – vėl spigiai pasišiaušė dvasingumą garbinanti Čiurna. – Daiktuose?! Įgnybkite man, aš tikriausiai sapnuoju!

– Kvailystė! – striktelėjo snūduriavusi katė. – Nesąmonė! Kliesdesiai!

– Kur tai matyta! Meno formų pamatas – daiktuose!

– Mes to taip nepaliksime! Kas taip pasakė? Kuris? – užsiplieskė grupelė Bicepsų, ką tik baigusią meilės žaidimus.

– Aš. Aš taip pasakiau! – kniauktelėjo raumeningas Bicepsas, aiškiai provokuodamas peštynes.

Netrukus Čiurnos jau draskė nagais Bicepsus, jaunesni katinai – vyresnius, „daiktininkai“ suleido dantis į „dvasininkus“, „kantininkai“ į „džotininkus“.

Seminaras, skirtas teorijai „menas menui“, virto pašėlusiai įsikniaukusių kačių orgija.

8

Gydytinai dvasingos prigimties bei dorovės vyriausioji fondų saugotoja Roza Kuzbas savo namų neturėjo, todėl jau daug metų gyveno muziejuje. Ji buvo atsakinga ne tik už sukauptų vertybių saugumą, šildymą, vėdinimą, bet ir už kačių gerovę, psichinę sveikatą. Visada, kai keturkojai įsisiautėdavo, Roza Kuzbas leisdavosi į rūsį daryti tvarkos.

Iš pradžių, turėdama menką darbo su gyvūnais patirtį, Roza Kuzbas nevengdavo kačių griežčiau pabarti, sušerdavo per kuprą, patampydavo už ūsų, už uodegos. Tačiau tokia drausminimo metodika duodavo priešingus rezultatus – suvaldyti dar labiau įsiaudrinusius įnamius tapdavo nebeįmanoma. Roza, atidžiai išstudijavusi ne vieną kačių elgesio vadovėlį, atlikusi pusmečio stažuotę Ermitaže, dabar į rūsį eidavo ne su pagaliu, žarstekliu ar bizūnu, o su kanklėmis. Įžengusi pro duris, atsisėdavo ant šilčiausio vamzdžio ir, švelniai braukdamą pirštais per stygas, raminau uždainuodavo:

Įsibėgėjusios melodijos ir medijos

Jau ima rodytis

Visuomenės žyniams, kuratoriams

Ir apriorinėms bei episteminėms kategorijoms

Išgirdusios paslapties kupinus žodžius, katės suklusdavo, liaudavosi rietis, sustingdavo it mumijos. Užburiantis fondų saugotojos Rozos Kuzbas sopranas toliau migdydavo klausytojus:

Savirefleksija

Savistaba

Medialumas

Maginiai antrininkai

Su dirbtiniais ūsais

Su iškilmių karūnomis

Insignijos

Rodančios kilmę ir lemtį

Pasigirdus ramiam kolektyviniam murkimui, Roza atsargiai padėdavo kankles ant vamzdžio ir, atsigulusi greta jaunesnių patinėlių, saldžiai užmigdavo.

Sapnuodavo kaskart vis tą patį sapną, kurį sapnų aiškintojai priskiria *Fluxus* siaubo sapnų grupei.

Vyriausiosios muziejaus fondų saugotojos Rozos Kuzbas sapnas

Muziejininko rankos...

Tvirtos...

Švelnios...

Jautrios...

Gležnos...

Jos primena mamos rankas. Arba tėčio.

Akyse tirpstančiomis vaškinėmis rankomis nežinomas muziejininkas skuba atrakinti geležimi kaustytas saugyklos duris.

Skaisčiai raudonos vėžio žnyplės ima nuo saugyklos stelažo smulkintuvą, į kurį paskubomis grūda kanalėtus ir breigelius, rafaelius ir mykolus angelus, džotus ir holbeinus, botičelius ir kranachus, tintoretus ir gogenus, raušenberkus ir varholus, sezanus ir mane, praxitelius ir lisipus, polakus ir opalkas, matejkas ir smuglevičius, engrus ir rodenus, maciunus ir boisis, šagalus ir kandinskius, vitkacius ir vitkievičius etc.

Smulkintuvas ima čiaudėti.

Staiga virtusi penkiamete pioniere, Roza išsigąsta traiškomos genijų minios aimanų ir savo vėžio žnyplių. Baikščiai apsidairo saugykloje, ar niekas nemato. Ne, nemato, negirdi. Gili naktis. Muziejuje – nė gyvos dvasios. Fondų saugotoja Roza Kuzbas ką tik sumaltą tyrę susipila į Egipto faraono kaukuolę ir godžiai, net užspringdama geria.

Susipylusi gerklėn stebuklingą meno istorijos nektarą, atsiklaupia priešais direktoriaus Muzono atvaizdą. Vėžio žnyplės iškelia į dangų, karštai meldžiasi Viešpačiui ir prašo, kad per amžius leistų tarnauti Menui.

9

Didžiojo valdovo karūna buvo išstatyta iškilmingiausios muziejaus salės centre. Iškelta ant monumenta-

laus pjedestalo, it varlė karalienė patupdyta ant purpuro spalvos aksomu trauktų pagalvėlių, paslėpta po permatomu, bet neperšaunamu gaubtu, aptverta spygliuota viela. Nukalta iš aukščiausios prabos, matyt, nežemiškos medžiagos, išpuošta akinančiais brangakmeniais ir filigramomis, Didžiojo valdovo karūna net primityviausio skonio žmonėms kėlė pačius šviesiausius estetinius jausmus.

Neįkainojamą eksponatą kiaurą parą akylai stebėjo muziejaus apsaugininkai. Be to, buvo sukurtas ne tik specialus mikroklimatas – prie karūnos pajungta moderniausia signalizacija, išpėjanti ne tik muziejaus lankytojus, bet ir darbuotojus laikyti nuo jos atokiau.

Naktį, kai muziejus paskęsdavo tamsoje, Didžiojo valdovo karūna būdavo apšviečiama – panardinta į pamėkliškai melsvą šviesą, atrodė paslaptinga, net bauginanti. Antra vertus, nieko nuostabaus, juk nuo tada, kai buvo nukaldinta, daug visko matė, patyrė ir sukaupe.

Didžiojo valdovo karūnos odisėja

Po ilgų alinančių derybų pagaliau susitarus su Romos popiežiumi Martynu V, geriausi to meto Europos auksakaliai ir juvelyrų – Niurnbergo meistrai, – gavę tikslus Didžiojo valdovo galvos išmatavimus, kibo į darbą. Žinodami, kokia atsakinga ši užduotis, triūsė itin kruopščiai, su didžiule meile. Po kelių mėnesių darbo valdovo karūna buvo nukalta. Išpuošta deimantais, korundais, špineliais ir topazais, papildyta rečiausiais lazuritais, nefritais, žadeitais, rodonitais ir jaspiais, ji buvo atiduota užsakovui, kad nukeltų pas tikrąjį šeiminingą, kuris laukia nesulaukia, kada užsidės ją ant galvos ir pagaliau taps Findosijos Didžiosios Kunigaikštystės karaliumi.

Karūna buvo tikras juvelyrų šešėvis, neįkainojama meno vertybė, nenuostabu, kad į ją iškart nukrypo įvairiausių niekšų, padugnių, plėšikų, kurių šaukte šaukiasi kartuvės, godžios akys. Nesnaudė ir kaimyninės karalystės Ponų taryba, nepritarianti Didžiojo valdovo karūnacijai. Puoselėdama piktus kėslus, kad karūna nepasiektų valdovo ir jis niekada

netaptų Findosijos karaliumi, pasiuntė į Niurnbergą savo šnipus-diversantus.

Vilkstinei pajudėjus iš Niurnbergo, jau kitą savaitę iš pasalų buvo užpulta ir išskersta vertybę lydėjusi apsauga, o karūna pagrobta. Veltui Didysis valdovas jos laukė. Nei jis, nei bendražygiai su artimaisiais taip ir nesužinojo, į kieno rankas karūna pateko, kaip susiklostė jos likimas.

Ilgus dešimtmečius apie dingusią Didžiojo valdovo karūną nieko nebuvo žinoma. Tačiau kartą Genujos plėšikai nutarė, prisidengę tamsa, išplėšti Venecijos bankininko Džiuzepės Kaltinio kapą! Ir ką manote? Rado jį sarkofage, gulintį su prašmatnia karūna! Netrukus plėšikai su visais įkalčiais buvo sučiupti, San Marko aikštėje, griaudėjant būgnams, tuos vargšelius iškilingai pakorė. Didžiojo valdovo karūna, praradusi keletą korundų ir špinelių, pateko į rankas Venecijos dožams. Tačiau sukto būdo dožai, Venecijoje puoselėjantys tariamą respubliką, karūnos užsidėti neišdrįso. Pašlijus finansiniams reikalams, ją tiesiog pardavė. Karūną, netekusią ke-liolikos žadėtų ir trijų jaspų, įsigijo Prancūzijos karalius Pranciškus I. Tuo metu mados Europoje jau buvo pasikeitusios, todėl Pranciškus I Paryžiuje karūnos net nepasimatavo, laikydamas ją senamadiška.

Prancūzijos karalius tuo metu buvo beprotiškai įsimylėjęs Tuluzos hercogienę Estelę Garonietę. Matyt, meilė buvo abipusė, nes Pranciškus I, norėdamas atsidėkoti, valandą kitą pasirausęs savo lo-byne ir atminčiai išlupęs kelis topazus, padovanojo karūną Estelei. Ši, nedrįsdama savo ūmiam vyrui hercogui Garsenui Ašantiečiui III prisipažinti, už kokias paslaugas gavo karališką dovaną, iki pat mirties slėpė ją papildvėje – ilgus metus įžūliai maustė sutuoktinį, apsimesdama, kad laukiasi palikuonio. Po keturiasdešimties metų, klastai išaiškėjęs, įsiutęs hercogas Garsenas Ašantietis III, prastos reputacijos užėigoje karūną pralošė kauliukais.

Ją išlošęs Bonifratas Dudeturtras, burlaivio „Imre Pamukas IV“ kapitonas ir bendrasavininkis, ketino karūną padovanoti savo dukrai Mari būsimų vestuvių proga. Ji po kelių mėnesių Dancige, dalyvaujant

šimtams garbių biurgerių, turėjo triukšmingai susituokti su turtingu vietos pirkliu Liudviku fon Fojerbachu. Kai „Imre Pamukas IV“, apdaužytas audrų, šiaip ne taip apiplaukęs Apeninus, vargais negalais praplaukęs Bretanės krantus, įvairavo į Baltijos jūrą, netoli Bornholmo salos laivą užpuolė piratai. Be gailėsčio išskerdę beginklę įgulą ir viską, kas gyva, jie pagrobė vertingo juodmedžio krovinį, o kartu ir karūną. Didžiojo valdovo karūna, jau be rodonito ir lazurito, atsidūrė pas anuomet garsų Baltijos jūros piratą Klausą Štiortebekerį.

Jūrų vilkas Klausas Štiortebekeris, nors atrodė paskutinis niekšas, buvo ne tik giliai tikintis krikščionis, bet ir prietaringas žmogus. Išvydęs neapsakomo grožio karūną ir metelius kitus pasvarstęs, pagaliau apsisprendė ir slapčiomis paliko ją prie Liubeko kapitulos durų. Ten ji buvo saugoma kaip relikvija, mat neišprusę Liubeko arkikatedros kapitulantai klaidingai manė, kad karūna kadaise priklausė vokiečių imperatoriui Barbarosai.

Vieną dieną karūna, netekusi keleto deimantų ir paskutinio topazo, paslaptinai dingo iš kapitulos. Liubeke, Hamburge, Kelne, Tryre ir Hanoveryje sklido gandai, kad ją pavogė juodieji vienuoliai iš Rytų Prūsijos. Kiti gandonešiai, ypač Miunchene ir Karaliaučiuje, malė liežuviais, esą ji nudaigota tamplierių, nors šie jau seniausiais buvo prancūzų karaliaus išžudyti. Tačiau po kelių dešimtmečių Didžiojo valdovo karūna visai netyčia buvo rasta Gardine, pas skalbėją Helgą Trauberg, kurią dominikonai, apkaltinę raganavimu, netrukus sudegino ant laužo.

Nuo to laiko apie Didžiojo valdovo karūną nieko nebuvo žinoma. Jos pėdsakai aptikti Antrojo pasaulinio karo metais, kai penki raudonieji gudų partizanai komunistai, stoję prieš karo lauko teismą, prisipažino bunkeryje slėpę kažkokio valdovo karūną. Atseit iš NKVD štabo Maskvoje gavę keistoką nurodymą – prieš kiekvieną kovinę operaciją, eidamas nuo bėgių nuversti priešų traukinio ar į kaimus šaudyti kolaborantų, raudonųjų partizanų vadas užsidėdavo karūną ir minutę kitą su ja pasėdėdavo,

užsitikrindamas komunistų pergalę.

Ir štai – stebuklas! Po visų kataklizmų, karų, marų ir kitų negandų Didžiojo valdovo karūna atsidūrė Velso princo, Jordanijos karaliaus, vėliau Brunėjaus sultono kolekcijoje. Titaniškomis mūsų šalies politikų ir muziejininkų pastangomis, po ilgai trukusių derybų su sultono viziriais, sumokėjus neįtikėtinai daug pinigų už meno vertybės draudimą, Didžiojo valdovo karūna pagaliau atsidūrė muziejuje ir eksponuojama po neperšaujamu gaubtu.

10

Pamačiusi, kokia talpi pasidarė kūdikio galva, Žizelė nusprendė kuo greičiau prikimšti ją žinių. Ilgai nelaukusi, čiupo kūdikį už rankos ir nusitempė į paleolito, mezolito, neolito sales. Per valandą jas aprodžiusi, nukulniavo į senovės Egiptui skirtą aukštą, kur stovėjo puošnūs sarkofagai su gausybe mielių niekučių: puodelių, šukų, lėkštučių, miniatiūrinių katinėlių, šunelių, pusnuogių žmogeliukų. Ėmusi pasakoti apie senovės egiptiečių tikėjimą pomirtiniu gyvenimu, Šiaurės ir Pietų numus, faraonus, visažinius Tebų žynius, Nilą, Luksoro šventyklas, mirusiųjų slėnius ir panašiai, staiga suprato, kad kūdikis jos nesiklauso, o jei ką nors ir girdi, tai ničnieko nesupranta. Būdama iš prigimties nuovoki, senelė nutarė neskubėti su savo paskaitomis, tiesiog nuosekliai aprodys muziejaus sales, kad mažylis apsiprastų su žinių visuomene.

Apžiūrėję senovės Egipto, hetitų ir Mitanijos rinkinius, užsuko į ne ką mažiau turtingas Mesopotamijos, Asirijos ir Babilono sales, kuriose, be kita ko, buvo rodomi milžiniški, mozaikomis išpuošti Liūtų ir deivės Ištar vartai.

Tada atėjo metas etruskams ir Kretos Mikėnams su įspūdingai išraižytu Knoso labirinto maketu. Ištrūkus iš jo, ilgai vaikščiota po senovės Graikijos sales, kur greta įspūdingo Pergamono altoriaus, Atėnų Akropolio kopijos stovėjo tobuli Apolonai, dailios Afroditės, nuožmūs Dzeusai, karingos Nikės, kiti antikos dievai ir pusdieviai.

Senovės Romos salės lūžo nuo neįsivaizduojamo kiekio imperatorių, senatorių, prokuratorių ir dar velniai žino ką gyvenime veikusių žmonių marmurinių galvų, kurias Žizelė vadino biustais.

Viduramžių salėse, skirtose Osmanų imperijos nugalėtai Bizantijai ir Europai, auksu tviskėjo ikonos su krikščionių šventaisiais ir kankiniais.

Renesanso, beje, kaip ir baroko bei klasicizmo, epochos salėse kabėjo aliejumi tapyti paveikslai su nuogais kūnais. Dar laukė italų manierizmas, vokiečių romantizmas, prancūzų modernizmas... Kinijos, Indijos, Japonijos, Afrikos tautų, Pietų ir Šiaurės Amerikos, Okeanijos menas.

Kai buvo apeiti visi muziejaus aukštai, išlandžioti slapčiausi užkaboriai, Žizelė su kūdikiu nusileido į pagrindinę muziejaus salę. Joje buvo tylu ir tuščia. Tik salės centre nervingai spingsėjo mėlyna šviesa. Ant pakylų stovėjo apstulbęs ir sustingęs senelis Mustangas. Didžiojo valdovo karūnos po stikliniu gaubtu nebuvo.

Nors senelė Žizelė su seneliu Mustangu gyveno muziejuje daugybę metų, abipuse meile vienas kitam netryško, palaikė tik dalykinius santykius, anot Voltero, sveikinosi, bet nesiglebėsiavo. Senelė dienomis tūnodavo rūsyje priešgaisriniame skyde, o senelis – elektros skydinėje. Susitikdavo tik naktimis.

Kai Žizelė, paėmusi už parankės, atvedė bežadį Mustangą į jo būstą, šis nieko doro apie dingusią karūną pasakyti neįstengė, tik keistai vartalojo akis. Po kurio laiko atgavęs žadą, nė neprašytas ėmė pasakoti, atseit naktį išsiruošė paslankioti po muziejų. Iš pradžių, kaip visada, apžiūrėjo mažuosius olandus ir didžiuosius romėnus. Tada šnektelėjo su Judita, pasisveikino su Jonu Krikštytoju. Aplankęs tualetą ir nusiplovęs rankas, persimetė keliais žodžiais su Pranciškumi I. Pakalbino Kromvelį. Robespjerą. Kunigaikštį Čartoryskį. Prisėdęs greta karalienės Viktorijos, paklausinėjo, kaip laikosi sunegalavęs jos vyras – princas Albertas. Tada nusprendė pakilti laiptais aukštyn ir pasveikinti – nors labai nesinorė-

jo – su jubiliejumi Karolį Didįjį. Pakeliui, pašauktas Milano hercogienės karalienės Bonos, trumpam užsuko į Žygimanto Augusto krikštynas. Po jų, stebint apaštalams, dalyvavo triukšmingoje Švenčiausiosios Mergelės Marijos Dangun ėmimo šventėje. Nutaikęs momentą, kai Prancūzijos karalius Liudvikas XVI nematė, susimirksėjo su amžinai žavia jo žmona Marija Antuanete. Ramzio, Cheopso, Tutanhamono ir kitų Egipto faraonų pykčiui iki soties prisikutenos su Nefertite. Nusilenkęs imperatoriui Konstantinui ir palinkėjęs geros kloties, skleidžiant krikščionybę, porą riebesnių žodžių tarė carui Ivanui Rūsčiam. Apsilankė Jėzaus Kristaus prisikėlime Jeruzalėje ir palydėtuvėse į aukštybes. Iš ten neskubėdamas liftu nusileido į Neapolį – pas Karavadžą, kur šiek tiek ilgiau užtruko, žaisdamas kauliukais. O tada, apie penktą ryto, pajutęs dvasinį alkį, nutarė užsukti į pagrindinę muziejaus salę, kad pasidžiaugtų Didžiojo valdovo karūna. Atėjęs į salę, apstulbo, pakerėtas jos dieviško spindesio ir paslaptingos prasmės. Matyt, todėl daugiau nieko iš tos nakties ir nebeprišmena.

– Bet juk turėjai ten stovėdamas matyti, kaip karūna dinga.

– Nieko nemačiau. Galiu prisiekti, – vapėjo Mustangas.

– Didžiojo valdovo karūna ne vanduo, ji negalėjo šiaip sau išgaruoti.

– Taip, negalėjo, – neprieštaravo šis.

– Gal tu ją paėmei? – pati netikėdama tuo, ką sako, paklausė Žizelė.

– Ne! – išsigynė Mustangas. – Kuriam galui man ta karūna!

– Na, tų vyrų niekada nesupaisysi.

– Kuo čia dėti vyrai? – susierzino senelis.

– Tuo ir dėti.

– Nesąmonė.

– Sąmonė.

Žizelė piktai dėbelėjo į Mustangą. Tada įžūliai įsmeigė savo tiriamą žvilgsnį į jo blyškas akis, bandydama aptikti nakties įvykio atspindį. Deja, nieko nusikalstamo neįžvelgė. Todėl dar labiau supyko.

Tačiau po akimirkos, lyg būtų virtusi šešiolikmete, pašoko iš džiaugsmo.

– Aš žinau, kas galėjo karūną pavogti! – nesusivaldžiusi šūktelėjo. – Numanau, kam jos galėjo prireikti. Aš įtariu... – paslaptinai nutęsė ir, pastvėrusi kūdikį, nudūmė tiesiai į savo priešgaisrinį skydą.

11

Ryte, kaip visada anksčiausiai atskubėjęs į darbą, direktorius Muzonas pasibaisėjo, išvydęs, kad prapuolė Didžiojo valdovo karūna. Jos vietoje ant pagalvėlės buvo matyti tik tamsi dėmė, kuri netrukus išnyko. Tai skandalas! Jo pasekmės galėjo būti įvairiausios – pradedant lokaliu tarptautiniu konfliktu, baigiant pasauliniu karu.

Direktorius Muzonas, suvokdamas nelaimės masą, nedelsdamas ėmė veikti. Iš pradžių apsaugos skyriuje peržiūrėjo visas praeitos paros vaizdajuostes. Deja, nieko įtartino nepastebėjo, karūna visą laiką buvo savo vietoje, o po to tiesiog dingo. Tiesa, paryčiais dingo šviesa po gaubtuvu ir sušmėžavo miniatūriniai siluetai, tačiau direktoriui Muzonui jie pasirodė mažareikšmiai.

Pasvėręs visus už ir prieš, direktorius Muzonas nutarė į teisėsaugą kol kas nesikreipti. Iš patirties žinojo, kad apie nelemtą įvykį iškart suuostų žiniasklaida, kuri per visus galus triūbys, koks nusikalstamai gėdingas dalykas atsitiko muziejuje. Ir kas tada bus kalčiausias? Žinoma, kalčiausias bus ilgametis muziejaus direktorius Muzonas, revoliucinių įvykių Findosijoje dalyvis ir liudytojas, žmogus, artimas valdžiai. Tai jis tariamai neužtikrino deramos Didžiojo valdovo karūnos apsaugos. Vėliau, be jokios abejonės, visų pakraipų spaudoje pasirodys piktavališki straipsniūkščiai, kuriuose bus piktdžiugiškai svarstoma, ar ne per ilgai akademikas Rafaelis Muzonas užsisėdėjo muziejaus direktoriaus kėdėje. Kiti pavyduoliai – šimtu procentų – per kurią nors bulvarinę TV laidą primins dviprasmišką jo daktarinės disertacijos temą: „Vestibiuliarinio aparato reikšmė ir įtaka muziejaus direktorių tarnyboje. Posėdžiai

ir protokolai.“ Tada tarp piktavalių kultūrininkų, o ir tarp pašūkauti mėgstančių dešiniųjų politikų kils sąjūdis peržiūrėti Muzono disertacijos gynimo procedūrą, vėliau – be jokios abejonės – ateis eilė jo nuopelnams, valstybiniams ordinams, medaliams, garbės raštams, akademiko vardo suteikimo peripetijoms.

Taigi, direktorius Muzonas nusprendė viską išsiaiškinti savo jėgomis. Nedelsdamas sudarė komisiją valdovo karūnos dingimui ištirti. Pats sau diktavęs ir rašęs vienu metu, vienbalsiai pasiskyrė šios komisijos pirmininku, pavaduotoju, nariu ir sekretoriumi. Nesunkiai sutilpęs į atsakingas pareigas, ėmėsi veiklos.

Visų pirma, komisijos pirmininkas ir muziejaus direktorius Muzonas žodiniu potvarkiu nušalino nuo pareigų susikompromitavusią muziejaus apsaugą. Visus tą lemtingą naktį budėjusius sargus ir ilgus metus greta valkatavusių kiemsargių uždarė rūsyje, kuriame jau keletą savačių be duonos ir vandens sėdėjo, anot direktoriaus, piktybiškai į darbą vėluojanti menotyrininkė Karelėja Vulčigaskanauskaitė.

Kai šis reikalas buvo sutvarkytas, Muzonas visus darbuotojus išrikiavo fojė. Trumpai, tačiau spalvingai nupiešęs, kas šiąnakt atsitiko, paprašė neišsikeisti ir visais įmanomais būdais bendradarbiauti su komisija. Tada, atėmęs asmenines ryšio priemones, niekuo iš aplinkos nepasitikėdamas, kiekvieną kruopščiai iščiupinėjo ir apieškojo. Komisijos pirmininko tyrimas nedavė lauktų rezultatų. Tada direktorius Muzonas, lydimas tylos įžadus davusio personalo, iššniukštinėjo kiekvieną muziejaus kambarį, nepamiršdamas ne tik ekspozicijų salių, fondų saugyklų, archyvų, darbuotojų kabinetų, bet ir šilumos mazgo, kuriame saugiai tarp katinų miegojo vyriausioji fondų saugotoja Roza Kuzbas.

Deja, atlikus šias ilgai trukusias procedūras, Didžiojo valdovo karūna neatsirado. Neaptikta net jos pėdsakų.

Demonstratyviai užrakinęs muziejų, užantspaudavęs ir įsakęs nieko iš jo neišleisti, komisijos pirmininkas, direktorius Rafaelis Muzonas užsidarė savo kabinete. Čia, palinkęs prie darbo stalo, inten-

syviai galvojo. Pasičiupęs pieštuką, vis drožė jį, čiulpė, kramtė, užpykęs perlauždavo. Tada imdavo kitą. Kažką nervingai rašė, paišė, braižė, trynė ir skuto. Nepatenkintas atliktu darbu, vis plėšydavo popierių. Braukydavo ant naujų lapų. Lįsdavo į šiukšlių dėžę, traukdavo sudraskytas skiautes, jas klijuodavo...

Po keleto valandų darbo direktorius Muzonas pagaliau nurimo. Pergalingai atsilošęs krėsele, dar kartą pasigrožėjo rezultatu. Ant balto popieriaus lapo dešinėje buvo kruopščiai jo ranka išvedžiota „IŠORINĖS JĖGOS“, o kairėje – gerokai didesnėmis raidėmis – „VIDINĖS JĖGOS“.

Taigi, planas, kaip tirti valdovo karūnos dingimą ir kur jos ieškoti, buvo parengtas.

Suvokdamas, kokią nepakeliamą atsakomybės našta sau užsikrovė, Muzonas nedelsdamas ėmėsi tyrimo. Įtariamai buvo visi.

Į direktoriaus kabinetą, kur įkurtas „Operatyvinis Didžiojo valdovo karūnos dingimo aplinkybių tyrimo štabas“, Rafaelis Muzonas pradėjo kviesti muziejaus darbuotojus, kad išsiaiškintų, kur kiekvienas buvo ir ką veikė tą lemtingą naktį.

Pirmasis į apklausą iškviestas muziejaus jaunesnysis mokslinis bendradarbis Aristidas Vaidevutis Derešas. Vos vos krutantis senukas su ožio barzdele atrodė aštuoniasdešimties, nors jau buvo priartėjęs prie šimto. Seniausiai turėjo būti pensijoje, tačiau direktorius, nežinia kokiais sumetimais, jį vis dar laikė muziejuje.

Į direktoriaus kabinetą Aristidas Vaidevutis įsvirduliavo, ramstydamas sienas. Vilkėjo palopytą švarką, mūvėjo adytas kelnės, tad direktoriui Muzonui atrodė ne tik įtartinas, bet ir vertas paniekos nevykėlis. Reikia pripažinti, kad nei savo išvaizda, nei karjera Aristidas Vaidevutis niekada deramai nesidomėjo ir artimiausioje ateityje domėtis neketino. Jį visą gyvenimą traukė tik mokslas ir menai, todėl ne viena bendradarbių karta jį apibūdindavo kaip daug žadantį plataus profilio specialistą.

Ilgai nedelsęs direktorius Muzonas pasodintą Derešą keliais rakursais nufotografavo savo išmaniuo-

ju telefonu. Po to, pamirkęs į rašalinę, be ceremonijų paėmė jo pirštų atspaudus.

– Apie liūdnas melagingų parodymų pasekmes turbūt žinai, – lediniu balsu perspėjo Muzonas.

– Žinau, – išlemeno Derešas.

– Iškart, kolega, prisipažinsime ar vyniosime kriminalinį reikalą į vatą? – palinkęs arčiau paklausė Muzonas ir persmeigė Derešą žvilgsniu.

– Aš... Aš... – it išmesta į krantą žuvis ėmė žiopčioti senukas.

– Rašyk. Klok visą tiesą, – pakišo popieriaus lapą muziejaus direktorius. – Rašyk, kaip viskas buvo, – lediniu tardytojo balsu paragino.

Jaunesniojo mokslo bendradarbio
Aristido Vaidevučio Derešas

Prisipažinimas

Po prasmingo darbo muziejuje, rotušės laikrodžiui išmušus vidurnaktį, pakilau į savo dirbtuvėlę palėpėje. Užsikaitęs čiobrelių arbatos ir kramsnodamas sausainį „Gaidelis“, devynioliktąjį kartą (su malonumu) perskaičiau Imanuelio Kanto „Grynojo proto kritiką“. Tada (dar didesniai dvasiniam malonumui) pavarčiau šiais laikais tariamai senstelėjusią Zygmundo Froido „Psichoanalizę“. Išsiviręs gilių kavos, kibau į savo darbus ir atlikau vokiečių dailininko Luko Kranacho „Martino Liuterio“ portreto atribuciją, kur mokslinei bendruomenei pagaliau įrodžiau, kad šis darbas priklauso ne kam kitam, o didžiajam Memlingui. Tada atokvėpiui paskaitinėjau Džeimso Klarko Maksvelio (1831–1879) biografiją. Ten radau keletą šiurkščių klaidų, kurias pieštuku ištaisiau, palikęs paraštėje įrašą. Jaučiausi susinervinęs. Iš alksnio išdrožiau Amenhotepo figūrėlę. Apkarpiu Galaunę. Palaisčiau Anatoliją. Suvalgiau meduolį. Sotus, pailsėjęs ir nusiraminęs, iš senosios graikų, lotynų bei hebrajų kalbų išverčiau (pažodžiui) keliolika Šventojo Rašto skyrių. Padariau dešimt koliažų (retro stiliumi ir kubistine maniera). Suredagavau Maksimo Gorkio „Motiną“ ir parinkau jai iliustracijas,

kurias jau anksčiau buvau nupiešęs akvarele. Parašiau recenziją naujam Homero „Iliados“ vertimui. Ilgai atidėliojęs, vis dėlto pabaigiau retesnių Cicerono kalbų redakciją. Iššifravau kelias šumerų piktogramas. Parašiau įvadus (po du autorinius lankus) netrukus pasirodysiančioms savo monografijoms apie Fra Filipą Lipį ir jo sūnų Filipiną Lipį. Atskleidžiau visuomenei – juokų dėlei – visai kitas Egipto hieroglifų reikšmes. Kai ėmiausi fundamentalios esė apie šiuolaikinius Belgijos natūralistus, laikrodis mušė penktą rytą. Atėjo metas iš palėpės leisti į darbą.

– Tai tu, Derešai, kaip suprantu, alibi neturi, – atidžiai perskaitęs prisipažinimą, burbtelejo direktorius Muzonas.

– Iššina, kad neturiu, – kaltai nuleido galvą jaunesnysis mokslinis bendradarbis.

– Neturi...

– Tikrai neturiu.

– O kada turėsi?

– Nežinau...

– Kviesk kitą. Kas ten stovi už durų?.. – įsakė Muzonas.

Vyresnioji mokslinė bendradarbė dr. Nora Azguridė buvo itin uoli ir labai protinga, todėl nei elegancija, nei kerinčiu žavesiu nepasižymėjo. Tuo Rafaelis Muzonas – neabejingas grožiui – eilinį kartą įsitikino ją fotografuodamas. Galbūt todėl susijaudinęs ir neatleistinai pamiršęs paimti daktarės Azguridės pirštų atspaudus, liepė nedelsiant rašyti nuoširdų prisipažinimą.

Vyresniosios mokslinės bendradarbės
dr. Noros Azguridės

Nuoširdus prisipažinimas

Pakylėta, it ant šviesos angelo sparnų, šviečiant vasaros mėnesienai, su nepaslepiaama aistra susitvarčiusi savo mylimą darbo vietą, kai pasibaigė kolegės Simonos Bovari disertacijos svarstymas, iš muziejaus

išėjau lygiai vidurnaktį. Apsukusi keletą garbės ratų aplink Jaunimo sodą, atsisėdau ant suoliuko laukti vaisių ir daržovių bazės ekspeditoriaus Seriožos, kuriam pirmą valandą nakties buvau paskyrusi pasimatymą. Laukiau iki antros. Vaisių ir daržovių bazės ekspeditorius Serioža, su kuriuo susitariau pažinčių svetainėje, nepasirodė. Pakilusi nuo suoliuko, pėsčiomis nuėjau iki geležinkelio stoties, kur lygiai trečią nakties buvau paskyrusi pasimatymą infekcinės ligoninės sanitarui Olegui. Jo laukiau iki ketvirtos ryto. Negaišdama brangaus laiko, nubėgau į Poilsio ir pramogų parką, kur prie karuselės buvau paskyrusi pasimatymą žvejui mėgėjui Dimai. Žvejas mėgėjas Dima į pasimatymą irgi neatėjo, nors jo laukiau net iki pusės šešių ryto. Penkias-septynias minutes roviausi plaukus, paskui sparčiu žingsniu nukulniavau į muziejų, kuriame buvau be dešimt minučių šestą, nors to niekas negali patvirtinti.

– Prasti tavo popieriai, – su užuojauta tarė direktorius Muzonas.

– Tai jau tikrai.

– Ir kur tu jų prisirankioji...

– Internetė, – atsiduso vyresnioji mokslinė bendradarbė.

– Na, liaukis, Nora. Kur tavo kaip mokslininkės išdidumas? Tu juk muziejininkė. Nereikia čia man prie stalo žliumbti, – ėmė raminti Muzonas mokslų daktarę Azguridę. – Pakviesk kitą. Tegul ateina Mazepa.

Pusamžis muziejaus ūkvedys Gitanas Mazepa į kabinetą įėjo žvalus, plačiai besišypsantis, prašmatniai kvėpėdamas. Nespėjęs direktoriui Muzonui prasižioti, kad už melagingus parodymus gresia baudžiamoji atsakomybė, pats save nufotografavo, paėmė pirštų atspaudus ir palinko rašyti.

Muziejaus ūkvedžio Gitano Mazepos

Tarnybinis prisipažinimo raštas

Lemtingą naktį į namus nevažiavau, nes gyvenu labai labai toli už miesto – kolektyviniuose muzie-

jininkų soduose. Man iki sodų bendrijos dviračiu važiuoti užtrunka trejetą valandų, tad, bijodamas pavėluoti į darbą, jau penkiolika metų lieku nakvoti muziejuje. Kaip visada įsitaisęs valytojos Valdonės (pavardės neatsimenu) sandėliuke, atsigulčiau ant pašluosčių. Nepajėgdamas užmigti, įsivarvinau kelis lašus migdomųjų. Po to dar mažumėlę išgėriau. Dar kartelį siurbtelėjau. Prabudau gerokai prieš šėšias ir nuo tos akimirkos vėl buvau darbe.

– Taip... – įtariai nužvelgė Mazepą direktorius. – Kviesk kitą.

– Prisiminiau. Gal tai bus direktoriui svarbu... – staiga tarpduryje pasigirdo Aristido Vaidevučio Deršo mekenimas. – Apkarpęs savo Galaunę, apkausčiau šarvais mūsų muziejaus globėjo ikoną...

– Uždaryk duris! – suriko Muzonas. – Palauk! – sustabdė jaunesnįją mokslinį bendradarbį. – Kas per paukštis ta Galaunė? – susidomėjo.

– Tai mano avokado medelis, – įsižeidė senukas.

Rafaeliui Muzonui jau seniai taip nebuvo – diena susimaišė su naktimi, šviesa su tamsa. Akyse ėmė dvejintis, sviro galva, leipo ausys. Nebesuprato, kas jis ir kodėl. Tačiau direktorius, pasiraitojęs rankoves, vis kvietė į kabinetą naujus žmones ir skaitė jų parašytus prisipažinimus.

Komisijos pirmininką ypač išsekino dideliu protu neapdovanotos muziejaus budėtojos, kurios, žinoma, irgi neturėjo alibi, nes laisvu nuo darbo metu bendraudavo tik su kaktusais ir daržovėmis.

– Kasmet pavasarį pasisėju pomidorų, salotų ir agurkų, – parašiusi nuoširdų prisipažinimą nutarė nuodugniau pasiaiškinti solidaus amžiaus budėtoja Kleopa Dagilė. – Užsiauginu vazone aguročių. Žinote, direktoriau, mano namų balkono daržovės yra kaip maži vaikai – jomis reikia rūpintis, jas būtina mylėti ir auklėti. Kai naktimis grįžtu iš muziejaus, daržovės manęs laukia. Išsiilgę švelnumo ir dėmesio, pomidorai linksmi supasi ant šakelių, o agurkai apsimeta miegančiais. Aguročiai... Jie, šelmiai, labai patiklūs, nors ir dideli tinginiai. Patiso-

nai, atvirkščiai, visada tau padės namų ruošoje ir pasidomės, paklausinės, kaip praėjo diena muziejuje. Kitą kartą su jais prakalbu iki paryčių. Jie man papasakoja, kas labiausiai prisirpo, o kuriam molliūgui dar reikia pasistengti. Mano svogūnai... Taip, nepatikėsit, mano balkone auga net karališkieji svogūnai, o jau jų galvos... Tik nežinau, kodėl svogūnai taip nesutaria su česnakais... Šių charakteris, turiu pasakyti, ištis bjaurus. Be to, dienos metu, kai aš budžiu muziejuje, jie išigudrina perlipti į kaimynų balkoną, kur erzina nepilnamečius tulpių ir kardelių svogūnėlius. Kaimynai, žinoma, pyksta, todėl rašinėja skundus į prokuratūrą. Tačiau aš esu iš prigimties optimistė, tad nekreipiu dėmesio. Juk česnakai, direktoriau, kad ir kokie išdaigininkai būtų, yra labai mieli padarėliai. Taip, sutinku su jumis, ridikėliai irgi gali suteikti džiaugsmo, su jais visada malonu palošti kortomis, išsimaudyti vonioje, palįsti po dušu. Bet jie siaubingai įžeidūs. Tik pasakysį ką nors ne taip, išiplieks kaip degtukai, o po to užsisklės savyje ir pratylės ištisą savaitę ar net mėnesį. Bet aš turiu patikimą būdą... – neužsičiaupdama kalbėjo budėtoja Kleopa.

Ne mažiau direktorių Muzoną išvargino ir muziejaus techninio personalo paistalai.

– Mano Mikis, direktoriau, yra šimteriopai protingesnis už žmogų, – nepraleido progos pasipasa-koti muziejaus elektrikas Liubomiras Bonifratras, pravarde Motorola. – Kiekvieną kartą vos grįžtu po darbo, jis mane pradžiugina. Bet vakar pranoko pats save. Atsirakinu duris, įeinu į kambarį – ant stalo švyti balta staltiesė, elegantiškai serviruoti indai. Viskas blizga. Padėtos servetėlės. Stalo įrankiai. Dega šešios žvakės. Užuođiu, kad virtuvėje kažkas labai maloniai kvepia. Aš, žinoma, apsimetu, kad nieko nepastebiu ir neužuodžiu. Tik akies krašteliu stebiu savo Mikį. Matau, Mikis jaudinasi. Šelmis. Nusprendžiu neerzinti. Pasikabinu ant vinies kepurę. Nusiaunu sandalus. Nusimetu darbinį chalata. Ta proga persivelku išėiginiu kostiumu, kurį man prieš keturiasdešimt penkerius metus pasiūdino tėvai, kai iš penkto karto išlaikiau abitūros egzami-

nus. Atsisėdu it koks grafas prie stalo. Laukiu. Ir štai iš virtuvės tolybių pasirodo Mikis. Jis ant sidabrinio padėklo iškilmingai įplukdo ištisus du mėnesius slapta nuo manęs marinuotą ėriuko kulšį. Ji ką tik iš orkaitės, garuoja. Kvapnūs ėrienos debesėliai maloniai kutena nosį. Atpjovęs gabalėlį, Mikis įdeda man jį į lėkštę. Atsipjauna sau. Papilsto į taures raudonojo vyno...

– Kas tas Mikis? – pertraukė Muzonas, kai elektrikas Liubomiras, pravarde Motorola, jau ėmė pasakoti apie „įstabų Mikio desertą“.

– Mikis? – nustebo elektrikas Liubomiras. – Mikis yra mano veidrodinis karpis. Įsigijau jį prekybos centre su nuolaida. Tikras padauža, sveria net dvidešimt tris kilogramus! Jis, be jokios abejonės, galės patvirtinti, kad tą naktį mudu praleidome kartu.

Perskaitęs beveik šimtą prisipažinimų ir išklausęs gausybę žodinių pasiaiškinimų, Rafaelis Muzonas griebėsi už galvos. Tačiau tai buvo dar ne pabaiga. Netrukus urmu į kabinetą suvaryti Bicepsai su Čiurnomis irgi turėjo ką papasakoti. Jie kelias valandas murkė, miaukė ir kniaukė, įrodinėdami, kad nelem-tąją naktį praleido muziejaus šiluminiame mazge, kur – kaip visada (*sic!*) – miegojo su vyriausiąja fon-dų saugotoja Roza Kuzbas, net regėjo tą patį sapną.

– Tąnakt sapnavau auksines rankas... – įsijautė vyriausioji fondų saugotoja Roza Kuzbas. – Staiga jos virto vėžio žnyplėmis...

– Užteks! Liaukitės! – nebeištvėrė direktorius Muzonas. – Lauk iš čia! Lauk!!! – užriko.

Įniršęs bejėgiškai nuleido rankas. Visi muziejininkai tą naktį praleido ne ten, kur doriems žmonėms derėtų. Nė vienas – net pats direktorius – ne-turėjo tvirto alibi. Tyrimas atsidūrė aklavietėje.

Muzonas ėmė nervingai vartyti popierių krūvą. Susiradęs ieškotą lapą, kryžiumi raudonai perbraukė žodžius „VIDINĖS JĖGOS“. Suprato, kad karūną pagrobė kažkas, priklausantis nuožmioms „IŠORI-NĖMS JĖGOMS“.

Tęsinys kitame numeryje

PASLĖPTA TOTALITARIZMO PRIEVARTA

Hannah Arendt knygoje „Totalitarizmo kilmė“ išdėstė gana neįprastą mintį: totalitarizmo prievarta „kur kas labiau gąsdinančiu būdu pasireiškia kontroliuodama režimo pasekėjų kasdieninį gyvenimą, negu fiziškai naikindama jo oponentus“ (Arendt, 1979: 364). Taigi, totalitarinė kontrolė, nesvarbu, kokia sistemiška ji būtų, visada reiškia kur kas daugiau negu vien išorinę prievartą.

Tai jėga, kontroliuojanti tiek išorinį, tiek vidinį žmogaus gyvenimą. Žinoma, Arendt neneigia radiklios fizinės totalitarizmo prievartos. Jos tikslas – atskleisti specifinius totalitarinio teroro bruožus, siaubingai nuožmų jo pobūdį. Šis teroras ypatingas tuo, kad gyvenamąjį pasaulį radikaliai paverčia fikcija. Tai nuolatinė beformiškumo ir suplanuoto nestabilumo būseną, savitikslius judėjimus dėl judėjimo. Tai išderintas, aukštyn kojomis apverstas pasaulis, paklūstantis absurdiškoms, išsigimėliškoms taisyklėms. Tai pasaulis, atiduotas ir pasidavęs savivalei.

Tikrasis gyvenimas daugiau nebepaklūsta elementariai logikai, žmonės tokiame pasaulyje irgi verčiami nutraukti ryšius su „sveiku protu“, ypač kai kalbama apie tiesą ir melą, gėrį ir blogį, – atrodo, jie yra praradę gebėjimą suprasti šias sąvokas ar bent norą žinoti, kokia jų prasmė. Užuoat dalijęsi „funkcinės realybės“ radikalaus beprasmiškumo pojūčiu, kurį kiekvienas patiria individualiai, užuoat apmąstę šią beprasmybės patirtį, žmonės yra priversti patys dalyvauti keistoje veikloje – savo elgsenos ir gyvensenos beprasmiškumą (*no-sense*) jie nuolat maskuoja ideologiniais metaprasmės imperatyvais (*super-sense*). Procesai, vykstantys totalitarinėse visuomenėse, ardo paties gyvenimo pamatus, naikina tiesioginius, pasitikėjimu grindžiamus ryšius. Žmonės verčiami „atsitraukti“, atsiriboti nuo normalios tarpusavio komunikacijos, – prasideda laipsniška vidinė as-

mens erozija. Radikalus susvetimėjimas tiek pasaulio, tiek savo paties atžvilgiu vyksta lygia greta.

Kad geriau suprastume Arendt teiginių svarbą, reikėtų šį pirmąjį analizės aspektą palyginti su kita knygoje „Totalitarizmo kilmė“ minima teze, kuri iš pažiūros irgi atrodo paradoksali. Analizuodama totalitarizmo demonstruojamą panieką faktams ir tikrovei, Arendt teigia, kad totalitarinių režimų propaganda „visada tiek pat nuoširdi, kiek ir melaginga“ (Arendt, 1979: 307). Totalitarizmo propaganda yra melaginga būtent savo nuoširdumu – iš esmės ji nesiekia nusišlėpti tos realybės, kurią bando paneigti ir, atrodo, jau vien dėl to turėtų būti savaimė neefektyvi. Tačiau ji yra efektyvi būtent dėl šio tariamo savo neefektyvumo – siaubingas jos efektyvumas pasireiškia tuo, kad paralyžiuoja gebėjimą adekvačiai vertinti tikrovę, nes atima visus tuos dalykus, kurie būtini užtikrinamam, ramiam ir protingam realybės vertinimui.

Totalitarizmo propaganda ne vien meluoja apie tikruosius totalitarinių režimų ar judėjimų tikslus bei veiksmus. Totalitarizmo propaganda remiasi tam tikrais organizaciniais principais, kurie leidžia realų pasaulį pakeisti taip, kad jis atitiktų ideologines totalitarizmo nuostatas, nesvarbu, kokios pražūtingos ir absurdiškos jos būtų.

Totalitarizmo melas yra prievartos forma, o ši prievarta efektyvi dvejopai. Tuo melu nesiekama nusišlėpti tikrovės, iš esmės tai „faktinis melas“, paremtas „būtent tuo, kad realybė, kuri melagį arba demaskuotą, arba verstų gyventi apsimetinėjant, yra ne slepiama, bet atšaukiama arba pašalinama“ (Arendt, 1979: 384). Remiantis šiais prievartos mechanizmais, propagandinis melas yra „išverčiamas“ ir pateikiamas kaip objektyvi tikrovė (Arendt, 1979: 364). Tuo būdu totalitarizmo propaganda ir jo aparatas verčia žmones veikti ir gyventi pagal fikcinio pasaulio taisykles, tuo pat metu neigiant tiek save

pačius, tiek spontanišką, atvirą santykį su pasauliu.

Totalitarinės visuomenės organizacinė struktūra neigia ir naikina natūralius, savaiminius žmonių tarpusavio ryšius, solidarumą, bendravimą keičia nepasitikėjimas ir įtarinėjimai. Tam tikros socialinės ar etninės grupės yra iš dalies sunaikinamos (tas ir vyko stalinizmo laikais). Vis dėlto esminis totalitarizmo tikslas yra ne pati specifinės žmonių kategorijos likvidacija, kai fiziškai sunaikinami visi konkrečios grupės nariai (net jeigu kai kuriuos iš jų režimas stigmatizuoja ir pašalina pirmiausia), bet sutraukymas būtent tų spontaniškų žmogiškų ryšių, kurie šių grupių egzistenciją daro įmanomą. Tikslas – sunaikinti visuomenės įvairovę ir paversti ją pavienių individų mase. Suspenduoti kolektyvinę gyvenamojo pasaulio patirtį, pakeičiant ją susvetimėjimu, kai tampa svetimas tiek pasauliui, tiek kitiems žmonėms, tiek pačiam sau.

Nuo tada viskas susilieja – išorinis stebėtojas, kad ir kaip norėtų, jau nebegali atskirti, kur yra įsitikinimais grindžiama nuoširdi ištikimybės režimui, o kur – nuolankumas, išgautas, griebiantis teroro, struktūrinės prievartos ir indoktrinacijos. Klausimas, ar žmonių entuziazmas režimo tikslų atžvilgiu yra priverstinis, ar nuoširdus, apskritai praranda prasmę.

Turėkime tai omenyje, kai skubame vertinti Teherano gatvėmis zujančių islamistų ar kurios nors kitos totalitarinės teokratijos tarnų „fanatizmą“. Jų pasaulis nėra tiesiog „barbariškas“ paprasčiausia šio žodžio prasme, jų pasaulis yra išderintas, sutrikdytas ir grėsmingai keistas. Tokiame pasaulyje iš esmės sutrikdyti ir išbalansuoti yra patys žmonės – išorinio pasaulio barbarybę jie priima kaip natūralų dalyką, tarsi nė nenujaustų, kokie pražūtingi jos padariniai. Nacizmo ir stalinizmo, maoizmo, Pol Poto režimo, Afganistaną kontroliuojančio Talibano, Irano ajatolų aukas net ir sapnuose dažnai persekioja bereikšmiai jiems artimų ar tik pažįstamų žmonių veidai, girdisi blankūs, be jokios intonacijos jų balsai.

Klaikus, šiurpus (angl. k. *uncanniness*, vok. k. *Unheimlichkeit*) buvimo neįprastame pasaulyje jausmas ir, atitinkamai, nepasitikėjimas aplinkiniais žmonėmis (kartais net ir labai artimi santykiai atšąla, pasidarę keistai iškreipti) neleidžia individui objektyviai vertinti

ti realybės, savarankiškai priimti pagrįstų, protingų sprendimų. Slegiantis nesaugumo, svetimumo jausmas sukelia vos pastebimą, tačiau nenutrūkstamą vidinę asmens dezintegraciją, kuri gali pasiekti beprotybės laipsnį, pražūtingą tiek individui, tiek visuomenei.

Paskutinė šios dezintegracijos stadija pasiekiamą tada, kai pačios aukos pasislepia už abejingumo sienos. Nesavanaudiškumas, tam tikru momentu virsiantis pasiaukojimu, besąlygišku atsidavimu režimui, yra kraštutinė radikalaus susvetimėjimo išraiška, kai žmogus visiškai praranda ryšį pats su savimi.

Tokį beviltišką savęs pačių neigimą Arendt išvelgė, analizuodama garsiuosius Maskvos teismus Stalino laikais – teisiamieji, būdami tvirtų politinių pažiūrų, besąlygiškai sutikdavo su jiems metamais kaltinimais, net su mirties nuosprendžiu, nesvarbu, kad jis skiriamas už nusikaltimus, kurių jie nepadarė. Būtent tai ir yra ekstremali savęs neigimo išraiška, ardanti psichologinę ir moralinę asmens integralumą, pačiu elementariausiu būdu griaunanti žmogiškąją įvairovę. Maskvos teismų kaltinamieji, norėdami paneigti jiems mestus kaltinimus, privalėjo „*stipriai tikėti, kad atsiras bendrapiliečių – giminių, draugų arba kaimynų, – kurie nepatikės oficialiąja „istorija“ ir palaikys jų tiesos versiją*“ (Arendt, 1979: 353). Tačiau totalitarinėje visuomenėje bendrosios sąlygos, reikalingos atsirasti prasmei, kad kalbėdami, bendraudami žmonės dalytųsi juos užgriuvusios beprasmybės patirtimi, yra atšaukiamos. Totalitarinių visuomenių struktūrinė organizacija ir totalitarizmo propaganda siekia sunaikinti būtent šią elementarią psichologinės ir etinės laisvės sąlygą.

Maoistų lagerių buvę belaisviai liudija, kad pirmiausia mirdavo tie kaliniai, kurie žinojo, kad artimieji juos apleido, užmiršo. Bettelheimas tvirtina tą patį: lagerių kaliniai, kurie jautėsi išorinio pasaulio užmiršti, tverdavo trumpiausiai.

Taigi, kad žmonės gebėtų pasipriešinti neteisingsiems kaltinimams, neteisėtiems kankinimams, būtina elementari sąlyga – tai žinojimas, kad egzistuoja kiti žmonės, kurie galimai atpažins siaubingą neteisybę, režimo primestą aukoms, ir protestuos prieš nepagrįstą jų įkalinimą, net žinodami, kad dėl to patys nukentės.

Būseną, kai prarandamas pagrindas po kojomis, Arendt aprašė kaip fundamentalaus apleistumo (angl. k. *desolation*) patirtį, kuriai savo piliečius pasmerkia totalitarinis režimas. Aiškus sąlytis su tikrove, tvirta pagrindas po kojomis leidžia žmogui veikti kaip autonomiškam individui, kuris adekvačiai viską vertina, todėl priima pamatuotus ir pagrįstus sprendimus. Dar daugiau – tai leidžia atsirasti individualiam „aš“ jausmui, individualiam savęs suvokimui. Kai prarandamas šis pamatinis ryšys su pasauliu, asmuo praranda ir vidinį pamatą. Arendt analizavo totalitarizmą, siekdama parodyti, atskleisti, kaip radikali egzistencinė prievarta griauja ir naikina bazines žmogaus buvimo žmogumi sąlygas. Tai kur kas daugiau negu eilinis išpuolis prieš pamatines žmogaus teises – tai išpuolis prieš viską, kas būtina pamatinėms žmogaus teisėms ir laisvėms užtikrinti.

Arendt teigimu, *„žmogus gali pats save suvaržyti ir bausti beveik taip pat stipriai, kaip kad jį suvaržo ir baudžia išorinės jėgos“* (Arendt, 1979: 470). Tai esminė paslėptos totalitarizmo prievartos dimensija. Tai gali būti prievarta, nukreipta prieš save patį, ir tuo pat metu prievarta, nukreipta prieš kitus, arba radikalus nusigręžimas nuo vidinių savo kaip asmenybės imperatyvų.

Totalitarinis melas yra tam tikra iškrypimo rūšis – jis verčia individus aktyviai veržtis į pirmąsias fronto linijas, entuziastingai dalyvauti melagingame procese net ir tada, kai jų pačių gyvybė atsiduria pavojuje, t. y. patiems griauti pamatines savo egzistencijos sąlygas. Totalitarinis teroras verčia žmones meluoti, ir jie meluoja ne tik apie išorinius dalykus, išorines aplinkybes, bet ir apie esminius, jiems patiems svarbius, reikšmingus dalykus, iškrypdamiesi savo pačių egzistencijos esmę. Žmonės verčiami aktyviai skatinti savo pačių dezintegracijos procesą, tuo būdu totalitarinis režimas įgyvendina pagrindinį savo tikslą.

Be perstojo, nuolatos visur skleidžiama propaganda užima, galima sakyti, okupuoja ne tik viešąsias, bet dažnai ir privačias erdves, nepalijaujamas spaudimas ir dirginimas valstybės vardu sukuria nuolatinę nerimo būseną ir sugriauja paskutinę priebėgą, kur asmuo galėtų jaustis saugus, – tai jo vidinė, asmeninė, psichologinė, intymi erdvė.

Galutinė ir neatšaukiama šios prievartos stadija yra draudimas kalbėti. Konkrečiai draudžiama kalbėti apie

prievartą, ją prisiminti, ją domėtis, paversti ją diskusijų objektu, nes tai galėtų bent iš dalies išsklaidyti teroro baimę, persmelkusią visus gyvenimo sluoksnius. Propaganda, nepertraukiama ir hipnotizuojanti, tarsi traukinio ratų bildesys, sklinda kartu su absoliučia tylą apie tikrąjį totalitarinio melo tikslą. Pavyzdžiui, nacistinėje Vokietijoje buvo griežtai draudžiama skleisti „gandus“ apie koncentracijos stovyklas, o tiems, kurie nepaklus draudimams, grėsė susidorojimas.

Nesunku suprasti, kokią iškreiptą galią turi draudimas kalbėti, draudimas įvardyti siaubingo masto blogį, tarpstantį šalia mūsų. Totalitarinės indoktrinacijos iškrypėliškumas galutinį tikslą pasiekia tada, kai individai pasiduoja spaudimui ir juos ištikusį blogį, kuriame yra priversti dalyvauti arba kaip aukos, arba kaip budeliai, sutinka vadinti aukščiausiu gėriu ir daro tą viešai, iškilingai. Būtent čia slypi ultimatyvi totalitarinio režimo paveiktų piliečių destrukcija, jų savigriovos jėga, nukreipta į save pačius. Negalėdami komunikuoti nei su aplinkiniais, nei su savimi, žmonės priverčiami dalyvauti, kad užtikrintų to blogio, kuris juos ištiko, įgyvendinimą ir tęstinumą. Šis aspektas vertas ne vien terapinio aptarimo, nes jis tampa sudėtinė asmenybės dalimi. Totalitarizmo omerta ypač klastinga – tai kur kas daugiau negu paprasčiausia dezinformacija. Tai nėra vien tylėjimas apie totalitarizmo blogį ir nusikaltimus. Tai tylėjimas, paverstas sudedamąja šių nusikaltimų dalimi, tapęs viena iš totalaus blogio dimensijų. Šis tylėjimas lemia, kad vyksta vos pastebima, tačiau nuolatinė asmenybės dezintegracija. Tai pakerta ne tik tuos žmones, kurie patys vykdo ar padeda vykdyti nusikaltimus, bet ir tuos, kurie tampa šių nusikaltimų aukomis. Totalitarinis režimas tylėjimą paverčia fundamentalia žmogaus egzistencijos dalimi.

Totalitarinis dominavimas reiškia, kad yra kontroliuojamas tiek laikas, tiek erdvė. Organizuotas chaosas griauja „savęs tęstinumo“ pojūtį laike. Totalitarinis režimas atšaukia asmens teisę savarankiškai planuoti ateitį, o be jos jokia laisvė neįmanoma. Įvykiai darosi visiškai nenusipėjami, galioja tik absoliuti savivalė asmens atžvilgiu. Tokiu būdu totalitarinis režimas paralyžiuoja žmogaus dvasį, priversdamas suvokti, kad niekas neišvengs valstybės teroro, skirto asmeniškai

jam. Žmonės greitai išmoksta gyventi be ateities.

Arendt teigimu, tiek Hitleris, tiek Stalinas buvo labai atidūs detalėms. Šis atidumas pasireiškia kaip perteklinė objektų, gestų, elementariausių banalybių, nereikšmingų situacijų kontrolė. Totaliai kontroliuojamas gyvenimas netenka stabilių reikšmių. Viskas prasideda nuo smulkmenų, bet vis auga, plečiasi, kol galiausiai išvengti totalitarinės ideologijos imperatyvų tampa nebeįmanoma niekur.

Pavyzdžiui, žaislų parduotuvėje parduodamas vaikiškas kamuolys su svastikos ženklu. Ką reiškia tokio žaislo atsiradimas prekyboje? Net jei nėra draudžiama pirkti kamuolį be svastikos, tėvas, pirkdamas kamuolį sūnui, bus priverstas rinktis tarp „išdavystės“ gesto, pasipriešinimo gesto ir gesto, kuris reiškia, kad savo noru paklūstama viskam, susitaikoma su viskuo, ką svastika reprezentuoja.

Ahmadinedjado kontroliuojamame Irane jauniems tikintiesiems neleidžiama laisvai bėgioti gatvėmis arba universiteto laiptais, nes bėgimas sukelia „*antiislamišką sėdmenų judinimą*“. Talibano valdymo laikotarpiu buvo uždrausti arbatos virdulių švilpukai, pranešantys, kad vanduo užvirė.

Tai jau nėra paprasta autocenzūra, tai žmogui priimtama nuolatinės savikontrolės būseną, kai privalu varžyti viską, net smulkiausius gestus, net visiškai natūralius kūno judesius. Antai Talibanas, įsitvirtinęs Irane, Afganistane, draudžia viešumoje juoktis.

Gera žinomi objektai laikomi įtartinais būtent todėl, kad yra gerai žinomi. Žmonės verčiami nuolankiai gyventi iškrypėliško priekabiavimo sąlygomis, o jeigu ryžtasi parodyti pasitikėjimą ir atsiverti, poveikis būna visiškai priešingas negu tikėtasi.

Tą galima palyginti su nuolatine pasala. „*Mes praradome bet kokią supratimą, kas yra ramybė. Tyla arba lopšinė mums kelia siaubą*“ (Khadra, 2004: 35–36). Dominique'as Linhardt, kalbėdamas apie terorizmą, teigia: „*Gyvenimas atakuojamas, nusitaikant į tuos dalykus, kurie paprastai ir yra to gyvenimo garantas*“ (Linhardt, 2006: 73).

Totalitarinė prievarta aukščiausią tašką pasiekia tuo momentu, kai siaubas tampa nerealus, kitaip tariant, neįvardijamas, nematomas. Tam reikalingos trys sąlygos. Pirma, būtina priversti totalitarinio režimo aukas,

kad jos susitaikytų su teroru, tarsi jam pritardamos ir net pačios jį vykdydamos. Antra, būtina kiekvieną asmenį, net jeigu jis pats yra auka, priversti, kad atsiribotų, atsitrauktų nuo situacijos, disasocijuotųsi, – tada jis išmoks pats represuoti tą savo asmenybės dalį, kuri vis dar kenčia skausmą dėl patiriamos prievartos.

Radikali egzistencinė prievarta pasireiškia tuo, kad totalitarinio režimo aukos iš tos savo asmenybės dalies, kuri represuota ir nuskausmintą, nebegauna jokio signalo, jokio liudijimo apie blogį, kurį jos patiria ir kuriame pačios dalyvauja. Totalitarizmo siaubas virsta košmaru, darosi nerealus tarsi bausis sapnas, o kartu ir nekontroliuojamas, nebent vaizduotėje. Trečia sąlyga – uždrausti, kad apie patirtą siaubą būtų kalbama. Visi žino apie lagerius ir koncentracijos stovyklas, žino, kokie siaubingi dalykai ten vyksta, nes visur sklando gandai, tačiau visa tai niekada netaps nuoširdžių pašnekusių objektu. Kadangi apie šią beprasmybę negalima kalbėti, negalima jos įvardyti, apie ją diskutuoti, taigi, beprasmybė tęsiasi, prarasdama kontūrus, prarasdama taikinį, persmelkdama absoliučiai visus gyvenimo sluoksnius ir galiausiai pačią sąmonę tarsi įkyrus tirštas rūkas, grėsmingas, nepažįstamas tamsus vanduo, iš kurio žmonės tuščiai bando kapanotis.

Tai galutinė paslėptos totalitarizmo prievartos stadija – individai tampa nepatikimi, grėsmingi, nesuprantami ir nepažįstami net patys sau. ■

Literatūra

Hannah Arendt. The Origins of Totalitarianism. Orlando, Fla.: *Harcourt Brace and Company*. 1979.

Yasmina Khadra. The Swallows of Kabul. Trans. John Cullen. New York: *Anchor*. 2004.

Dominique Linhardt. Dans l'espace du soupçon. *Esprit: Terrorisme et contre-terrorisme, la guerre perpétuelle?* (Août-septembre 2006): 70–80.

Iš anglų kalbos išvertė Rasa BALOČKAITĖ

Anne-Marie Roviello. The Hidden Violence of Totalitarianism: The Loss of the Groundwork of the World. *Social Research* 74:3 (2007), 923–930. © 2007 The New School. Reprinted with permission of John Hopkin's University Press.

Vytautas LANDSBERGIS

ČIURLIONIO PIRŠTAS

Jadvyga Čiurlionytė 1988 m. padovanojo man keletą nuotraukų, vertingų ir svarbių jos brolio biografijai. Unikalių tuo, kad tai tikriausiai – originalai.

Čiurlionis noriai fotografavo arba paprašydavo ką nors iš artimųjų, pats ryškindavo. Štai įdomi atmintinė fotografija, prie kurios jis yra pridėjęs ranką, regis, ir tiesiogine prasme.

Neabejotina, kad tai kunigaikščio Mykolo Oginskio orkestrantai Plungės dvaro parke. Uniforminės kepurės su emblemomis, gal ir kita kolektyvo apranga. Tarp jaunų vaikinų ir pats Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, jau kiek vyresnis, apsirėdęs kaip miesto intelingtas arba menininkas, tad atvykęs aplankyti buvusių kolegų. Ta kelionė atspindėta kaip prisiminimas jo

M. K. Čiurlionis su orkestrantais Plungės dvaro parke

laiškuose. Ir dokumentuojančioje dėkingumo dovanoje kunigaikščiui – tai Polonezas dūdų orkestrui, išlikusi ir kai kada atliekama partitūra, 1900 m. vasaris (juodraštis, po to perrašyta).

Laikas ir būtų 1900-ųjų vasara. Galimas fotografas pagalbininkas – brolis Povilas Čiurlionis, kurio toje nuotraukoje, regis, nėra. Ryškino ir džiovino tikriausiai Mikalojus Konstantinas, drėgnos fotografijos viršutiniame kairiajame kampe tądien palikęs savo (kie- no daugiau) plataus nykščio inkriminuojantį atspaudą.

Priėmę šią hipotezę, turėtume išties unikalų asmens tapatybės dokumentą.

Dabar uždavinukai. **Nuotraukos jaunimas** – tai būsimi profesionalai, netrukus, po 1902 m., kai mirė ku-

Trobesys ir šeši studentai

Piliakalnis ir galimai MKČ piršto atspaudas

Du studentai

Studentas pilies fone

nigaikštis, pasklidę po Žemaitiją ir plačiau. Šiandien paskleidus jų veidus laikraščiuose arba ekrane, ar neatsiras, kas atpažintų savo senelį – prosenelį prieš 117 metų? Galėtų būti išėjęs amžinybėn prieš 70. Reiktų dairytis ir muziejuose, kur gal pasitaikytų saugomų ne vien dvarininkų šeimų nuotraukų. Į darbą, kraštotyrininkai. O ar nėra ir kodėl nėra Čiurlionio draugijos pačioje Plungėje?

Nuotraukos pastatai. Ilgasis medinis – galimai „muzikantinė“, kadaise, jau sovietų laikais, nuardyta ir iškelta į rajoną kaip vietos mokykla. Patikrinkime. Fantastinis siluetas su bokštais horizonte – lyg iš M. K. Čiurlionio paveikslų, bet juk tikrovė! Reiktų apvaikščioti dvaro apylinkes, tikrinti galimus rakursus. Viliuosi, atsiras jaunesnių talkininkų. ■

Jauniausias studentas

Greta MKČ iš dešinės

JONO BASANAČIAUS ATNAŠAVIMAS PRIGIMTAI KALBAI*

*Kaip aušrai auštant nyksta ant žemės nakties tamsybė,
o kad taip jau prašvistų Lietuvos dvasia!
Toks mūsų troškavimas ir noras.*
Jonas Basanavičius. Prakalba. *Aušra*. 1883, nr. 1.

Jono Basanavičiaus (1851–1927) gyvenime ir veikloje galima išskirti tam tikras „žvaigždžių valandas“, kaip yra sakęs Kovo 11-osios Akto signataras, šviesaus atminimo Romualdas Ozolas (1939–2015). Visų pirma, tai 1905 m. sušauktas Didysis Vilniaus Seimas, pareikalavęs, kad Lietuvai būtų suteikta autonomija, priėmęs memorandumą, adresuotą Rusijos Ministrų tarybos pirmininkui grafui Sergejui Vittei. 1907 m. pavasarį įsteigta Lietuvių mokslo draugija, kurią pats Basanavičius, ko gero, laikytų reikšmingiausiu savo darbu. Na, o viską vainikavo 1918 m. Vasario 16-oji – Nepriklausomybės Akto pasirašymas ir dokumento vykdymas, atkuriant valstybę.

Dar viena „žvaigždžių valanda“ neabejotinai laikytinas pirmojo lietuviško laikraščio *Aušra* (1883–1886) pasirodymas – nepamirškime, kad leidinys buvo sumanytas, rengiamas, leidžiamas ir platinamas lietuviškos spaudos draudimo laikais.

Aušra ne tik forma, bet ir turiniu buvo pirmas lietuviškas pasaulietinis periodinis Didžiajai Lietuvai skirtas leidinys, spausdintas lotyniškais raidėmis. Išskirtinis šio mėnraščio nuopelnas tas, kad jis ugdė meilę ir pagarbą gimtajai kalbai, kovojo už jos teises,

žadindamas lietuvių savimonę, tautinio atgimimo pastangas telkdamas į vieną intelektualinį centrą.

Basanavičius *Aušrą* parengė, pirmojo numerio prakalbą (*priekalbą*) parašė Prahoje. Kai 2015 m. lankiausi Čekijos sostinėje, mačiau vietas, susijusias su Basanavičiumi. Namas šalia Jėzuitų bažnyčios Karolio aikštėje (ček. *Karlovo náměstí*), kur apsistojęs parašė garsiąją prakalbą, neišlikęs. Ten dabar poliklinika. Kampinis namas Vinohradų rajone, Balbinova gatvėje, tikslus dabartinis adresas – *Anglická 15 / Balbínova 1* (529), kur Basanavičius gyveno kiek ilgiau, tebestovi. Lietuvos ambasados, istoriko Vaido Šeferio ir kitų geros valios žmonių pastangomis ant šio pastato sienos 2013 m. buvo atidengta memorialinė lenta čekų ir lietuvių kalbomis, įamžinusi Basanavičiaus ir *Aušros* atminimą Prahoje. Verta paminėti, kad kitoje gatvės pusėje anuomet gyveno ir būsimoji Basanavičiaus žmona, jo gyvenimo meilė Gabriela Eleonora Mohl (1861–1889).

Aušros žurnalo (ar laikraščio, kaip patys aušrininkai vadindavo) pasirodymas – svarbus įvykis Lietuvos istorijai. Apie *Aušrą* nemažai rašyta tarpukariu, laikraštis tyrinėtas net sovietmečiu, ypač jo pabaigoje, ir dabar – atkūrus nepriklausomybę. Tačiau tam tikri aspektai tebėra išsamiau neaptarti. Istoriografija pripažįsta faktą, kad *Aušra* žadino lietuvių tautinę savimonę. Tačiau kaip tas buvo daroma? Kuo remtasi,

* Parengta pagal pranešimą, skaitytą Lietuvos nacionalinio muziejaus Signatarų namuose

į ką apeliuota? Problema abstrakti, bet moksliškai labai įdomi. Ką patys aušrininkai anuomet įsivaizdavo? Kaip jie suvokė save? Ir, svarbiausia, kaip bandė perteikti skaitytojams gimtosios kalbos reikšmę tautos savimonei? Šiame straipsnyje tai ir bus aptarta, pagrindinį dėmesį kreipiant į Basanavičiaus indėlį. Iš esmės tai istoriografinis savęs suvokimo tyrimas.

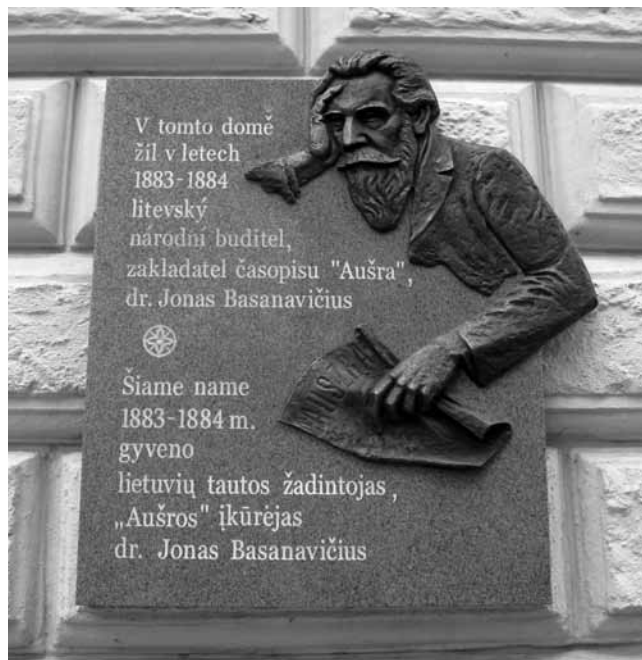
Kalbos reikšmės tautai klausimus Lietuvoje imta teoriškai nagrinėti jau XX a. pradžioje. To ėmėsi vienas pirmųjų profesionalių lietuvių filosofų Ramūnas (Romanas) Bytautas (1886–1915), kurio analitiniai šios tematikos darbai tebėra aktualūs.¹ Šiandien tautinės tapatybės klausimus bene nuosekliausiai nagrinėja filosofas Bronislovas Kuzmickas.² Apibendrinant galima teigti, kad tautą vienija bendrinė kalba, raštija ir kultūra. Gimtąją kalbą praradusi tauta tampa dalimi tos tautos, kurios kalbą perima ir prie kurios turi derintis. „Nebylės“ tautos dvasia neišvengiamai kinta... Tautiškumas glaudžiai susijęs ir su politiškumu – tauta yra visavertė tik turėdama savo valstybę, nes tada ji tampa istorijos subjektu.

Paminėsiu keletą svarbesnių apibendrinimų ir naujų įžvalgų apie Basanavičiaus kilmę, jau skelbtų spaudoje,³ pristatytų konferencijoje-minėjime daktaro gimtinėje Ožkabaliuose.⁴

Pirminė idėja, impulsas iš naujo pasigilinti į Basanavičiaus kilmę buvo prielaida apie dvasios aristokratiją, suformuluota Voluinės dvarininko Henriko Ževuskio (Rzewuski, 1791–1866).⁵ Pasak jo, kilmingumas priklauso ne vien nuo kilmės – „kraujo aristokratui“ gali prilygti „dvasios aristokratas“. Kilmę atstoja išsilavinimas, tačiau jis – tai ne vien žinios, bet ir tradicijos, moralė, patriarchalinio gyvenimo vertybių laikymasis.⁶

Turimi istoriniai duomenys leidžia kelti pagrįstą prielaidą, kad Basanavičius buvo „dvasios aristokratas“. Beje, pats daktaras ne tik tyrinėjo savo kilmę, jam apskritai būdinga gili autorefleksija.⁷

Baudžiava Suvalkijoje, kaip nurodo istorikai Jonas Totoraitis,⁸ Antanas Tyla,⁹ įvesta palyginti vėlai (XVIII a. pabaigoje). Basanavičius, kaip žinome, augo laisvųjų pasiturinčių valstiečių šeimoje. Bet senelių ir prosene-

Memorialinė lenta ant namo Prahoje Balbinova gatvėje sienos. 2015 m.

Vytauto Budvyčio nuotr.

lių vargai baudžiavos laikais ryškiai įsirižę į kultūrinę šeimos atmintį.

Svarbus ir baudžiavos panaikinimo Užnemunėje faktas, į kurį pastaruoju metu atkreipė dėmesį Mažosios Lietuvos istorijos tyrinėtojas dr. Martynas Purvinas. Užnemunėje 1807 m. buvo įvestas Prancūzijos (dar žinomas kaip Napoleono) civilinis kodeksas, gyventojams suteikęs asmens laisvę (be žemės). Bet žmonių priklausomybė dvarams netrukus buvo atkurta, o baudžiava galutinai panaikinta tik 1864 m. Purvinas pabrėžia, kad Užnemunėje, kuri po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų atiteko Prūsijai, prasidėjo pertvarkymai pagal Prūsijos XVIII a. pabaigos standartus. Bet XIX a. pradžioje Prūsiją „apdaužė“ Napoleonas Bonapartas. Prūsijos karalius Frydrichas Vilhelmas III (valdė 1797–1840), pasitraukęs į Klaipėdą, čia sumanė pertvarkyti valstybę (suteikti miestams naujas teises ir pan.), be kita ko – panaikinti baudžiavą. Dokumentus pradėta rengti 1806 m. Bet procesas užsitęsė. 1807 m. buvo sudaryta Tilžės taika – prancūzai sustojo ties Nemunu. 1812 m. žlugo didysis Napoleono žygis į Mas-

kvą. 1815 m. pagal Vienos taikos kongreso nutarimus Užnemunė atiteko Rusijai. Vis dėlto vadinamojoje Lenkijos Karalystėje, į kurios sudėtį įėjo ir lietuviška Užnemunė, liko sava jurisdikcija – be baudžiavos! Bet, pasak Purvino, įstatymai yra viena, o realus gyvenimas – visai kas kita. Kai kur tekdavo laukti dešimtmečius, kol valstietis taps ne tik laisvas, bet ir gaus žemės.

Taigi, Suvalkijoje (ir Ožkabaliuose) baudžiava buvo panaikinta anksčiau negu visoje Didžiojoje Lietuvoje. Štai kodėl, pasak Martyno Purvino, tautinis atgimimas prasidėjo būtent šioje šalies dalyje. Tokia išvalga, nors atrodo argumentuota, vis dėlto reikalauja išsamesnių istorinių tyrimų.

Aušros turinio analizė

Basanavičius *Aušroje* iš viso paskelbė apie 70 didesnės ar mažesnės apimties straipsnių. Iš jų apžvelgsime tuos, kuriuose labiausiai atsispindi tautinės savimonės žadinimas, pasitelkiant kalbą.

Pirmiausia paanalizuokime pirmojo numerio prkalbą.¹⁰ Tai tikra aušrininkų programa, kurios esminių principų laikytasi per visą *Aušros* leidimo laiką.

Basanavičius tarsi nusistebi, kad tauta, tiek amžiu būvusi „paniekinta ir prispausta [...], iki šiai dienai dar gyva liko!“¹¹ Nerimaudamas dėl Lietuvos mažėjimo tiek teritorijos, tiek kalbos atžvilgiu, apgailestauja: „Daugumas Lietuvių, parubežiuose su kitomis tautomis gyvenančių, pasisavino per ilgus amžius svetimas kalbas.“¹² Tai leidžia daryti liūdną išvadą: „Lietuva pamažėliu nyksta, nes nyksta jos kalba!“¹³ Basanavičius piktinasi, kad lietuviai negali mokytis savo gimtąja kalba, primindamas tautų lygybės principą: „Juk ir mes esame tokie pat ž m o n ė s [čia ir toliau išretinta mano – V. B.], kaip ir mūsų kaimynai, ir norime visomis teisybėmis, prigulinciomis visai žmogystei, lygiai su mūsų kaimynais naudotis.“¹⁴ *Aušros* skaitytojai tarsi raginami siekti, kad ir juos pagaliau pripažintų atsakingais, laisvais žmonėmis.¹⁵

Reikėtų paminėti lietuvių tautinio atgimimo tyrimams ir apskritai Lietuvos istorijos mokslui reikšmingą įvykį, kad prieš kelerius metus buvo rastas *Aušros* archyvas. Kaune, remontuojant apleistą namą, aptik-

tas aušrininkų susirašinėjimas, daugiausia iš *Aušros* leidimo laikų. Sutvarkyti laišškai dabar saugomi Vilniaus universiteto bibliotekoje, prof. Domas Kaunas su kolegomis parengė ir išleido faksimilinę archyvo publikaciją.¹⁶

Tarp kitų yra ir Basanavičiaus laiškas Jurgiui Mikšui (1862–1903), rašytas 1883 m. balandžio mėnesį, kai pirmasis *Aušros* numeris jau buvo pasirodęs. Daktaras ragina: „Skaistumą kalbos turi saugoti kaip savo akį, kad in Aušrą ne inlistų koks vokiškas žodis arba slovėniškas ir kiti germanizmai (etc. Aušra [...] išguldīt ant mūsų liežuvio!?)“.¹⁷ Taigi, pabrėžiama būtinybė, kad leidėjas stropiai prižiūrėtų *Aušros* kalbą, ji turinti būti kuo švaresnė.

Reikšmingas vaidmuo, puoselėjant kalbą, skiriamas grožinei literatūrai. Nors pats Basanavičius grožinių poetinių kūrinių, atrodo, nepaskelbė, bet vieną tekstą čia vis dėlto būtina paminėti – tai Stanislovo Railos (1844–1918) pamfletas „Ant milžinkapių“,¹⁸ kurio pagrindas – Dante's „Dieviškosios komedijos“ siužetas.

Pamfleto pagrindinis veikėjas Dantė, iš dangaus nusileidęs į nepažįstamą žemę, girdi bjaurius murmėjimus ir visokias nesuprantamas kalbas. Prisimena, kaip savo mokytojo poeto Vergilijaus vedžiojamas po pragarą sutiko pulkelį žmonių, kurie „riedamiesi tarp savęs stumdosi po peklą ir savo tėvų ieško, bet jų neranda, nes vieni savo tėvų kalbos nesupranta, o kitų jie patys nepermano“.¹⁹ Dantė klausia Vergilijaus, iš kur tie vargšai. Šis atsako girdėjęs, „būk vieni iš jų savo vardo, o kiti ir tėvų atsižadėję ant svieto, ir už tai dievas juos pakorojęs, kad aname gyvenime visiškai jie užmirštų savo vardą ir amžinai neberastų savo tėvų, kurie jiems galėtų tai priminti“.²⁰ Tačiau iš kur yra tie Dievo prakeikti žmonės, Vergilijus negalėjo atsakyti. Dabar sutikęs paprastą žmogelį, Dantė susivokia, kad tai vieno iš pragare matytų nelaimingųjų sūnus:

„Dantė. Tu žmogus? (ieško jame ženklų žmogystės).

Kokios kalbos?

Vyrelis (šypsodamas). Kokios ten aš kalbos?

Aš kalbos nemoku, nėjau į mokslus, ot, bajorai, ponai, tie tai moka kalbos...

Dantė (nesuprasdamas). Kaipgi tu kalbi, kad sakaisi kalbos nemokąs?

Vyrelis (stebėdamasis). Kalbu... ot, geradėji, koki mūsų kalba,

šnekame taip sau tarp savęs; o bajorai, ponai...

Dantė (pakeldamas rankas). Koks čia kraštas, koks čia kraštas?

Vyrelis. Tą kraštą mes vadiname Lietuva, bet...²¹

Šis Railos satyrinis pamfletas parodo, kad atsisakiusių savo kalbos laukia Dievo bausmė – jie amžiams pasmerkti klaidžioti po pragarą. Autorius, ugdydamas lietuvių sąmoningumą, žadindamas tautinę jų savimone, apeliuoja į sunkias tuometinės Lietuvos tautines ir sociokultūrines realijas, netgi švelniai baugina skaitytojus. Aiškiai matoma ir šviečiamoji aušrininkų misija, nes šis pamfletas *Aušros* skaitytojus supažindina su „Dieviškąja komedija“ – vienu geriausių pasaulio literatūros kūrinių.

Aptarkime keletą paties Basanavičiaus tekstų, kuriuose atsispindi mums rūpima tematika. Straipsnyje „Apie senovės Lietuvos pilis“,²² remdamasis vokiečių kronikomis ir metraščiais, iš šaltinių išrankiojęs lietuviškų pilių vardus, vaizdingai aprašė lietuvių kovas su kryžiuočiais, didvyrišką Pilėnų ir Kauno pilies gynimą, išryškino tauriausius senovės lietuvių būdo bruožus: „[...] liuosybę savo tėviškės, savo tikybę (viera) ir prigimtą kalbą apginti nuo Vokiečių buvo dėl mūsų prosenių dalykas šventas, taip ir pilis striunyti (budavoti) ir prie jų įtaisymo dirbti ėjo kiekvienas – senas ir jaunas – su didžiausiu noru, ir iš viso pavieta (kreizo)“.²³

Basanavičius pabrėžia, kad lietuvių protėviai mylėjo ne tik laisvę, nepriklausomybę, bet ir gimtąją kalbą. Tuo, be abejo, skatinamas ir *Aušros* skaitytojų tautinis sąmoningumas, ugdoma jų pagarba lietuvių kalbai, o tautos kultūra susiejama su politinės laisvės ir nepriklausomybės idėja. „Atsimindami veikalus garbingų senelių mūsų, tą visą kraują, kursai už liuosybę mūsų tėviškės, mūsų brangios kalbos pralietas tapė, rūpinkimės paveizdą prabočių sekdami, visuomet būti tikrais

lietuviais, mylinčiais savo nuvargintą žemę, savo mylimą kalbą bei reikalus mūsų savo tautos“, – tokiais žodžiais baigiamas išsamus istorinis straipsnis.²⁴

Kadangi žinomi istoriniai šaltiniai fragmentiški ir tendencingi, čia išsakomų idėjų, ypač susijusių su moderniai suprantama protėvių meile gimtajai kalbai, negalime nei patvirtinti, nei paneigti. Tačiau svarbu, kad čia atsispindi bandymas retrospektyviai įistorinti, suvalstybinti lietuvių kalbą. Juk tai, kad lietuvių kalba nebuvo laiku (ypač XVI–XVII a.) suvalstybinta, yra bene didžiausia Lietuvos kultūros (ir ne tik) istorijos spraga. Basanavičius tą suvokė.

Straipsnyje „Iš mūsų preaigos. Kas tai yra „daina“?“²⁵ pabrėžiama, kad lietuvių protėviai buvę itin aukštos kultūros, pateikiamas platus istorinis kontekstas, susijęs su Basanavičiaus, galima sakyti, gyvenimo tema – lietuvių kilmės iš senovės trakų apmąstymais, aiškinama žodžio „daina“ etimologija.

„Kožnam suprantama“, kad lietuvių protėvių migraciją iš Azijos ir Trakijos į Baltijos jūros pakrantę lėmė svetimųjų priespaulė ir kad nuo jos traukėsi ne kilmingieji, bet „žmonės vargingi, dėl kurių brangiausia yra kalba prigimta, tikyba ir liuosybė, o ant kurių pečių visados sunkiausios naštos užkraunamos [...]“.²⁶ Apie neemigravusį elitą rašoma: „Anose žemėse gyvenant ir po svetimu jungu – būtent rymišku – patekus, bajorai ir kunigai lietuviški pirmiausia atsižada nuo savo, o priima rymišką kalbą, taip lyginai, kaip vėlesniame laike jie lenkišką prisivino ir lygiai taip, kaip dabar, lietuviškose bažnyčiose lenkiškai kalbai viešpataujant, daugiausiai Lietuviai į Lenkus pavirsta [...]“.²⁷

Pabrėžiama, kad gimtoji kalba yra viena iš pamatinių tautos kultūros vertybių, jos išlaikymas iš esmės garantuoja tautos išlikimą. Basanavičius savo mintis pagrindžia istoriškai. Parašyti šį straipsnį kaip ir plėtoti lietuvių kilmės iš trakų prielaidą iš dalies paskatino tuometinė atskirų Lietuvos gyventojų grupių socialinė ir kultūrinė padėtis. Kita vertus, straipsnio dalies, aptariančios kalbą, argumentacinė logika rodo, kad siektinas tautinis lietuvių sąmonėjimas grindžiamas antlaikiškumu. Antlaikiškumas čia suprantamas kaip tam tikri logiški pasikartojimai, tautos istorinei raidai bū-

dingos atgimimo bangos – tauta susiformuoja, sukuria valstybę, nutautėja, praranda valstybę, atgimsta, atkuria valstybę ir t. t. Dabar Lietuvos istoriografija tautinį atgimimą traktuoja iš modernistinės perspektyvos. Antlaikiškumo konceptas Lietuvos humanitarikai žinomas, bet istoriniuose tyrimuose kol kas plačiau netaikomas, nors ši teorinė prieitis yra moksliškai perspektyvi.

Kai lenkų laikraštis *Dziennik Poznanski* užsipuolė *Aušrą*, dėstydamas negatyvų požiūrį į lietuvių tautą, Lietuvos istoriją, tautinį sąjūdį, Basanavičius stambiai poleminiame straipsnyje²⁸ ryžtingai atrėmė tendencingą ir nepagrįstą kritiką, patyčias, net šmeižtą, retoriškai klausdamas: „*Ar lenkai bene užmiršo jau apie tą garsingąjį* [Liublino – V. B.] *Unijos atsišaukimą: „Valni su valnais, lygūs su lygiais?“*“²⁹ Apgailestavo, kad lenkai Lietuvą laiko lenkiška žeme, o lietuvius, kurie trokšta savo gimtąją kalbą išlaikyti ir Lietuvos nepripažįsta kaip lenkiškos, priima toli gražu ne broliškai, nors „*apie draugystę mėgsta šnekėti kur tik jiems reikia*“. Basanavičius tokiems atkerta griežtai: „*Argi mes turime iš „broliškos“ meilės išsižadėti savo gyvasties ir duotiesi „broliams“ praryti, kad jie riebesni ir stipresni taptų?.. Niekados!*“³⁰

Į *Dziennik Poznanski* dėstomą nuomonę, kad būtent lenkų literatūros atstovai – Mickevičius, Kondratavičius, Kraševskis – iškėlė Lietuvos praeitį į literatūrinės aukštumas, pastatydami Lietuvai paminklą, kokio ji pati niekada nebūtų įstengusi pasistatyti, Basanavičius atsako: „*Adomas Mickevičius, L. Kondratavičius, J. I. Kraševskis [...] – turi lietuviškas, ne lenkiškas pravardes; yra lietuviai, paeina iš Lietuvos ir jų gyslose teka lietuviškas kraujas.*“ Ir pabrėžia: „*Todėliai matome, jog ne lenkai, bet patys lietuviai, nors svetimoje kalboje rašydami, pastatė tokį savo Lietuvai paminklą, kokį patys lenkai neįstengė ir neįstengs sau pasistatyti.*“³¹

Ypač papiktino minėto laikraščio teiginys, esą politiniu ir tautiniu požiūriu lietuviai yra tik kitoniškai kalbantys lenkai, be to, istoriškai nepagrįstas lietuvių lyginimas su bretonais ir baskais. Į tariamą žavėjimąsi lietuvių kalba ir reiškiamą susirūpinimą ja Basanavičius atšovė: „*Dvasiška valdžia Vilniaus vyskupystės dantis sukandusi naikino iki šiol ir išnaikino lietuvišką*

kalbą – kur kur – ale dievo namuose! [...] O tai ir nedivai, nes gudiški ir mozūriški kunigai, vieton sėti sėklą dievo, sėja tarp lietuvių per bažnyčias lenkišką kalbą, kurios nieks neprašo, o naikina lietuvių didžiausią skarbą, būtent jų puikią prigimtą kalbą!“³² Jo manymu, pamaldos bažnyčiose vyksta lenkų kalba ne tik siekiant sunaikinti lietuvių kalbą, bet ir norint lietuvius vėl paversti pagonimis, nes labai sunku melstis jiems nesuprantama kalba. Ši mintis įdomi tuo, kad ji diametraliai priešinga anuomet vyravusiam lenkų požiūriui, esą lietuvių kalba „pagoniška“.

Basanavičius paneigė *Dziennik Poznanski* dėstomą stereotipinę nuomonę, neva *Aušra*, žadindama lietuvių meilę tėviškei, pjudo lietuvius prieš lenkus: „*Mums visados rodėsi, kad kožnas teisybę mylintis ir protingas žmogus pagirtų mus už tai, kad mes savo kalbą mylime, taip lygiai kaip tie patys lenkiški laikraščiai giria tuos lenkus, kurie savo kalbą myli.*“³³ Remdamasis tvirtais loginiais argumentais, straipsnio autorius teigia, kad mylėti gimtąją kalbą yra protinga ir teisinga. Stebisi, kodėl *Dziennik Poznanski* žurnalistams taip nepatinka, kad lietuviai tarpusavyje lietuviškai šneka, nors lenkų kalba, pasak aušrininko, grožiu nėra iš tolo neprilygsta lietuviškai. Į lenkų laikraščio teiginį, neva žemaičių kunigai, užuot rūpinęsi išsaugoti „lenkišką“ patriotizmą, yra priversti triūsti, platindami lenkystę, ir dėl to lietuvių išjuokiami, atsako: „*mūsų mylimi ir tikrai lietuviški kunigai tokiais niekniekiais, kaip platinimas lenkiškystės, niekados neužsiėmė ir neužsiima*“.³⁴ Basanavičius įžvalgiai konstatuoja, kad tokia gudria taktika bandoma nuteikti prieš *Aušrą* lietuvių dvasininkiją, tačiau tikisi, kad apsišvietę lietuvių kunigai „*eis ne prieš mus, bet su mumis ir nekaltins mus, kad mes lietuviškai kalbame ir dumsime*“.³⁵ Straipsnis baigiamas retoriniu filosofiniu klausimu pamąstymui: „*O dangiškoji teisybė, kurgi tu dingai?*“³⁶

Pranešimą „Fried. Kuršaitis“³⁷ Basanavičius pradeda nuo apsilankymo Karališkosios čekų mokslo draugijos sueigoje. Pasak jo, iš visų Europos tautų vieni čėkai dar jaučia šiek tiek meilės ir užuojautos lietuviams. Stipresnės tautos visada linkusios kankinti silpnesnes, siekdamos išnaikinti jų kalbas ir jas pačias. Pritaria

čekų šviesuomenės nuomonei, kad nedraugiškumą tarp tautų mažina švietimas ir mokslas.

Pristatęs Karaliaučiaus universiteto profesoriaus Frydricho Kuršaičio nuopelnus mokslui, lietuvių tautai ir kalbai, iškelia jo pastangas saugoti lietuvių Prūsų Lietuvoje, išvardija svarbiausius jo veikalus (žodynus, i lietuvių kalbą išverstas knygas ir pan.), pamini jo leistą laikraštį *Keleivis* ir daro išvadą: „*Pavedęs visą savo gyvenimą Lietuvai ir tyrinėjimui mūsų kalbos Kuršaitis lietuvišką kalbą taip numylėjo, jog šiandien Lietuvoj rastumei labai mažai vyrų, kurie galėtų su juomi susilyginti pažintyje mūsų kalbos.*“³⁸ Profesoriaus išsimokslinimą, darbštumą ir nuopelnus lietuvių kalbai iškelia kaip sektiną pavyzdį tiems prasišvietusiems lietuviams, kurie skuba virsti vokiečiais ar lenkais: „*p. Kuršaitis savo gyvenimu ir darbais aiškiai parodė, jog ir Lietuvis per savo išmintį, gerus darbus ir t i k r a apšvietimą gal užsipelnyti visame sviete garbę likdamas tikru Lietuviu ir mylėdamas savo kalbą ir brolius!*“³⁹

Kuršaičio lietuvių kalbos tyrinėjimus šiandienos mokslas išties pripažįsta, juos vertina, tačiau prie lietuvių tautinio atgimimo jis pats tiesiogiai, atrodo, neprišidėjo. Šiame kontekste Basanavičius pabrėžia būtent švietimo apskritai ir švietimo gimtąją kalbą svarbą. Svetimos kalbos nėra blogis, siektina mokėti jų kuo daugiau, bet šviestis, mokytis reikėtų gimtąją kalbą. Išlikti lietuviu, neišsižadant savo kalbos, yra garbinga ir išmintinga. Straipsnis labiau skirtas jaunuomenei, jame galima įžvelgti tam tikrų užuominų apie lietuvišką (daraktorinių) mokyklų palaikymą ir plėtrą.

Rašinyje „Mezzofanti ir prigimta kalba“⁴⁰ Basanavičius atpasakoja italų kardinolo Mezzofanti'o⁴¹ ir žydų poeto Dr. A. Franklo diskusiją apie gimtosios kalbos svarbą kūrybai. Kardinolas klausia poeto, kurio gimtoji kalba yra čekų, kodėl eilėraščius jis rašo daugiausia vokiškai. Šis atsako klausimu: „*Bet ar ne vis lygu, kokioj kalboj mes savo dūmą išreiškiame?*“ Kardinolas griežtai su tuo nesutinka, teigdamas, kad jam gimtoji italų kalba yra brangiausia ir mieliausia iš visų pasaulio kalbų, tik itališkai jis gali laisvai reikšti savo mintis. Basanavičius priduria: „*Taip kalbėjo žmogus, kursai pažinojo ir mokėjo penkiasdešimt kalbų!*“⁴²

Šiuo pasakojimu siekta parodyti lietuviams gimtosios kalbos vertę, neneigiant kitų kalbų mokėjimo svarbos, tačiau aiškiai parodant, kad svetima kalba neprilygsta gimtajai. Basanavičius apgailestauja, kad lietuviai, užuot stengęsi pažinti savo puikiosios, brangiosios tėvų kalbos didybę, patys ją niekina. Ir retoriškai klausia, kada gi atsiras Lietuvos Mezzofanti's, kuris žodžiais ir darbais įžiebtų lietuviams meilę savo kalbai...

Išvados

1. *Aušroje* vyravo religinė, filosofinė, etinė, loginė, istorinė argumentacija, žadinanti lietuvių tautinę savimone, grindžiamą kalba. Tautiškumo ir žmogiškumo santykis apmąstomas abstrakčiai – paliečiami filosofiniai ir etiniai (tiesa, laisvė, dora, viltis, teisingumas, išmintis, savęs pažinimas) aspektai. Remiantis tvirtais loginiais argumentais, siekiama parodyti, kad savo kalbą mylėti yra teisinga ir išmintinga.
2. Žvelgiant retrospektyviai, kalba nelaikoma vienintele tautinės tapatybės atrama. Neišsižadama tų lietuvių, kurie nekalba lietuviškai. Neneigiama svetimų kalbų mokėjimo vertė. Tačiau parodoma, koks svarbus tautos ateičiai švietimas gimtąją kalbą.
3. Tai, kad lietuvių tautinė savimone žadinama, pasitelkiant gimtąją kalbą, lėmė istorinė raida. Puoselėdamas lietuvių kilmės iš senovės trakų teoriją, Basanavičius bandė siektiną tautinį-kalbinį lietuvių sąmonėjimą pagrįsti antlaikiškumu.
4. Tautosaka, kalba, istorinė tautos raida siejasi laike ir erdvėje. Propaguojant kalbą, siejamą su tautos dvasia, bandoma rekonstruoti senovės lietuvių etosą.
5. Ryškus *Aušros* siekis vienyti, o ne skaldyti tautą. Toks vienijimas grindžiamas gimtosios lietuvių kalbos puoselėjimu, bendros tautinės kultūros ugdymu.

* * *

Sociopolitiškai ir etnokultūriškai užguitiems to meto lietuviams *Aušra* siekė priminti, kad jie irgi yra žmonės su visomis iš to išplaukiančiomis teisėmis ir pareigomis. Žmogiškumo idėja ne mažiau aktuali ir

šiandien – Lietuvos valstybės atkūrimo 100-mečio išvakarėse. Privalome to nepamiršti. ■

- ¹ Ramūnas Bytautas. Tauta ir tautiška sąmonė. *Aušrinė*. 1912, nr. 17, p. 112–115; nr. 18, p. 145–149; nr. 19, p. 179–186; perspausdinta in: Ramūnas Bytautas. Tauta ir tautiška sąmonė (su Bronislovo Genzelio įvadu). *Problemos*. Vilnius. 1988, t. 39, p. 108–123.
- ² Bronislovas Kuzmickas. Tautos kultūros savimonė. Vilnius: *Mintis*. 1989; Bronislovas Kuzmickas, Liliana Astra. Šiuolaikinė lietuvių tautinė savimonė. Vilnius: *Rosma*. 1996; Bronislovas Kuzmickas. Tautos tapatumo savimonė. Lietuvių savimonės bruožai. Vilnius: *Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras*. 2007; Bronislovas Kuzmickas. Lietuviškas tapatumas: kultūra ir valstybė. *Nacionalinio tapatumo tęstinumas ir savikūra eurointegracijos sąlygomis*. Vilnius: *Kronta*. 2008, p. 166–183.
- ³ Vytautas Budvytis. Jonas Basanavičius: kilmė mikroistoriniu žvilgsniu. *Nepriklausomybės sąsiuviniai*. 2013, nr. 4 (6), p. 3–14.
- ⁴ Vytautas Budvytis. Jono Basanavičiaus kilmė mikroistoriniu žvilgsniu (pranešimas). Vasario 16-osios renginys „Istoriniai-literatūriniai skaitymai“, Lietuvos nacionalinis muziejus. Jono Basanavičiaus gimtinė (Ožkabalai). 2015 m. vasario 13 d.
- ⁵ Vytautas Berenis. Aristokratijos likimas: Henriko Ževuskio metamorfozės. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. T. 4: Liaudis virsta tauta. Vilnius: *Baltoji varnelė*. 1993, p. 217–233.
- ⁶ Ten pat, p. 224.
- ⁷ Jonas Basanavičius. Baudžiava Lietuvoje. Bartininkų kraštas. Vilnius: *Lietuvių mokslo draugija*. 1907; Jonas Basanavičius. D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Vilnius: *Lietuvių mokslo draugijos leidinys*. 1936; Jonas Basanavičius. Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija, 1851–1922. Vilnius: *Baltos lankos*. 1997.
- ⁸ Jonas Totoraitis. Sūduvos Suvalkijos istorija. I dalis. Kaunas: *Vytauto Didžiojo un-to Teologijos Filosofijos fak-tas*. 1938; perleista Jonas Totoraitis. Sūduvos Suvalkijos istorija. I dalis. Marijampolė, 2003.
- ⁹ Antanas Tyla. Jono Basanavičiaus kilmė. *Dr. Jonas Basanavičius, 1851–1927*. Vilnius: *Lietuvos nacionalinis muziejus*. 2009, p. 8–21.
- ¹⁰ B. [Jonas Basanavičius]. Prakalba. *Aušra*. 1883, nr. 1, p. 3–7.
- ¹¹ Ten pat, p. 3.
- ¹² Ten pat.
- ¹³ Ten pat, p. 4.
- ¹⁴ Ten pat.
- ¹⁵ Siekio būti pripažintam atsakingu, laisvu ir savarankišku žmogumi atspindžius istorikė dr. Zita Medišauskienė įžvelgė ir tyrinėdama kitą tautinio atgimimo laikų laikraštį *Tėvynės sargas* (1896–1904). Plačiau žr.: Zita Medišauskienė. Apie dvarininkų ir valstiečių santykius ne iš klasių kovos pozicijų. *Dvaras modernėjančioje Lietuvoje XIX a. antra pusė – XX a. pirmą pusę*. Vilnius: *E. Karpavičiaus leidykla*. 2005, p. 15–25.
- ¹⁶ *Auszros archyvas*: Martyno Jankaus rinkinys (sudarė ir parengė Domas Kaunas, Audronė Matijošienė). Vilnius: *Vilniaus universitetas*. 2011.
- ¹⁷ Jonas Basanavičius. Laiškas J. Mikšui, 1883 m. balandis. In: *Auszros archyvas*: Martyno Jankaus rinkinys (sudarė ir parengė Domas Kaunas, Audronė Matijošienė). Vilnius: *Vilniaus universitetas*. 2011, p. 91.
- ¹⁸ Stajė Szunbajoris [Stanislovas Raila]. Ant milžinkapių. *Aušra*. 1884, nr. 1 / 2 / 3, p. 53–55.
- ¹⁹ Ten pat, p. 53.
- ²⁰ Ten pat.
- ²¹ Ten pat, p. 54–55.
- ²² Jonas Bassanawiczius. [Jonas Basanavičius]. Apie senovės Lietuvos pilis. *Aušra*. 1883, nr. 1, p. 15–18; nr. 2, p. 36–41; nr. 3, p. 61–64; nr. 4, p. 97–104; nr. 5, p. 129–135; nr. 6, p. 163–169; nr. 8 / 9 / 10, p. 236–242; 1884, nr. 1 / 2 / 3, p. 37–52.
- ²³ Ten pat, 1883, nr. 2, p. 38.
- ²⁴ Ten pat, 1884, nr. 1 / 2 / 3, p. 52.
- ²⁵ J. Bs. [Jonas Basanavičius]. Iš mūsų praeigos. Kas tai yra „daina“? *Aušra*. 1886, nr. 3, p. 65–71.
- ²⁶ Ten pat, p. 67.
- ²⁷ Ten pat, p. 68.
- ²⁸ Birsztonas. [Jonas Basanavičius]. *Aušra* ir *Džienik Poznanski's*. *Aušra*. 1883, nr. 7, p. 185–196.
- ²⁹ Ten pat, p. 186.
- ³⁰ Ten pat.
- ³¹ Ten pat, p. 188–190.
- ³² Ten pat, p. 191.
- ³³ Ten pat, p. 194.
- ³⁴ Ten pat, p. 195.
- ³⁵ Ten pat.
- ³⁶ Ten pat, p. 196.
- ³⁷ J. Bs. [Jonas Basanavičius]. Fried. Kuršaitis. *Aušra*. 1883, nr. 4, p. 102–104.
- ³⁸ Ten pat, p. 103.
- ³⁹ Ten pat, p. 104.
- ⁴⁰ B. [Jonas Basanavičius]. Mezzofanti ir prigimta kalba. *Aušra*. 1883, nr. 7, p. 210–211.
- ⁴¹ Giuseppe Caspar Mezzofanti (1774–1849) – italų katalikų kardinolas, žymus hyperpoliglotas.
- ⁴² B. [Jonas Basanavičius]. Mezzofanti ir prigimta kalba..., p. 211.

Regimantas PILKAUSKAS

ŽELDYNŲ ERDVĖS AKLAVIETĖ

Skverų atnaujinimo patyrimai Raguvoje ir Vadokliuose

Lietuvos miestuose ir miesteliuose daug kur remonuojamos senosios aikštės, skverai. Keičiamos suskeldėjusios, nusidėvėjusios grindinio plytelės, kai kur iškertami pasenę, įvairiais genėjimais sužaloti ar pasiligoję medžiai, raunami nušiuę krūmai, tačiau beveik niekur nepertvarkomas primitivus planas, dažnai suskaldytas skersų, išilgų ir įstrižių takų, nebandoma pagerinti aikštės ar skvero erdvės, pritaikyti jos nūdienos poreikiams, paisant grožio reikalavimų. Atrodo, nerūpi net sumažinti išlaidas remonto darbams ir vėlesnei priežiūrai.

Europoje skverus pradėta kurti XVII a. Didžiosios Britanijos miestuose. Tai pagražinimui ir trumpam poilsiui skirti želdynai prie visuomeninių pastatų, aikščių, gatvių. Jie dažniausiai būdavo kvadratiniai arba stačiakampiai, užimdavo vieną iš miesto kvartalo. Jų tinklas miestą darė erdvesnį, gyventojai turėdavo kur leisti laisvalaikį.

Lietuvoje skverai paplito XX a. Dažnai jie buvo kuriami buvusių turgaus aikščių vietoje, todėl iš įpročio vadinami aikštėmis. Didžiausias – Lukiškių skveras Vilniuje (sukurtas 1952 metais). Kiti raiškesni: Utenio – Utenoje (2004), Laisvės – Saldutiškyje (1997) ir Rietave (2005).

2016 m. rugsėjo 29–30 dienomis Panevėžyje įvyko Lietuvos kraštovaizdžio architektų sąjungos (LKAS) tradicinis renginys *Želdynų erdvė*. Panevėžio rajono vyr. architektas Saulius Glinskis renginio dalyviams papasakojo, kad prieš porą metų architektas Andrius Uogintas iš UAB „Projektų rengimo biuras“ parengė Raguvos ir Vadoklių aikščių tvarkymo projektus. Utenos rajono savivaldybės kraštovaizdžio architektė Jūratė Paragytė parašė savo įspūdžius: „Nuostabu buvo išgirsti, kad vyr.

architektas ir seniūnai patenkinti realizuotais projektais, nors daugumai renginio dalyvių aikščių pertvarkymai atrodė neprofesionalūs ir nesuprantami.“ Kolegės nuomonė mane sudomino, tad netrukus specialiai nuvykau į Raguvą ir Vadoklius apžiūrėti aikščių. Po apžiūros nutariau parašyti šių aikščių pertvarkymo recenziją. Esu LKAS Kraštovaizdžio architektūros ekspertų tarybos narys ir jaučiu visuomeninę pareigą tai daryti, juolab kad retas panašių objektų projektuotojas sulaukia vertintojų dėmesio. Savivaldybių administracijos, o juo labiau LR Vyriausybės padaliniai, kurie finansuoja aikščių pertvarkymus, recenzijų rašyti neskatina, tikriausiai net nepageidauja.

Raguvos senąją turgaus aikštę su paminklu Šv. Florijonui, ilgainiui virtusią skveru, galima vadinti miestelio įžymybe, vizitine kortele. Ši aikštė, kaip ir dauguma kitų aikščių Lietuvoje, pastaraisiais metais, panaudojus Europos Sąjungos struktūrinių fondų paramos lėšas, buvo išgrįsta įvairiaspalvių akmenų ir trinkelų mozaika. Atraminėmis betono sienelėmis išryškinti žemės paviršiaus aukščių skirtumai tarp aikštės ir pietryčių kampe esančių gatvių. Vietoj buvusio nežymaus žolėto šlaitelio įtaisyti platūs laiptai, jungiantys aikštę su miestelio pastatais, atrodo pernelyg iškilmingai. Ant pakylų padrikai pasodinta kalninių pušų, vieta, kuri, matyt, tarnaus kaip scena kalbėtojams ar dainininkams, užpilta stambiu žvyru.

Aikštės šiaurės rytų kampe išrikiuoti iš mūro ir medžio suręsti suolai, primenantys gultus pavargėliams. Trečdalis aikštės palikta žalumai. Pietvakarių pusėje ant vejos tolygiai per visą plotą pristatyta suolų, o šiaurės vakarų dalyje įrengta vaikų žaidimo aikštelė, apsupta neaukštais žemių pylimėliais. Greta jos – paminklas

Raguvos valsčiuje žuvusiems partizanams atminti, atminimo lentos Raguvos kraštui nusipelnusiems žmonėms. Paminklas buvo pastatytas 1995 m. aikštės želdinių fone, o dabar, tapęs vaikų žaidimo aikštelės dalimi, prarado reikiamą pagarbą.

Teko girdėti, Raguvos žmonės pareikalavo, kad nebūtų nukirstas gražus, palyginti dar jaunas ažuolas. Projektuotojai jam augti grindinyje paliko nedidelį žemės lopinėlį. Palei gatvę pasodino krūmų pavidalo ginalinių klevų, kurie paprastai nesodinami kaip gatvės medžiai. Norėjau pamatyti aikštės želdinių planą, bet rajono architektas, nors ilgai prašomas, man jo taip ir neparodė.

Raguvos aikštė, užimanti palyginti mažą 0,9 ha plotą, suprojektuota panašiai kaip ir daugelis kitų Lietuvoje. Plataus profilio architektai, neturintys skverų projektavimo patirties, imasi griežto aikštės zonavimo, kitaip tariant, suskirsto į dalis pagal paskirtį. Brėžia liniją tarp grįstos aikštės dalies ir žalumos, nė nepagalvodami, kad mūsų laikais didelės grįstos aikštės niekam nereikalingos. Automobilių statyti jose nenumatoma, turgus paprastai jau būna įsitaisęs kitur. Pagrindinė skverų paskirtis yra reprezentacinė – statomas paminklas, įrengiama poilsio vieta. Tokiai aikštei užtektų keleto takų, o visur kitur galėtų žaliuoti veja. Net ir tada, kai į aikštę susirinktų daug žmonių, jie galėtų stovėti arba sėdėti ant vejos kaip Vilniaus Vingio parke prieš dainų estradą.

Raguvos aikštės projekto autoriaus mėgėjiškumą labiausiai išduoda suolų išdėstymas. Nebekartosiu pasabų apie neaiškios paskirties suolų masyvą viename aikštės kampe ir suolus ant vejos kitame. Atkreipkime dėmesį į suolus prie tako palei gatvę. Paprastai suolus šalia takų stato specialiose nišose, tokių yra ir šioje aikštėje, tačiau suolai kažkodėl nukreipti į gatvės važiuojamąją dalį ir gali būti patrauklūs nebent tiems, kurie laukia ko nors atvykstant. Įprasta, kad sėdinčiųjų ant suolo žvilgsniai kryptų į skvero erdvę, į vejas, į medžius, Raguvos atveju – į Šv. Florijoną. Suolų užnugarius pravartu apsodinti vidutinio aukščio krūmais, kad prisėdusieji jaustųsi saugesni, turėtų lyg ir atskirą poilsio vietą. Dėstau kraštovaizdžio architektūros pradžiamokslį, kurio plataus profilio architektai dažnai nežino, todėl daro

keistus atradimus, trinkelėmis margindami aikščių paviršius, kurdami įmantrias suolų kompozicijas.

Vilniuje pertvarkoma Lukiškių aikštė. Vyriausybės atstovai su Savivaldybės vadovais suvaidino viešųjų pirkimų konkursus, surado projektuotojus, kurie parengė projektą, labai primenantį Raguvos aikštės padalijimą į dvi dalis – išgrįstą ir apsodintą želdiniais. Dailininkui Arvydui Každaliui „visiškai neaišku, kodėl projekte numatytas takų tinklas ne taisyklingas, o chaotiškas“. Bet „blogiausia, kad galutiniu projektu neigiamas jau susiformavęs aikštės planas ir urbanistinė aplinka: į kvadratinę aikštę įvedama asimetrija, valstybingumo simbolis formuojamas ne tik žemesnis už aplinką, bet ir horizontalus, prigludęs prie žemės, už Aukų gatvės formuojamos ašies“ (Lietuvos žinios, 2017-01-13).

Raguvos aikštės vejoje projektuotojai užsižaidė su suolais, o Lukiškių aikštėje vejai skirtas plotas dekoruojamas takais. Vėjos ploto skaidymas siauresniais ar platesniais takeliais, kuriant medžio lajos piešinį, matomą iš aukštai, yra beprasmė, aikštės lankytojams nematoma (jie juk neskraidys, o vaikščios!), taigi, nesuvokiama forma, prieštaraujanti šių laikų kraštovaizdžio architektūros nuostatoms. Ekologija moko, kad bet kurio želdinių ploto skaidymas yra jo naikinimas. Miesto skvero veja gali būti vientisa ir mindoma. Kai ji pavargsta, reikia tiesiog sudaryti sąlygas jai pailsėti.

Vadoklių aikštė ne tokia sena kaip Raguvos miestelio, bet turi panašų kolonos pavidalo paminklą Vyčio apygardos partizanams atminti, pastatytą 2006 m. Jį sukūrė Vilniaus dailės akademijos profesorius, skulptorius Gediminas Karalius, pats parinkęs vietą, pastatęs ir apjuosęs monumentą apskritu taku. Atėjus laikui tvarkyti 1,37 ha dydžio aikštę, architektams pasirodė, kad raitelis ant kolonos yra per menkas akcentas. Todėl jie sukūrė ir pastatė arką, į kurią stačiais laiptais užkopus, nedidelėje aikštelėje galima sakyti prakalbą arba dainuoti. Klausytojams panašiai kaip Raguvoje pristatyta daug masyvių suolų. Paklausiau prof. Karaliaus, ką reiškia ši arka, o jis atsakė vienu žodžiu: „Defansas“ (pranc. *La Defense*) – taip vadinamas Paryžiaus verslo rajonas, kuriame ant ašies į vakarus nuo Triumfo arkos stovi beveik kubo formos Didžioji Arka (pranc. *Gran-*

de Arche). Vadoklių arka savo forma iš tikrųjų primena paryžietiškąją. Nuo suolų žiūrint per arką, matyti kolona su raiteliu, o už jos – skulptoriaus namas. Na ir atvirkščiai – iš skulptoriaus namų matyti kolona arkos fone. Didingas formų žaidimas miestelio aikštėje įvyko, bet klausimas, ar ką nors laimėjo meniškasis paminklas partizanams, atsidūręs dekoratyvinės arkos kaimynystėje. Tą arką suprantu kaip patyčias. Paminklo Vyčio apygardos partizanams visiškai užteko, kad žmonės lankytųsi Vadokliuose, norėdami pamatyti raitelį ant kolonos ir pagerbti partizanų atminimą.

Žinoma, aikštę reikėjo sutvarkyti – nutiesti takus, želdiniais (medžiais, krūmais) suformuoti dvi erdves – vieną paminklui, o kitą visuomenės susibūrimams, žaidimams. Arka ir apsauginiai pylimėliai čia visiškai nereikalingi. Neseniai palei gatvę pasodinti beržai, o visur kitur – kalninės pušys rodo, kad projektuotojai nekreipia dėmesio, kokia derlinga šių vietų dirva. Ten, kur puikiai augtų ąžuolai ir klevai, sodinami beržai. Kalninės pušys į Lietuvą atkeliavo pustomiems Kuršių nerijos smėlynams apželdinti, o dabar šie nederlingų žemių medeliai tariamo grožio sumetimais platinami visoje Lietuvoje. Norėdami apriboti erdvę, architektai pila žemių pylimėlius, užuot tvėrę tvoras arba sodinę laisvai augančių krūmų gyvatvores. Krūmynai užimtų maždaug tiek pat vietos kaip ir supilti pylimai. Skverui, kaip želdynui, krūmų gyvatvorės būtų tinkamesnis elementas negu dirbtiniai pylimėliai. Gyvatvorė tarytum mažas miškelis teigiamai veikia savo aplinką – užstoja vėją, suteikia šešėlį, po savo lajomis kaupia humusą, teikia prieglobstį mažiems paukščiams ir gyvūnams. Nevėžio lygumų priemolinga žemė yra derlinga, visi medžiai ir krūmai joje gerai auga. Atvežus grunto ir supylus pylimėlius, prarandama derlingos žemės juosta, o augalams, pasodintiems ant pylimėlio šlaitų, trūksta humuso, gruntas greitai perdžiūsta. Akis bado slenkantys pylimėlių šlaitai.

Raguvos aikštė su Šv. Florijono paminklu ir neaiškios paskirties suolais

Vadoklių, kitaip nei Raguvos, aikštė ištiesai trinkelėmis neužklota, tačiau manieringai vingiuojantiems takams dirbtinės dangos nepagailėta. Greta trinkelėlių tako šliejasi papildomi žvyro ar skaldos takai, turintys tik dekoratyvinę reikšmę, skvero lankytojams visiškai nereikalingi. Abiejuose skveruose vyrauja grįsti paviršiai. Krūmynų ar daugiamečių gėlių kilimų, kurie yra labai svarbūs kiekvieno želdyno elementai, nei Vadokliuose, nei Raguvoje nemačiau. Projektuoti želdinius savivaldybių architektai nesiima. Specialisto, turinčio Želdynų projekto vadovo atestatą, jiems nereikia.

Kraštovaizdžio architektai kritiškai vertina plataus profilio architektų pertvarkomas aikštes Lazdijuose (Nepriklausomybės a., 2005–2006), Birštone (J. Basanavičiaus a., 2007), Šiluvoje (2009), daugelyje kitų vietovių. Kol kas lemiamą žodį taria Lietuvos architektų sąjungos atstovai, priklausantys įvairioms projektų vertinimo komisijoms. Lukiškių aikštės tvarkymo projektų konkursai parodė, kokia kryptimi einama. 2010 m. jau ketvirtame konkurse iš eilės pirmąją premiją laimėjo projektas, numatantis visą Lukiškių aikštę išgrįsti lauko akmenimis. Ekspertai įvertino jį aukščiausiais balais. Tačiau grindinys sunaikina žalumą, o per aikštę, grįstą lauko akmeni-

Paminklas Vyčio apygardos partizanams Vadoklių skvere

Regimanto Pilkausko nuotr.

mis, nei valstybės svečiams, nei vilniečiams nebūtų patogu vaikščioti. Aukšti valdininkai stebisi, kaip čia atsitiko, kad architektas, suprojektavęs tiek puikių pastatų, pasiklydo, pertvarkydamas Lukiškių aikštę. Pasiklydo ir vertinimo komisijos nariai – valdininkai, Lietuvos architektų sąjungos atstovai, – tą projektą taip gerai įvertinę. Visuomenei už pasirinktą variantą būtų tekę labai brangiai sumokėti, tad dabar ieškoma pigesnės išeities.

Lietuvos visuomenė, XXI a. rinkdamasi akmenimis grįstą aikštę, iš esmės sugrįžta į XIX a. vidurį, taigi, skverų tvarkymo srityje jokios pažangos nematyti. O juk miestų aikštės yra ne vien tam, kad jas kuo greičiau pereitume. Tai mažas gamtos lopinėlis, kuriame žemė sugeria kritulius, žaliuojantys augalai kvėpuoja ir gaivina orą. Skverai yra poilsio vietos, suteikiančios galimybę pabūti gamtoje, pasigrožėti ja, prisėsti ant suoliuko, susitikti ir pabendrauti.

1995 m. vasario 21 d. Vilniuje buvo įkurta Lietuvos kraštovaizdžio architektų sąjunga (LKAS). Prabėgo daugiau kaip 20 metų, tačiau visuomenė iki šiol neskiria architektų nuo kraštovaizdžio architektų, nors jų veiklos objektai visiškai skirtingi. Architektai projektuoja ir stato pastatus, naudoja inertines medžiagas, o kraštovaizdžio

architektai ir želdynininkai, atsižvelgdami į žemės paviršiaus formas, kuria želdynus (parkus, skverus, kapines ir kt.).

LR Želdynų įstatymas įsigaliojo 2008 m. sausio 1 d., taigi, veikia jau devynerius metus, bet neteko girdėti, kad kurioje nors šalies ministerijoje veiktų bent mažiausias padalinys, kurio pavadinime būtų „želdynai“ arba „kraštovaizdžio architektūra“. Įstatymas parengtas Aplinkos ministerijos iniciatyva. Ši ministerija rengia ir kitus su želdynų tvarkymu susijusius dokumentus, organizuoja metodinės literatūros leidybą, specialistams teikia želdynų projekto vadovo atestatus, bet šį darbą atlieka padalinys, kuris vadinasi „Kraštovaizdžio skyrius“. O kraštovaizdis reiškia visumą, bet nenurodo tokio skyriaus veiklos krypties. Aplinkos ministerijos organizuotame Lukiškių aikštės konkursinių

projektų vertinime nedalyvavo nė vienas Kraštovaizdžio skyriaus specialistas ir šiuo klausimu nepasisakė. Toks svarbus objektas nebuvo viešai recenzuojamas, visuomenė nežino, kokie specialistai už jį laidavo ir koku pagrindu tą darė.

Želdynų įstatymo III skyriaus 10 straipsnio „Želdynų ir želdinių apsaugos, tvarkymo ir kūrimo valdymas savivaldybėse“ 2 punktas teigia: „Želdynų planavimo, kūrimo, apsaugos, tvarkymo ir priežiūros darbus savivaldybėje organizuoja vienas struktūrinis padalinys arba atsakingas savivaldybės tarnautojas.“ Yra viena kita savivaldybė, pavyzdžiui, Utenos, kur specialistai dirba iš asmeninio pasišventimo, tačiau jų pareigos nėra reglamentuotos pagal Želdynų įstatymą, jie nevadinami nei želdynininkais, nei kraštovaizdžio architektais. Želdynus kuruoja bent keli savivaldybės padaliniai, kuriuose dirba nebūtinai šios srities specialistai.

Aplinkos ministerija aiškina negalinti daryti jokios įtakos savivaldai. Tačiau nejaugi tie, kurie dalija lėšas aikščių pertvarkymui, negalėtų pareikalauti, kad toms lėšomis disponuotų tinkamai pasirenę Želdynų skyriaus specialistai?

Želdynų įstatymo nevykdymas yra nusikaltimas, tačiau Lietuvoje už tai niekas nebaudžia. ■

93

[illegible]

sluoksniuose! Esama netgi tikrai gražaus altruizmo! Įtariu, naujasis departamento vadovas viską pakeis iš pagrindų, todėl, semdamasis patirties, nesisuks nuo kinų ir atsigręš į artimiausius kaimynus. „*Tikras kebabas pas tikrą lenką!*“ – iškėlė šūkį vienas kulinaras ir nebeatsigina klientų, kurie veržte veržiasi į tautinės jo užkandines. „*Tikras kukulis pas tikrą lietuvį!*“ – irgi galėtų būti ne tik „Marceliukės klėties“ ir Kaziuko mugės reklaminis šūkis...

Kol mes atkakliai sprendžiame, kas tikra, o kas gražu, *WikiLeaks* šturpina Filloną ir Macroną, proteguodamas Kremliaus matriošką Marine'ą. Po rinkimų Prancūzijoje, matyt, irgi bus iškeltas tautinis šūkis „*Tikros varlių šlaunelės pas tikrą prancūzė!*“ ■

Kultūros barai 2017 · 2

KULTŪROS BARAI

2017. 2 (626)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Almantas SAMALAVIČIUS. *Mysticism of Numbers and "Optimisation" of Universities*. The author overviews recent suggestions to cut down the number of Lithuania's universities that is suggested as a sort of therapy for problems burdening higher education. He argues that before remedies are offered a serious diagnosis should be made first otherwise it might happen that remedies are offered for a wrong illness. Mysticism of numbers obviously is most unhelpful in this case (page 2).

Marius ŠČIAVINSKAS. *Mirage of a Reform of Higher Education or Where Discussions about Quality Dissapear?* It is very difficult to establish relation between research, quality of studies and non-material factors. Perhaps a reform should start from reforming the the thinking of civil servants first of all demanding a new type of science and education policy. While reshifting this policy qualitative criteria should be established, claims the author (page 6).

Andrius MARTINKUS. *Pox Americana According to John Rao*. An oracle who once mused on the "end of history" and an epoch of *Pax Americana* that followed called US a "failed state" after the victory of Donald Trump, meanwhile the most essential communist of the globe offered himself to be appointed a leader of neoliberal globalization in recent Davos meeting. But whether the "soul" of China is able to take over the phenomenon of *Pox Americana*, asks the author (page 11).

Zygmunt BAUMAN. *Solidarity: A word in search of flesh*. Who will outsmart who, and who will be kicked out first? This is the job market, and probably society at large, reduced to the level of a TV reality show, writes Bauman. However, though the spirit of solidarity is in exile, it would be premature to give up on the prospect of its return just yet (page 17).

Agnė ALJIAUSKAITĖ. *Poems* (page 21).

Kenan MALIK. *The Human Heart of Sacred Art*. The humanist impulse not only liberated the sense of transcendence from the shackles of the sacred, it also transformed the idea of transcendence itself. Kenan Malik on the humanization of the transcendent in art and literature, from Dante to Rothko (page 23).

Arydas GRISINAS. *The Underground of Eglė Lekevičiūtė*. Her exhibition of installations on the floor differs from other as the floor is only imagined. The real meanings are deeply rooted underground (page 27).

Aušra KAMINSKAITĖ. *Festival Different Because of Inertia*. "Children group are the audience not of the future but of present," claimed one of the brothers from Spanish group called Farrés Brothers i cia". Festival *Different* acknowledges children as present not future audience (page 29).

Lijana ŠATAVIČIŪTĖ. *For Those Longing for Harmonious Classics*. About Feliksas Jakubauskas exhibition Between Heaven and Earth in Titanikas gallery (page 31).

Sigitas NORBUTAS. *"The Theater of Apeiron"*. This is the name of a group of young artists, theater professionals who work in Klaipėda. The plays staged in this theater balance between social grotesque, absurdity and the limits of postdramatic theater. Discussion of their intentions and accomplishments (page 35).

Contemporary theater Should Storm the Brains of the Audience. Andrius Jevsejevas interviews director Arūnas Areima (page 36).

A Staged Play – an Act of Democracy. Arūnas Spraunius interviews director Andro Enukidze (born 1965 in Tbilisi) about the premiere of "Chanuma" or "Matchmaker tricks" in Panevėžys (page 40).

Ieva STEPONAVIČIŪTĖ. *To Fantasize the City*. Project Radiant Copenhagen. While the results of the contest of commemorating Jonas Basanavičius are still being discussed, the authors suggests to wander in a city space created using different principles. Radiant Copenhagen can be found on www.radiantcopenhaged.net (page 43).

Odeta ŽUKAUSKIENĖ. *Cosmogony of Mushrooms*. Impressions from the exhibition of Aušra Barzdukaitė-Vatkūnienė. The exhibition provides a great intellectual and aesthetic pleasure suggesting to give up to the re-search of a landscape and arrive at deep level of meanings (page 46).

Mykolas KARČIAUSKAS. *From the Hungarian Diary*. There are many translator's centers all over the world but atmosphere in Balatonfuerde is exceptional for numerous reasons, not only the building and its atmosphere. Writer discusses literary relations between Hungary and Lithuania (page 49).

Lina BUIVIDAVIČIŪTĖ. *Projection of Future into the Past*. From dystopia to intellectual novel. The author of the article discusses the most exceptional foreign novels published in Lithuania 2016 (page 57).

Roberto SALVATORI. *Nudity of Freud*. According to the author of the essay the essence of painting of Lucian Freud is that it presents a problem of realism and its relation to life and art (page 62).

Herkus KUNČIUS. *Museum and Demons*. Part two of the novel (page 65).

Anne-Marie ROVIELLO. *The Hidden Violence of Totalitarianism*: The Loss of the Groundwork of the World. *Social Research* 74:3 (2007), 923-930. © 2007 The New School. Reprinted with permission of John Hopkins University Press. Translated by Rasa Baločkaitė (page 76).

Vytautas LANDSBERGIS. Čiurlionis' Finger. Jadvyga Čiurlionytė gave a few photos to the author that are important to the biography of renowned artist. These are most probably originals and that makes them even more exceptional (page 80).

Vytautas BUDVYTIS. *Jonas Basanavičius' Tribute to Language*. Basanavičius published more than 70 articles in Aušra newspaper. The author reflects on those that are related to the Lithuanian language (page 82).

Regimantas PILKAUSKAS. *The Dead-end of Green Space*. Experience of renewed squares in Raguva and Vadokliai. A number of squares are being refurbished in Lithuanian towns. Outdated materials are renewed, however, the old primitive plan of these squares remains the same and that is extremely surprising, notes the author, an experienced landscape architect (page 89).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Really Beautiful Dumpling*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Adam ZAGAJEWSKI

A defence of ardour (De) (En) (No) (Lt)

In honour of Adam Zagajewski receiving the Jean Améry Prize for European essay writing, we publish Zagajewski's defence of ardour. That is, true ardour, which doesn't divide but unifies; and leads neither to fanaticism nor to fundamentalism.

Ana HOFMAN, Almantas SAMALAVIČIUS

Neoliberalism and higher education in Central Europe (En) (Lt)

A conversation with ethnomusicologist Ana Hofman. Recent cuts in higher education spending fuels the commodification of knowledge, the precarization of academic work, and de-solidarization within the scientific community. Slovenian ethnomusicologist Ana Hofman in conversation with the Lithuanian journal Kultūros barai.

Henry GIROUX, Almantas SAMALAVIČIUS

Higher education and neoliberal temptation (En) (Lt)

A conversation with Henry Giroux. If the university is to survive, faculty are going to have to rethink their roles as public intellectuals, connect their scholarship to broader social issues and learn how to write for and speak to a broader public. Of this much, the cultural critic Henry Giroux is convinced.

Tomas KAVALIUSKAS, Ullrich KOCKEL

An enlightened localism (En) (Lt)

In a wide-ranging discussion of European identity and regional separatism, scholar of European ethnology Ullrich Kockel considers how competing memories need not lead to conflict but can be turned into a creative force through cultural engagement based on mutual respect.

Sofi OKSANEN

A lion in a cage (En) (Lt)

On the Finlandization of Europe. In the aftermath of World War II, Finland pursued a policy of remaining on good terms with the Soviet Union with a view to safeguarding Finnish sovereignty. This strategy became known as „Finlandization“. A strategy that now haunts Europe, writes Sofi Oksanen, as Russia continues to focus on expanding its sphere of influence.

Bronislovas KUZMICKAS

From a distance (En) (Lt)

Postmodern identity in an increasingly postmodern reality. Why is it that, 25 years after independence, the attachment that Lithuanian citizens once felt to their country has weakened considerably? Because postmodernist self-consciousness prefers regional identity to state identity? Bronislovas Kuzmickas reports.

Antanas ŠILEIKA

Long ago and far away: Big stories from small countries (En) (Lt)

Baltic stories in a global context. What's different about a place is what's interesting, writes Canadian novelist Antanas Sileika. A proposition that raises all manner of difficulties, as well as presenting unique opportunities, when writing fiction based on Baltic history aimed at a North American audience.

Giedrius SUBACIUS

The death of a language (En) (Lt)

It is often said that every two weeks a language dies. But the statement belies a complex reality, in which languages are transformed, replaced or simply vanish along with their users. Giedrius Subacius on the fate of the Lithuanian language, among others.

SPAUDOS,
RADIO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

SRTR fondas *Kultūros barų*
projektams 2017 m. skyrė
60 000 eurų finansinę paramą

SRTR fondas remia rubrikas: Rūpesčiai ir
lūkesčiai, Problemos ir idėjos (iš dalies),
Kūryba ir kūrėjai (iš dalies), Paveldas ir paminklai

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

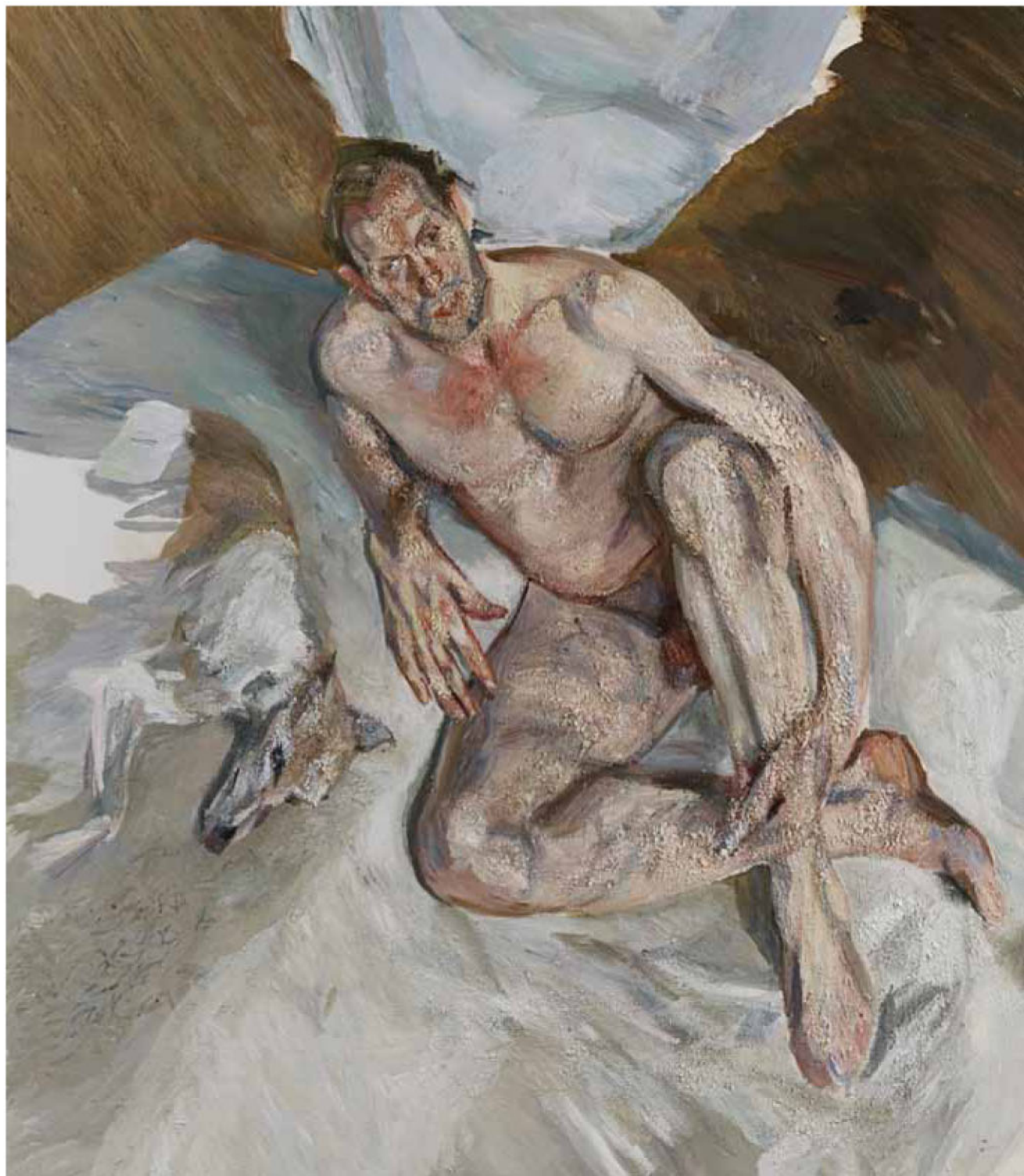
eurozine

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2500 egz.

Kaina – 1,45 Eur

Lucian FREUD. „Skaliko portretas“. 2010–2011. (Paskutinis nebaigtas dailininko paveikslas)

Apie Lucianą Freudą skaitykite p. 62

Kaina – 1,45 Eur
KULTŪROS BARAI 2017. Nr. 2 (626), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009